

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 58

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2013

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В.П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О.В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В.І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В.Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ (Київ); **Жоль К.К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я.В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Катаєв С.Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І.М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О.Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А.С.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Марчук М.Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В.М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т.О.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Онищук В.М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н.О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В.І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полтораки В.А.**, д. філос. н., проф. (Дніпропетровськ); **Романенко Ю.В.**, д. соц. н., доцент (Київ); **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаков В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В.О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Тарасенко В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Хижняк Л.М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н.М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Чигрин В.О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Шавкун І.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н.Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В.В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В.М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Яковенко Ю.І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Алексєєв А.** (Російська Федерація); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Патрушев В.** (Російська Федерація); **Солецкі С.** (Республіка Польща); **Шуригіна Ю.** (Російська Федерація).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А.О.**, д. ю. н., проф.

Головний редактор: **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц.

Заступники: **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф., **Коваль В.О.**, к. пед. н.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 1 від 25 вересня 2013 р.

- Збірник наукових праць входить до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт за напрямом “Соціологія”, згідно з постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. № 1-05/4 (Бюл. ВАК України № 11, 2009).
- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, російська, англійська.
- Редакція матеріали не рецензує й не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Редакція приймає матеріали від авторів у роздрукованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі MS-Word-97, 2000, XP.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики” обов’язкове.
- Кожна наукова стаття, направлена до збірника, повинна мати такі елементи: УДК, анотації англійською (2000 знаків), українською (500 знаків) та російською (500 знаків) та ключові слова (3–10 слів) українською, російською та англійською мовами, постановка проблеми в загальному вигляді і її зв’язок з важливими науковими й практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких покладено початок вирішенню даної проблеми й на які орієнтується автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження й перспективи подальших розробок у цьому напрямі, Список використаної літератури за алфавітом, підпис автора і дата.
- Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена рецензія доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, адреса, телефони з кодом міста, e-mail), копія документа про сплату (22 гривні за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, КПУ, кафедра соціології та соціальної роботи.
- Гроші треба перераховувати за реквізитами: КПУ / Філія АБ “Південний” р/р 26002310022201 / ОКПО 19278502 / МФО 313753 За друк статті в збірнику наукових праць “Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Т.Г. Каменская</i> СОЦІАЛЬНО-ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ	6
<i>Т.О. Огаренко</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ДІЇ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ.....	18
<i>О.В. Ганжа</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ “СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ” У ПРАЦЯХ КЛАСИКІВ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ.....	25
<i>Ю.В. Мосаєв</i> ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ “ТІЛЕСНІСТЬ” У МЕЖАХ СОЦІОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ	32

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>О.В. Бондаренко</i> УМОВИ Й ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ.....	38
<i>Д.Л. Бородіна</i> СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АРХІТЕКТУРІ І ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ІМІДЖ МІСТА	47
<i>О.А. Васильченко</i> ВИКОРИСТАННЯ ІГРОТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТАРШИМИ ПІДЛІТКАМИ.....	54
<i>О.І. Ганчев</i> СОЦІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ТА ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТСЬКОГО МІКРОСОЦІУМУ (НА ПРИКЛАДІ СЕЗОННИХ ТРУДОВИХ МІГРАЦІЙ БОЛГАР БЕССАРАБІЇ У ФІНЛЯНДІЮ).....	62
<i>С.І. Грінченко</i> ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЇ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬСТВОМ	70
<i>Н.О. Зацепіна</i> СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТУРИСТСЬКОЇ ЦІННОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ ТУРИСТСЬКОЇ ІНДУСТРІЇ.....	78
<i>Т.Г. Коломоєць</i> СОЦІАЛЬНА СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРАЦІВНИКІВ КОРЕКЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ.....	86
<i>Г.М. Кравченкова</i> ПАБЛІК РІЛЕЙШИНЗ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: НОРМАТИВНИЙ І ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД	95
<i>Ю.В. Орешета</i> “ІДЕНТИФІКАЦІЯ” ТА “ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ”: ТЕОРЕТИЧНА ІНТЕРПРИТАЦІЯ ПОНЯТЬ	104

<i>О.В. Чумак</i> АСПЕКТИ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ НАСТРІЙ НАСЕЛЕННЯ	113
<i>Г.А. Шепелєва</i> ДІТИ-СИРОТИ ЯК СПЕЦИФІЧНА СОЦІАЛЬНА ГРУПА.....	119

СОЦІОЛОГІЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

<i>І.В. Довгаль</i> ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	123
<i>Є.В. Сірий</i> СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ У ВПРОВАДЖЕННІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ.....	132

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

<i>Н.М. Гордієнко</i> ШЛЯХИ ЗАСВОЄННЯ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ МОЛОДДЮ З ІНВАЛІДНІСТЮ	140
<i>Я.П. Дубініна</i> УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В РЕГІОНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	151

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

<i>М.Я. Хомяк</i> АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ СІМ'Ї ТА НАРОДЖУВАНОСТІ В УКРАЇНІ.....	161
---	-----

СОЦІОЛОГІЯ СПОРТУ

<i>А.М. Батюк</i> ВПЛИВ PR ТА РЕКЛАМИ НА АКТИВІЗАЦІЮ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ.....	170
--	-----

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

<i>М.В. Озимко, Н.М. Цимбалюк</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	176
<i>А.Г. Стадник</i> БЕЗРОБІТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА	183
<i>Д.М. Ядранський</i> СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НАУКОВОГО УПРАВЛІННЯ.....	188

НОВІ ГАЛУЗИ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Ю.П. Коваленко</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ СОЦІОЛОГІЇ.....	195
<i>Л.О. Скідін</i> ІГРОВА ПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЇ	202
<i>Ф.С. Хрустальов</i> ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИМІРІВ СПОЖИВАННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ МОЛОДІ	210

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.2

Т.Г. КАМЕНСКАЯ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ

В статье понятие “социально-гуманистическая реальность” определяется как реальность субъекта, познающего и преобразующего на основе гуманитарных знаний окружающий его мир. Распределение знаний отражается на современных образовательных технологиях. Появляются как развивающие образовательные технологии, так и сдерживающие.

Ключевые слова: социально-гуманистическая реальность, образовательные технологии, технологии противодействия знанию, критическое мышление.

Существует несколько трактовок социальной реальности, а в современной неклассической (социальной) эпистемологии уже разрабатывается понятие “социально-гуманистической реальности”. Из значений слов, составляющих название этой реальности, просматриваются преимущественно благообразные ее свойства: в центр внимания ставится человек и человеческие ценности. В то же время “реальное” положение дел указывает на массу антигуманных явлений и процессов в современном обществе. Данное противоречие между вербальным обозначением и сущностью происходящего в современном обществе актуализирует изучение истоков расхождений в наименовании и реальном явлении, а также причин трансформации гуманистических начал в прагматические, например, в системе образования.

Цель статьи – на категориальном уровне рассмотреть феномен социально-гуманистической реальности, выявить его обусловленность и сущностные характеристики, а также специфику связи социально-гуманистической реальности с образовательными технологиями.

Социальная реальность – социологическая категория, часто используемая для обозначения в более общем виде многообразного и изменчивого предмета социологической науки. М.О. Мнацакян определяет социальную реальность, подчеркивая, что “это не внешняя среда, а органическая часть того мира, в котором живут и взаимодействуют индивиды и их общности, в том числе через социальные институты, организации, культурные объекты, политико-экономические структуры. Это такая межиндивидуальная реальность, в которой существуют многообразные связи и сети привязанностей,

зависимостей, чувственных, родственных и иных отношений, данных в самосознании индивидов и сплетенных в “узлы”, “комплексы”, именуемые, с одной стороны, семьями, группами, классами, нациями, сообществами и т. д., с другой стороны – социальными институтами, государствами и т. д. Социальная реальность – это и структуры, и феномены, и процессы, в которых определенным образом взаимосвязаны и взаимодействуют люди [9].

Такой синтезированный взгляд более соответствует тому, как высказывается о социальной реальности А. Шютц. Под термином “социальная реальность” он понимает “ всю совокупность объектов и событий внутри социокультурного мира как опыта обыденного сознания людей, живущих своей повседневной жизнью среди себе подобных и связанных с ними разнообразными отношениями интеракций. Это мир культурных объектов и социальных институтов, в котором все мы родились, внутри которого мы должны найти себе точку опоры и с которым мы должны наладить взаимоотношения. С самого начала мы, действующие лица на социальной сцене, воспринимаем мир, в котором мы живем, – и мир природы, и мир культуры – не как субъективный, а как интересубъективный мир, то есть как мир, общий для всех нас” [18, с. 530]. Однако несмотря на тесную “сплетенность и слиянность” всех элементов социальной реальности, автор отдельно выделяет, что в этом общем для всех социальном мире по тому, как мы “глубоко понимаем”, “знаем о...”, имеем “ознакомительное знание или просто осведомленность”, или “слепо верим”, образуются “значительные различия между различными людьми и различными социальными группами” [18, с. 532].

На том, что социальная реальность – это когнитивная, познавательная часть реальности, настаивает и классическая позитивистская традиция. В определении Э. Дюркгейма – это реальность совершенно нового рода, высшая форма реальности, не прикованная к определенному участку пространства, не подчиненная строго ограниченным условиям существования, что и делает ее гибкой, мягкой, изменчивой, автономной по отношению к индивидуальной (биопсихической реальности, воплощенной в индивидах) и “открытой для науки, для познания посредством внутреннего анализа” [6, с. 243]. Ее создают индивидуальные сознания, ассоциируясь между собой устойчивым образом. Индивидуальные сознания порождают, благодаря сложившимся между ними отношениям, новую жизнь, весьма отличную от той, которая была бы, если бы они оставались изолированными друг от друга. Благодаря факту такого синтеза создаются “религиозные институты и верования, политические, юридические, моральные, экономические институты – словом, все, что образует цивилизацию”, Э. Дюркгейм называет социальной реальностью [6, с. 271].

Философы понимают социальную реальность как “гносеологическую категорию, фиксирующую особенности общества как объекта познания”. Специфика социальной реальности, по мнению Г.С. Баранова, заключается в характерной чувственной невосприимчивости, “ненаблюда-

емости” уже на эмпирическом уровне отражения большинства образующих ее явлений и процессов [1]. И, несмотря на то, что природа социальных фактов определялась Э. Дюркгеймом как наиндивидуальная, он указывал на возможность конструктивного влияния на них. Он объяснял социальные факты как “твердое знание” об общественных явлениях и определял их происхождение из коллективных привычек, которые непроизвольно формируются в обыденном, повседневном течении жизни. Вместе с тем, как педагог, он считал, что организацию общественного знания нельзя оставлять на самотек. Этим процессом необходимо сознательно управлять.

Ю.В. Маркова называет социальную реальность “посредником” между социальной действительностью (все то, что существует до и вне всякого социологического исследования) и социальным миром (совокупность явлений, изучаемых социологией, модель социальной действительности) [8, с. 44].

Активная познавательная деятельность человека, как считают философы, психологи и социологи, привела к эффекту так называемой раздвоенности, расщепленности в психике и в сознании индивида. Ф.В. Гегель писал: “Дух отныне раздвоенный внутри себя самого на: царство образованности и мир веры, царство сущности”. “Образованность – как отчуждение природного бытия” [4, с. 235, 263]. О расщепленности сознания писал и З. Фрейд, но как о патологии. Другие исследователи видели в этом психическом явлении, наоборот, созидающее начало. Например, Ф. Полак приписывает людям с художественным мышлением специфическую способность. С появлением культуры у части людей появляется расщепленное мышление как способность дистанцироваться от реальности и приближаться к иной реальности и также соединять эту иную реальность с существующим миром [3, с. 209]. Аналогичным образом можно сказать и о социальной реальности, которая существует только у специально познающего субъекта, обладающего такой же способностью к “разъединению в своем сознании”. Ж.Т. Тощенко считает одной из главных причин современного “искаженного восприятия действительности с последующим превращением его в... виды неадекватного и отклоняющегося поведения” “расколотое, разорванное” общественное сознание. Иными словами, для части людей жизнь протекает в одной единственной повседневной реальности, для другой части – в двух реальностях: повседневной и социальной.

В рамках различных гуманитарных наук и традиций, сосредоточенных на познании человека и окружающего его мира, за познающим субъектом закрепляется обособленный статус – статус субъекта, способного к высокоабстрактному мышлению, сознательно контролирующего свою повседневную жизнь и конструирующего ее и внешний социальный контекст. Как правило, такой субъект наделяется способностью подниматься над повседневной реальностью и вычленять из нее в своем сознании так называемую “социальную реальность”.

Отталкиваясь от дискурсного определения социальной реальности Ю.В. Марковой, что социальная реальность представляет собой “посредника” между социальной действительностью (все то, что существует до и вне всякого социологического исследования) и социальным миром (совокупность явлений, изучаемых социологией, модель социальной действительности), а также от философского представления ее как когнитивной, познавательной части реальности, постараемся уточнить особенности несколько иного феномена – “социально-гуманистической реальности”.

Прилагательное “гуманистическая” в нашем словосочетании “социально-гуманистическая реальность” требует тщательного истолкования и определения. Просто перевод, приведенный в словаре иностранных слов, предлагает следующее: лат. *humanus* – человеческий, лат. *humanitas* – человеческая природа; образованность; духовная культура [15, с. 145]. Однако, давая не только перевод, но и устойчивые смыслы в русскоязычном словоупотреблении, авторы словаря указывают, что, например, образованное на основе этих латинских корней слово “гуманизм” означает мировоззрение, основанное на принципах равенства, справедливости, человечности отношений между людьми, уважении к человеческому достоинству ..., что, собственно, отражено и в философских словарях по поводу данного мировоззрения [16, с. 196–197]. Философско-историческая справка о гуманизме устанавливает его начало в эпоху Возрождения (15–16 вв.) в Италии, Германии, Голландии и Франции, приводит весь спектр его трансформаций за большой исторический период и подытоживает: “Глубокие катаклизмы XX в. поставили под сомнение ключевые установки европейской цивилизации, показав, что сам по себе научно-технический прогресс не только не обеспечивает гуманистического хода истории, но и неизбежно покушается на будущее, поскольку человек все более отчуждается от общества, превращается в “одномерное существо”, в легко манипулируемого робота, в “винтик” огромной социальной машины. Происходит как бы возврат к ситуации эпохи Возрождения” [16, с. 197].

На основе этого латинского корня “*humanus*” образовано и слово “гуманность” – “обусловленная нравственными нормами и ценностями система установок личности на социальные объекты (человека, группу, живое существо), которая представлена в сознании переживаниями сострадания и сорадования и реализуется в общении и деятельности, в актах содействия, соучастия, помощи” [12, с. 91].

В работах европейских социальных философов, психологов, социологов конца XIX–начала XX ст. формируется метод, а затем и междисциплинарная “гуманистическая традиция”, т. е. гуманистическая парадигма. Как отмечает Гадамер, выделение гуманитарных наук с подачи Дж. Стюарта Милля в немецком языке получило обозначение во множественном числе как “*Geisteswissenschaften*” (буквально – науки о духе) [4, с. 44]. И далее автор пишет, что образование человека (в виде нового идеала) под-

готовило почву, на которой могли развиваться гуманитарные науки [4, с. 50]. Он еще называет образование “стихийей”, в которой стали возвращаться сугубо человеческие акты: искусство убеждать, комбинировать способности суждения и рассуждения, управлять разумом, человеческими страстями, налаживать взаимопонимание, руководить отношениями с людьми и т. п. При этом, естественно, особую роль играет язык, философия языка, риторика, топика.

Приращиваемое знание, как и в эпоху жрецов, оказывается сосредоточенным в узком кругу “посвященных”. Поэтому образованные и оснащенные знаниями индивиды составляют определенную прослойку общества, оказывают на него влияние. В этой связи для более точного отражения сущности социального в современном мире начинает применяться понятие “социально-гуманистическая реальность”. Под социально-гуманистической реальностью можно понимать ту же социальную реальность, присутствующую в понимании и мышлении определенной группы индивидов, но при этом еще и способных применять по отношению к общностям, обществу и людям гуманитарные знания. Социально-гуманистическая реальность – это реальность познающего и преобразующего на основе гуманитарных знаний субъекта, в то время как социальная реальность – это только реальность познающего субъекта.

В понятии “социально-гуманистическая реальность”, на наш взгляд, получает отражение весь комплекс современных проблем, связанных с индивидуализацией; научно-техническими достижениями и их внедрениями; с прагматизацией и рационализацией жизни, приводящих к отчужденности индивидов от общества и пр. Непосредственно “социально-гуманистическое” качество свидетельствует о том, что системное свойство социальных отношений основывается на доминировании индивидуалистских принципов тех индивидов, которые преуспевают в образовании, в овладении, прежде всего, гуманитарными знаниями. И обеспечивается это социально-гуманистическое качество современной реальности средствами социо- и психоинженерной деятельности, в том числе социальными технологиями.

Современный исторический аспект гуманизма, о котором философы говорят как о возврате времен эпохи Возрождения, отражается в том, что накопленные знания о сущности человека, о социальных формах сосуществования активно задействуются определенной группой в социальной организации и реорганизации, что свидетельствует о специфической форме распределения знаний в обществе. Стремления представителей эпохи Просвещения – прийти на основе все усиливающегося и расширяющегося на массы людей знания к рациональной, демифологизированной картине мира – к сожалению, не достигли тех истинно гуманных целей. Всеобщего и равного просвещения не произошло. В условиях конкуренции знание как сила, как властный ресурс также подпало под распределение в качестве благ. В современной социальной системе мы наблюдаем, что те, кто имеет знания, со-

ответственно обладают силой, занимают высокие социальные позиции. Те, кто их не имеет, оказываются слабыми. Интеллектуальный потенциал личности оказывается напрямую связанным с наличием “расщепленного инженерного мышления”, наличием “адекватного сознания”, а следовательно, и способности манипулирования, различного рода воздействий на другую часть населения, наивно “вжитого в повседневный мир”.

В современных условиях нам опять как бы приходится стремиться к широкому просвещению масс, но на ином уровне. Обустроенная и технически оснащенная на высоком научном уровне современная жизнь по-прежнему протекает в социально иерархизированном (дифференцированном) обществе, в котором открытые и полученные знания в большинстве своем доступны каждому заинтересованному человеку. Бороться за доступность этих знаний нет необходимости, они действительно опубликованы, растиражированы, переведены на многие языки. Однако широкие массы остаются без знаний, причем самых жизненно важных, в частности, без знаний о том, что они потребляют в пищу, чем может быть загрязнен воздух или вода, что есть те лекарственные препараты, за которые они платят порой большие деньги и т. п.

Не менее парадоксальная проблема возникла в современном обществе и с гуманитарными знаниями. Развитие социально-гуманитарной научной сферы оснастило человечество основательными знаниями о человеке, о социальных группах и об обществе. Однако, как показали последние события с цветными революциями на постсоветском пространстве и в странах Юго-Восточной Азии, от наличия этих знаний для основной массы населения возникает больше негативных последствий, чем позитивных. Все процессы коллективного заражения, подражания, управления коллективным бессознательным, основательно описанные на стыке XIX и XX ст. Г. Лебоном, Г. Тардом и др., задействовались в этих социально-политических технологиях. Однако большинство населения вновь управляется этими технологиями уже в XXI в. практически беспрепятственно. И выводы научных экспериментов, и опыт прошлых революций однозначно позволяли сделать прогноз о бесперспективности смещения одних политиков ради прихода других (таких же самых). Тем не менее, мы видим, что знания о коллективном психическом поведении масс и об управлении ими (уже оформленные наукой, имеющиеся в свободном доступе и незасекреченные) были осмыслены только узким кругом специалистов – социальных технологов. Массы же людей покорно выполняли запрограммированные и навязанные им действия.

В чем на сегодняшний день может заключаться решение проблемы “непросвещаемых” масс в условиях, когда знания наличествуют, когда они активно используются определенной прослойкой специалистов и заказчиков из властных структур? Как, собственно, указывает Гадамер, привнесение истинной гуманности в человеческие отношения, а не только использование гуманитарных знаний для управления индивидами и социу-

мом, лежить в сфері образования (или просвещения). Вернее сказать – в сфере политики образования и практики оснащения индивидов знаниями.

Исторический опыт воплощения идей гуманизма показал, что человеческий просвещенный разум вполне оказался совместимым и со злодейством. Как сознательно, так и непреднамеренно, “человек интеллектуальный” силой своей мысли и научных изобретений привносит в жизнь, в том числе, и разрушительные, антигуманные технологии. Если мы выходим на новый виток осуществления просвещения широких масс, то нам необходимо учитывать все просчеты, совершенные человечеством в прошлом.

Сегодня уже очевидно, что заниматься образованием людей необходимо на международном уровне, либо хотя бы на государственном. Забота государства об интеллектуальном уровне своих граждан должна быть возведена в самую высокую степень ответственности. Необеспечение населения знаниями и доступным образованием в условиях высоких научных внедрений в жизнь должно рассматриваться как самое прямое нарушение прав человека.

Либерализация и рыночная переориентация в Украине не способствуют усилению гуманистических принципов в учебном процессе. Современный образовательно-воспитательный процесс сводится преимущественно к обучению. Процесс воспитания (целенаправленного воздействия субъекта воспитания на объект) в образовательных институтах становится все более формальным, без морального и эмоционального подкрепления. В целом, в обществе доминирует культ свободы, которая трактуется как освобождение от традиций, норм, дисциплинирующих рамок поведения. Требования воспитателей, связанные с необходимостью усидчивости, дисциплинированности, выдержки и прочих волевых усилий, ослабляются до процесса “удерживания в границах дозволенного”. Воспитание сегодня все больше сводится к процессу узнавания, ознакомления с требованиями все разрастающихся правовых норм.

В общих чертах можно обозначить, что современный учебный процесс для молодежи Украины осуществляется в условиях:

- доминирования учебной и тренировочной деятельности;
- высокой зависимости учебно-познавательного процесса детей от микросоциального семейного контекста;
- эмоциональной раскрепощенности (эмоциональной неразборчивости);
- когда объем и направление познания определяются сферой рыночного потребления;
- сокращением деятельности развивающего характера (высокий уровень технической и технологической оснащенности, активность агентов и интерпретаторов упреждают любое желание, лишают возможности поиска, удивления);

– субдоминантной позицией молодежи в социально-конструкторской деятельности (молодежный возраст – это период, согласно утверждению Юнга, эмоциональных впечатлений, а не идей или замыслов) [20].

Сторонники жесткой критики современной западной системы образования – такие, как П. Бурдьё, Н. Смелзер, социологи-феминистки Дж. Томпсон и Дж. Пристли – отмечают дискриминационные процессы в образовании по отношению к малообеспеченным слоям населения. В украинском обществе еще не ведется аналогичных дискуссий, но в целом можно отметить, что произошли изменения во взаимоотношениях между агентами и реципиентами образования. Условия коммерциализации всего общественного организма приводят к усилению в школьном образовательном процессе социальной дифференциации. На первый взгляд, прагматические действия – создание профильных классов – приводят к экономии времени и к учету пожеланий и склонностей учащихся. Детям, не справляющимся с нагрузкой, предлагаются гуманитарные классы с очень ограниченным объемом точных дисциплин. В результате, в современных условиях доминирования компьютерной техники и технологий в украинских школах все большее число детей изучает сокращенный курс по математике и другим точным наукам. В период, когда физика, математика занимают все более важное место в жизни людей, создаются условия, когда от изучения этих дисциплин дети легко могут отказаться.

Еще М. Шелер утверждал, что у всякого знания социологический характер и “выбор предмета знания со-обусловлен перспективой господствующего социального интереса” [17, с. 357]. В условиях, когда знание является значимым в системе общественных благ, не исключено, что в использовании его могут иметь место как технологии содействия знанию, так и технологии противодействия ему. В российской психологии А.Н. Поддьяков посвятил целый ряд научно-исследовательских работ феномену противодействия обучению. Данное явление он обозначает термином дидактогеня – умышленный или произвольный процесс, приводящий к отрицательному эффекту для обучающегося [10, с. 64].

Современные социальные технологии являются инструментальными системами, преобразующими теоретические знания в механизмы внешних и внутренних изменений социальных объектов. Специфическим видом социально-технологической деятельности является рационально-преобразовательная деятельность субъектов образования, которая может осуществляться во имя различных целей, в том числе и таких, которые описал А.Н. Поддьяков, что исследуют психологи А.И. Баев, В.А. Дмитровский (проблемы психологической безопасности в учебных заведениях).

Главное положение технологической парадигмы заключается в том, что отправной точкой в преобразовательной деятельности по отношению к социальным объектам является смысловой компонент (замысел) этой деятельности. Создается или реконструируется социальный объект прежде всего

“во имя чего-то”. Это назначение может не совпадать с целью. Цель, по мнению В.И. Подшивалкиной, имеет модальность должного, желаемого или необходимого и может не совпадать со смыслом [11, с. 98]. В социально-преобразовательной деятельности цель служит ориентиром для организации деятельности субъектов преобразования. За пределами деятельности субъектов лежит более общий эффект от совокупного применения результатов их деятельности. То, о чем пишет А.Н. Поддьяков, следует понимать так: процесс образования, как вид социальной технологии, может иметь формально заданную цель в виде проекта деятельности. И, в то же время, с помощью определенного алгоритма обучающей деятельности можно действовать как во имя содействия в образовании, так и во имя препятствия образованию.

Образовательные технологии имеют целью адаптировать учащегося к знанию. Существует алгоритм работы: сначала сообщение информации, затем организация понимания этой информации, затем перевод ее на уровень владения (выработка суждений с помощью данной информации) и т. д. Добавление в этот алгоритм аффективных компонентов, например, иронии, позитивных или негативных комментариев, сводит целевые установки к различным смысловым полюсам. В современном образовательном процессе в Украине существует множество примеров, когда в рамках одной и той же цели реализуются порой противоречивые замыслы. Особенно в изучении истории прошлого столетия.

Смыслами организации технологий противодействия знанию могут быть:

- сужение круга конкурентоспособных специалистов;
- провоцирование дополнительного финансового или материального поощрения за предоставление знаний (навязывание репетиторских услуг);
- создание условий для рефлексивного и удобного управления в конфликтующих структурах, в тоталитарных структурах;
- привнесение дезориентирующего образа лидера, образа жизни, образа мира (вестернизация молодежной субкультуры, гиперпопуляризация секса и удовольствий);
- монополизация знаний с целью трансформации символического капитала в реальную материальную стоимость (экспертные и консультативные услуги в различных областях).

Средствами обеспечения целей таких технологий являются множественные психо- и социоинженерные виды деятельности. За последние несколько лет в учебниках по социальной психологии прочное место занимает раздел, посвященный психологическому воздействию, в том числе и психологическому принуждению. В учебнике В.Г. Крысько, в научных статьях О. Гуменюк указывается, что главным средством психологического воздействия является поощрение, построенное исключительно на позитивных эмоциях. Таким же позитивным эмоциональным средством обес-

печивается и технология противодействия знанию, особенно если речь идет о школьном образовании. Это могут быть всевозможные техники, расслабляющие познавательный процесс, – минимизация требований к познавательному процессу или вообще создание консенсуса минимальной взаимной требовательности между субъектом и объектом обучения. С помощью доступной множительной техники и Интернет-сети обеспечивается поверхностная проработка информации и обеспечивается лишь формальная отчетность о проделанной работе, а знания не формируются.

В целях противодействия знанию могут задействоваться и негативные эмоции. Эмоциональная составляющая является главным элементом в системе “учитель – ученик”, и поэтому при самых незначительных усилиях педагог всегда может вызвать у учащегося негативные эмоции и тем самым заблокировать процесс восприятия и понимания информации.

Противодействовать множественным ситуациям и технологиям заблуждений может привнесение в образование, в познавательный процесс и в целом в систему повседневных практик критического мышления, формирующего на уровне общественных отношений критическое сознание. Чутко выстроенное критическое отношение к современным процессам может снять множество проблем. В.Р. Ружейро указывает на необходимость “преподавания” навыков мышления и особенно критического мышления [14, с. 17]. Он сравнивает критическое мышление с искусством вырабатывать реальные планы, выстраивать стратегии их реализации и в целом жить с учетом мер предосторожности.

Обучение критическому мышлению – это обучение применять социальные технологии критики во множественных жизненных современных ситуациях. Чтобы люди в большинстве своем ориентировались в происходящем вокруг себя, разбирались и уясняли истинные смыслы субъектов социального воздействия и конструирования, необходимо “гуманизировать” социальную реальность для все большего числа индивидов, т. е. делать ее все более постигаемой, а индивидов – более интеллектуально подготовленными для постижения. На практике это означает, что необходимо научные достижения адаптировать для широкого публичного восприятия, а обучающихся граждан (каковыми должны становиться практически все, независимо от возраста и социального положения) постоянно организовывать на критическое отношение к различным социальным технологиям через публичные дискуссии, социальные экспертизы, оценочные исследования и социальный контроль.

Выводы. В итоге мы уяснили, что по мере накопления в обществе знаний, особенно знаний о сущности человеческой личности, человеческого взаимодействия и взаимовлияния на уровне индивидов, групп и обществ, в современном обществе сформировалась прослойка людей, способных научно осмысливать так называемую “социальную реальность” как фрагмент объективной реальности, вовлеченный в процесс их научного

осмысления и воспроизведения в их мышлении, как правило, лишь в теоретически-абстрактных формах. Социальная реальность в качестве “посредника” между социальной действительностью (все то, что существует до и вне всякого социологического исследования) и социальным миром (совокупность явлений, изучаемых социологией, модель социальной действительности) стала усложняться до уровня социально-гуманистической реальности. Последняя определяется как комплекс гуманитарных знаний и способностей их целерационального использования, присутствующих в понимании и мышлении определенной группы индивидов, применяющих их по отношению к общностям, обществу, индивидам и группам. Социально-гуманистическая реальность – это реальность познающего и преобразующего на основе гуманитарных знаний субъекта.

Тренд на увеличение в обществе прослойки тех, кто знает о человеке, об обществе придавал оптимизм и надежду на постепенное массовое просвещение. Однако, как и предназначено знанию, оно стало привлекаться к использованию в прикладных прагматических и политических целях. В том числе и гуманитарное знание было задействовано в социальных технологиях управления и манипулирования индивидами. Как отмечал П. Сорокин, за исключением нескольких средневековых азиатских стран, практически во всех обществах и во все времена высшие элиты и властные структуры контролируют образование своих граждан. Непосредственно система образования оказалась той сферой, где свойство гуманности стало всего лишь декларироваться, редуцироваться до узкого круга просвещенных и посвященных людей. И сегодня философы отмечают, что человечество вновь вернулось к периоду осознания необходимости активной деятельности по просвещению широких масс. Началом этого процесса должна послужить кардинальная переоценка принципов образовательного процесса в современном обществе. Именно технологии в системе образования оказались первыми на пути к просвещению широких масс населения.

Список использованной литературы

1. Баранов Г.С. Понятие и образ в структуре социальной теории / Г.С. Баранов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1991. – 172 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 322 с.
3. Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи : антология современной классической прогностики. 1952–1999 гг. – М. : Academia, 2000. – 480 с.
4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер ; [пер. с нем. Б.Н. Бессонова]. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
5. Гегель Ф.В. Сочинения : в 4 т. – М. : Соцэкгиз : Академия наук СССР : Ин-т философии, 1959. – Т. 4. – 440 с.
6. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; [пер. с фр. А.Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
7. Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм ; [пер. с нем. и англ.]. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.

8. Маркова Ю.В. Социальная реальность социологического дискурса / Ю. В. Маркова // Социологические исследования. – 2007. – № 1. – С. 42–47.
9. Мнацакян М.О. Социальное поведение, социальные общности, социальная реальность (о природе предмета социологической науки) / М.О. Мнацакян // Социологические исследования. – 2003. – № 6. – С. 21–28.
10. Поддьяков А.Н. Противодействие обучению и развитию другого субъекта / А.Н. Поддьяков // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – № 3. – С. 61–70.
11. Подшивалкина В.И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В.И. Подшивалкина. – Кишинев : Центральная типография, 1997. – 351 с.
12. Психология : словарь / [под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
13. Практическая психология для преподавателей / [под ред. М.К. Тутушкиной]. – М. : Филин, 1997. – 328 с.
14. Ружейро В.Р. Мышление: пятнадцать уроков для начинающих авторов / В.Р. Ружейро. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 440 с.
15. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1987. – 608 с.
16. Философия : энциклопедический словарь / [под ред. А.А. Ивина]. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
17. Шелер М. Социология знания / М. Шелер // Теоретическая социология : антология : в 2 ч. – М. : Университет, 2002. – С. 351–373.
18. Шютц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шютц // Американская социологическая мысль: Тексты / [под ред. В.И. Добренькова]. – М. : Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996. – С. 526–541.
19. Юнг К.Г. Человек и его символы / К.Г. Юнг, М.Л. фон Франц, Дж.Л. Хендерсон; [под общ. ред. С.Н. Сирелко]. – М. : Серебряные нити, 1997. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2013.

Каменська Т.Г. Соціально-гуманістична реальність в освітніх технологіях

У статті поняття “соціально-гуманістична реальність” визначено як реальність суб’єкта, який познає та на основі гуманітарних знань перетворює соціальний світ навколо себе. Висвітлено процес розподілу знань, який відображається на сучасних освітніх технологіях, в результаті чого з’являються освітні технології, що розвивають і що стримують.

***Ключові слова:** соціально-гуманістична реальність, освітні технології, технології протидії знанням, критичне мислення.*

KAMENSKAYA T. SOCIAL HUMANISTIC REALITY IN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

The concept of “social humanistic reality” is determined as the reality of a subject who perceives and modifies his environment basing on humanitarian knowledge. Knowledge dissemination impacts modern educational technologies. Educational technologies that emerge are both of evolving and suppressing type.

***Key words:** social humanistic reality, educational technologies, technologies on knowledge counteraction, critical mind.*

УДК 342.5

Т.О. ОГАРЕНКО

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ДІЇ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті викладено концептуальні положення щодо механізмів формування соціальних засад правової держави. Надано визначення цих механізмів, напрями й умови їх реалізації. Наведено основні риси соціально-правової держави. Охарактеризовано недоліки в реалізації формування соціальних засад правової держави.

Ключові слова: *правова держава, соціально-правова держава, Конституція, права людини, соціальні засади, соціально-правові відносини, суб'єкти соціально-правових відносин, соціальні механізми.*

Проблема розбудови соціальної та правової держави, яка б забезпечила сприятливі умови для реалізації її громадянами своїх життєвих потреб, можливостей і здібностей та захистила їх права, є однією з найважливіших у сучасних умовах. Нині вона особливо загострюється, оскільки людство стоїть перед викликами нестабільності та невизначеності. Суперечності, які породжуються протистоянням між новаторськими й консервативними ідеями, між демократією й авторитаризмом, між багатством і бідністю, між законом і беззаконністю, значно ускладнюють суспільні відносини й гальмують розвиток демократії.

В Україні залишаються деформованими і недостатньо розвинутими соціальні засади правової держави, що заважає їй виконувати своє суспільне призначення. Тому актуальним і своєчасним є дослідження соціальних засад правової держави, з'ясування їх структури, ціннісно-нормативного базису й особливостей регуляторного впливу на правову систему.

Соціально-правова тематика широко висвітлена в працях класиків правознавства. Обґрунтування правових засад суспільного життя, інституціоналізації правових відносин та їх ролі в суспільному житті було здійснено А. Арно, Є. Ерліхом, Ж. Карбоньє, Р. Паундом; російськими й українськими правознавцями: Ж. Гурвічем, Л. Петражицьким, М. Тимашевим та ін. Досвід вивчення сутності правової держави нагромаджено в наукових працях Й. Васьковича, В. Тертишника, Ю. Шемшученка та ін. Природу суспільних відносин правового порядку розглядали в своїх працях Ж. Карбоньє, А. Малько, Н. Матузов та ін.

Разом із тим, незважаючи на широкий науковий дискурс стосовно різних аспектів функціонування правової системи, недостатньо обґрунтованим у вітчизняному правознавстві залишається її соціальний

механізм, який і визначає особливості її впливу на поведінку та діяльність усіх соціальних суб'єктів.

Мета статті – визначити концептуальні положення щодо соціальних засад правової держави.

Механізмом формування соціальних засад правової держави є комплекс соціальних причинно-наслідкових факторів її функціонування. Для характеристики зазначеного механізму можна зарахувати такі поняття: суб'єкти соціально-правових відносин та їх типологія; риси правової свідомості цих суб'єктів, їх правових, громадянських цінностей і норм; різновиди правової та громадянської діяльності, відносини між ними та державою і правовими інституціями; стан соціального й економічного розвитку суб'єктів соціально-правових відносин; якість соціального середовища цих суб'єктів і результати їх діяльності. Отже, соціальні засади правової держави насамперед включають діяльність, свідомість, рівень розвитку та відносини соціальних груп.

Для сфери права важливою є проблема впорядкування діяльності та відносин соціальних суб'єктів, що включені до функціонування правової системи.

Практично всі суспільствознавці прагнуть віднайти та запропонувати людству своє бачення упорядкування суспільного життя, побудови таких зразків соціальних відносин, які б сприяли розумінню, узгодженості, зниженню напруження й конфліктності між людьми. По суті, практично всі програми державного й політичного будівництва, соціального й економічного розвитку також мають на меті насамперед досягнення таких соціальних механізмів, які б сприяли становленню правової держави. Постає проблема визначення концептуальної моделі формування соціальних засад правової держави в сучасному українському суспільстві.

Соціальним механізмом формування правової системи є сукупність соціальних (правових і позаправових) дій, вчинків, соціально-правових відносин, котрі властиві соціальним суб'єктам, завдяки яким формування, функціонування, відтворення та розвиток правової системи суспільства відбуваються на засадах права, соціальних норм і цінностей та інституційних і організаційних чинників. Його метою є утримання, регулювання та відтворення правової системи. Соціальні аспекти правової держави структурно складаються із соціальних суб'єктів, соціальних (правових і позаправових) зв'язків і взаємодій, соціально-правових відносин, способів і засобів правових дій, системи соціальних норм і цінностей, зокрема визнання верховенства права, організаційних та інституціональних чинників, соціального середовища для реалізації норм права тощо.

Системоутворювальними механізмами соціальних засад правової держави є практично-перетворювальна діяльність людей, які об'єднуються для досягнення спільних інтересів у процесі виробництва матеріальних благ і надання послуг, а згодом прагнуть в умовах конкурентного середовища шляхом лобювання своїх індивідуальних або групових інтересів у законотворчих інституціях законодавчо унормувати шляхи досягнення свого особистого

успіху або благополуччя певних спільнот чи суспільства; а чинниками його формування є: суб'єкти суспільно-виробничої діяльності; потреби людей у самовідтворенні шляхом суспільно-виробничої діяльності (індивідуальної, групової або суспільної); суспільно-виробничі відносини, зокрема соціально-економічні й соціально-політичні, що складаються між суб'єктами суспільно-виробничої діяльності в процесі обміну працею, результатами праці та перерозподілу національного багатства; узгоджені й санкціоновані більшістю членів суспільно-виробничих відносин правові правила та норми.

Базовою динамічною складовою механізму формування соціальних засад правової держави є *соціально-правові відносини*, які являють собою ціннісно-унормовану та функціональну сукупність взаємозв'язків між різними соціальними суб'єктами (окремими індивідами, групами, спільнотами, установами, державами тощо) соціально-статусної структури суспільства щодо ставлення до права й закону, і які є основним способом вияву, трансформації та реалізації соціальності, що формується між ними в процесі правової поведінки й правової діяльності. Соціально-правові відносини здійснюють регулятивний вплив на суспільні відносини.

Основою формування соціальних засад правової держави є практично-перетворювальна діяльність соціальних суб'єктів, що має конкретно-історичний характер і відтворюється стосовно правового врегулювання відносин власності, соціальних статусів тощо. Для різних соціальних суб'єктів конкретні суспільні відносини можуть набувати різного соціального значення: від інституціоналізованого до неприйняттого "ворожого", але завдяки праву вони певною мірою обмежують дії та поведінку соціальних суб'єктів, долаючи дисбаланс між індивідуальними й суспільними інтересами. Механізми формування соціальних засад правової держави створюють і підтримують статусно-рольову структуру правової системи, забезпечуючи її відносну сталість, стабільність та якісне відтворення.

Співвідношення "людина – держава – право" є однією з одвічних проблем і в теорії прав людини, і в теорії держави й права загалом. Вона постає в усіх дисциплінах юриспруденції. Людина на основі природного права може бути суддею у своїй власній справі; і в частині, що стосується права на думку, вона ніколи ним не поступається. Але яка користь їй від свого суддівства, якщо вона не має достатньо змоги для відновлення свого права? Тому вона депонує це право у спільне надбання суспільства і стає під захист сили суспільства, частиною якого є віддаючи їй перевагу та доповнюючи нею свою власну силу [1, с. 476].

Складовою механізму формування соціальних засад правової держави є встановлення та закріплення соціально-правового статусу суб'єктів правової системи. *Соціально-правовий статус* – це співвідносне становище суб'єкта (індивіда, групи, спільноти тощо) в соціальному механізмі правової системи суспільства, яке визначається його соціальним становищем (рівнем освіти, посадою, престижем, авторитетом тощо), громадянством, сукупністю відповідних прав, гарантій і обов'язків, соціально-правовою роллю в соціаль-

но-правових відносинах, що складаються у правовому просторі певної соціальної сфери його життєдіяльності відповідно до панівних правових цінностей і норм. Суб'єкти правової системи виконують певні *соціально-правові ролі*, тобто здійснюють певну соціально-правову поведінку. Соціальні суб'єкти правової системи мають певні соціально-правові статуси, дотримуються соціальних і правових норм, які визначаються наявними правовими очікуваннями інших громадян щодо визнання верховенства права.

Але ці очікування певною мірою не виправдовуються. Частково верховенство права як важлива риса демократії не забезпечується через дії еліти суспільства. Професор А. Сіленко стверджує, що “політична еліта зробила досить багато для дискредитації основних інститутів демократії в очах суспільства, серед яких демократична конституція, парламент, багатопартійна система, поділ влади, місцеве самоврядування, вільна преса, незалежна судова система тощо” [2, с. 28].

Соціально-правові відносини формуються у результаті спільної практично-перетворювальної діяльності людей, становлять фундамент формальної структури будь-якого соціального інституту в суспільстві та підтримують систему санкцій стосовно виконання його соціальними суб'єктами своїх функцій. Соціально-правові відносини існують та відтворюються на основі консенсусно визначеної й унормованої системи правил, норм і цінностей, тобто переважно на праві. Якщо соціальні суб'єкти нехтують нормами права, то соціально-правові відносини руйнуються, набуваючи позаправового характеру. За таких умов деформується й соціальний механізм правової системи, а в суспільстві певний час панує влада конкретних осіб, кланів, соціальних груп тощо і правовий захист населення практично відсутній. Якщо ж соціально-правові відносини реалізуються у правовому полі, то зміцнюється їх ціннісно-нормативний базис, і в такому суспільстві наявне верховенство права, і правовий захист набуває дієвих та ефективних форм.

Однією з причин спотворення механізмів формування соціальних засад правової держави є корупція. Можна погодитися з позицією Є. Невмержицького, який наполягає на необхідності “удосконалення старих і розробки нових антикорупційних механізмів, які б ефективно вплинули на обмеження масштабів корупції” [3]. Найпершим кроком у цьому напрямі має стати створення відповідної нормативної правової бази, яка б регулювала всі інші механізми. Чому фахівець акцентує увагу на створенні відповідної нормативної бази? Невже її в Україні немає? Відповідь на це запитання дослідник дає у своїй статті “Стан і проблеми вдосконалення антикорупційного законодавства”, зокрема, зазначаючи, що нормативна правова база антикорупційного законодавства налічує сьогодні “понад сто актів, прийнятих різними гілками влади <...> у різний час, подекуди безсистемно, без належного наукового обґрунтування, поспіхом, щоб створити якийсь правовий каркас для регулювання нових економічних і соціальних відносин, що почали зароджуватися, особливо в перше десятиліття незалежності України” [3, с. 18]. Більше того, як зауважує Є. Невмержицький, ця правова база для боротьби з корупцією

ґрунтується на великій кількості законів і нормативних актів, які інколи суперечать один одному, що й викликає певні труднощі під час їх застосування. Корупція суттєво деформує соціальний механізм правової сфери, і ми погоджуємося з експертами з правових і політичних питань, що боротьба з нею є невід'ємною складовою його вдосконалення.

Проте, на нашу думку, удосконаленням антикорупційного законодавства проблему ліквідації корупції не вирішити, оскільки її витoki лежать значно глибше – у сфері моральності (духовності) суспільства в цілому. Можна погодитися з думкою про те, що політична корупція є “антиподом моралі” [4, с. 28–29]. Протиправність, хабарництво, підкупи, купівля голосів тощо – це антиморальні дії, які деформують суспільну свідомість, руйнують суспільні відносини, підривають довіру людей до влади, породжують девіаційні форми поведінки. Звісно, мусимо говорити про наявність в українському соціумі недостатнього рівня правосвідомості та правової безпорадності.

Стабілізація соціально-правових відносин у суспільстві ґрунтується на таких принципах, як: *конвенційність* (узгодження) соціальних інтересів суб'єктів соціально-правових відносин; *солідаризація* суб'єктів соціально-правових відносин навколо ідеї домінування в суспільстві соціальних і правових норм та стандартів співжиття, які втілюються в законодавчій системі, що формується на основі Конституції; *саморегуляція* механізму формування соціальних аспектів правової системи, що створює умови для соціальних змін у суспільстві за рахунок удосконалення внутрішніх та впливу зовнішніх чинників з метою покращення життя його членів; *нормотворчість* у галузі права, тобто правотворчість держави як провідного суб'єкта соціально-правових відносин. Механізми формування соціальних засад здійснюють регулятивний вплив на правову систему та стабілізацію і сталий розвиток українського суспільства. На основі соціальних норм, соціальних інтересів і соціальних очікувань соціальних суб'єктів формується їх правосвідомість і правова культура, які зумовлюють їх соціальну поведінку та діяльність (правомірну чи неправомірну), що уможливує функціонування соціально-правових відносин, від яких залежить стан і характер правової системи.

Основними соціальними аспектами недосконалості правової сфери є: низький рівень правосвідомості населення, що виявляється або в правовому нігілізмі в посадових осіб, або в правовій безпорадності пересічних громадян; несформованість правових інтересів у певної частини населення, тобто неусвідомлення ними достатньою мірою потреби в захисті своїх прав; застосування суб'єктами правової дії неправових, корисних засобів захисту або відстоювання законних прав чи отримання законних пільг, таких як: хабарництво, бартер, певні послуги тощо; недостатній професійний рівень, безвідповідальність, політичний авантюризм і корупційність багатьох політиків і працівників правових органів. Недосконалість соціального механізму призводить до деструктивних порушень і соціальної структури правової системи, що, у свою чергу, дестабілізує суспільство в цілому.

Ефективна дія механізмів формування соціальних засад правової держави створює підґрунтя для становлення соціально-правової держави, тобто такої держави, що поєднує право та соціальний захист людини для забезпечення права людини на гідне існування [5, с. 4].

Завдання, що ставить перед собою соціально-правова держава: 1) підвищення рівня розвитку економіки країни, формування “середнього” прошарку власників; 2) віднайдення достатньої кількості коштів для реалізації соціальних програм; 3) відновлення поваги до таких духовних орієнтирів суспільства, як справедливість, рівність, моральність; 4) формування нової концепції взаємодії держави та людини, основу якої становить їхня взаємна відповідальність; 5) урахування в діяльності держави особливостей культурного поля країни, її традицій, звичаїв і менталітету нації; 6) формування соціальної політики, заснованої на врахуванні об’єктивних умов життєдіяльності суспільства; 7) підвищення ролі функції соціального захисту населення; 8) урахування державою особливостей та виняткового значення у житті суспільства науки й культури, які мають залишатися поза ринковими відносинами; 9) забезпечення соціальної справедливості, рівноправності, моральності у відносинах між людьми; 10) формування суспільної свідомості на основі принципів поваги до особистості та пошуку цінностей, на які має орієнтуватися нове суспільство [6, с. 113–114].

Поєднуючи завдання соціальної та правової держави, О. Волкова справедливо визначає, що “соціальна держава – це держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, а в ідеалі – приблизно однакових стартових можливостей для реалізації життєвої мети, розвитку особи; основним принципом та характеристикою такої держави є конституційне гарантування прав і свобод людини та громадянина” [7].

Визначальним чинником правового регулювання та забезпечення формування соціально-правової держави є реалізація положень Конституції. К. Бабенко цілком слушно виокремлює соціальні аспекти Конституції у таких положеннях: а) визначення ролі конституційної норми про соціальний характер Української держави у розвитку та регулюванні соціальних відносин; б) визначення основних проблем реалізації конституційної норми про соціальний характер держави в практиці регулювання соціальних відносин; в) характеристика ролі Конституції України крізь призму забезпечення принципів соціальної солідарності, соціального партнерства та соціальної безпеки громадян [8].

Висновки. Отже, до механізмів формування соціальних засад правової держави належать такі соціальні причинно-наслідкові фактори її функціонування, як: діяльність суб’єктів соціально-правових відносин, риси правової свідомості цих суб’єктів, зміст правових, громадянських цінностей і норм населення держави, рівень економічного розвитку суспільства, що забезпечує право людей на гідне існування. Для вдосконалення механізмів формування соціальних засад правової держави, крім підвищення рівня соціально-

економічного розвитку держави, постає завдання подолання корупції, низької правової громадянської свідомості, подальше формування правових інтересів населення. Необхідна також стабілізація соціально-правових відносин у суспільстві на ґрунті узгодження соціальних інтересів суб'єктів соціально-правових відносин, солідаризація цих суб'єктів навколо ідей правової держави; саморегуляція механізму формування соціальних аспектів правової системи, соціальна спрямованість нормотворчості в галузі права.

Список використаної літератури

1. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / [упор. С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд та ін.]. – К. : Книги для бізнесу, 2008. – 992 с.
2. Сіленко А. Політична еліта зробила досить багато для дискредитації демократії / А. Сіленко // Віче. – 2007. – № 9–10. – С. 27–28.
3. Невмержицький Є. Політична корупція: сутність, зміст, механізми протидії / Є. Невмержицький // Право України. – 2008. – № 7. – С. 123–129.
4. Денисенко В. Крок від демократії / В. Денисенко // Віче. – 2007. – № 9–10. – С. 28–29.
5. Николаенко И.Н. Социально-правовое государство и право человека на достойное существование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И.Н. Николаенко. – М., 2008. – 194 с.
6. Оніщенко Н.М. Філософсько-правові засади процесу взаємодії “людина – право” / Н.М. Оніщенко // Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи. – К. : Юридична думка, 2008. – 320 с.
7. Волкова О. Соціальна правова держава як важливий етап у розширенні свободи особи [Електронний ресурс] / О. Волкова // Віче. – 2011. – № 4. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2425/>.
8. Бабенко К. Конституційні основи розвитку та регулювання соціальних відносин / К. Бабенко // Віче. – 2009. – № 2.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2013.

Огаренко Т.А. Механизмы формирования социальных принципов правового государства: концептуальные положения

В статье изложены концептуальные положения относительно механизмов формирования социальных принципов правового государства. Даны определения этих механизмов, направления и условия их реализации. Названы основные черты социально-правового государства. Охарактеризованы недостатки в реализации формирования социальных принципов правового государства.

Ключевые слова: правовое государство, социально-правовое государство, Конституция, права человека, социальные принципы, социально-правовые отношения, субъекты социально-правовых отношений, социальные механизмы.

Ogarenko T. Formation mechanisms of the social principles of the legal state

Conceptual provisions of the social principles of the legal state for motion are presented in the article. The definitions of these mechanisms, trends and conditions of their realization are shown. The main indicators traits of the social and legal state are mentioned. The drawbacks (negative traits) of the social principles of the legal state formation realization are characterized.

Key words: legal state, social and legal state, constitution, human rights, social principles, social and legal relations, subject of the social and legal relations, social mechanisms.

УДК 316.4

О.В. ГАНЖА

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ “СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ” У ПРАЦЯХ КЛАСИКІВ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

У статті концептуалізовано поняття “соціальна зрілість” у межах соціологічного дискурсу. Досліджено проблему соціальної зрілості в межах соціологічних досліджень. Здійснено порівняльний аналіз проблематики соціальної зрілості в межах соціологічної та інших наук.

Ключові слова: особистість, теорія особистості, зрілість, дорослість, соціальна зрілість.

У сучасній соціологічній думці існує багато суперечностей, вирішення яких дає можливість суттєво розширити соціологічне знання. Причиною таких суперечностей дуже часто стає міждисциплінарна співпраця, до результатів якої відноситься розвиток тих чи інших термінів і понять, що мають за своєю сутністю відношення до соціологічного дискурсу, але використовуються ці терміни та поняття в межах інших наук. Одним із таких термінів є поняття “соціальна зрілість”.

Мета статті – дослідити особливості концептуалізації поняття “соціальна зрілість” у працях класиків соціологічної думки.

У педагогічній науці поняття “соціальна зрілість” широко використовується. Виходять педагоги з того, що зрілість є важливим компонентом становлення особистості в суспільстві. До того ж це поняття поєднує особливості біологічного і соціального в межах розвитку як окремої людини, так і соціобіологічного й соціального розвитку різних соціальних груп і соціальних спільнот.

Протистояння біологічного й соціального як у сфері людського визрівання, так і людського розвитку є домінуючим чинником аналізу сутності як безпосередньо поняття “зрілість”, так і поняття “соціальна зрілість”. У процесі становлення знання про соціальну зрілість, на нашу думку, особливої важливості набувають радикалізовані концепції, що відкидають значущість інших чинників, це надає нам можливість в межах теоретичного аналізу більш детально досліджувати окремі частини бініризованих (двофакторних) систем становлення та функціонування соціальних процесів.

До таких ми відносимо концепцію В. Орлова, в якій саме соціальне є домінуючим вектором розвитку соціобіологічних систем. На його думку, домінування соціального над біологічним зумовлене тим, що соціальне створює біологічне, адже біологічна життєдіяльність людини може відтворюватися тільки соціальним способом через виробництво для його життя

предметів [6, с. 20]. Виходячи з того, що ця концепція була створена понад тридцять років і в межах марксистсько-ленінської парадигми, то вона вимагає певного коректування, виходячи з особливостей соціального буття в умовах ринкової економіки. На нашу думку, така корекція повинна здійснюватися шляхом додавання до неї таких чинників як освоєння символічного й соціального капіталів, котрі формують соціальну реальність, подолати яку неможливо лише за допомогою біологічних чинників.

Поняття соціального та символічного капіталів увійшли до соціологічного дискурсу в умовах пізнього структуралізму й раннього постструктуралізму. Ці поняття надали можливості розширити межі дослідження соціальної структури різних аспектів соціальної динаміки у сфері соціальної дії.

Поняття “соціальний капітал” відповідно до соціологічної теорії, прийнято розглядати як елемент соціології постмодернізму й тому слід зазначити, що першим визначення цього поняття дав П. Бурд’є, який визначав соціальний капітал як “ресурси, засновані на родинних відносинах і відносинах у групі членства” [9, с. 21]. Це визначення є домінуючою формою основи соціального капіталу, котрий визначається як соціальні ресурси. Відносно протистояння первинності та вторинності соціального й біологічного соціальні ресурси в цьому понятті являють собою певний генетичний набір. Так званий набір якостей, з яких складається та індукується соціальна зрілість, такий собі соціогенетичний набір.

Генетика – наука про закономірності спадковості й мінливості [1]. Це розуміння генетики є класичним і підходить для різних наук, але воно лише частково задовольняє соціологію як предмет. Адже соціологія не досліджує гени й генотипи, але дослідження їх процесів та явищ через особливості соціального часу виявляє схильність до їх накопичення та нашарування. Диференціювання соціального знання як один з головних наслідків соціологічного аналізу і повинен передбачати так звану соціальну ретроспективу, яка стає можливою через перегляд уже згаданих нашарувань соціального знання, що для полегшення цих процесів повинна піддаватися певній ефективній алгоритмізації. І саме тому важливим диференційним рубіконом у згаданому процесі є поділ знання на класичну й сучасну його частини. Під класичною ми розуміємо власне генетику, а під сучасною – соціогенетику.

Соціогенетика є відносно новою галуззю соціального знання. Це знання є комбінованим і мультипарадигмальним. Це витікає з того, що соціогенетика оперує поняттями не тільки соціології, але й інших суспільствознавчих і гуманітарних дисциплін. У сучасній соціологічній думці не сформовано єдиного підходу до визначення поняття “соціогенетика”.

Сьогодні ми розглядаємо соціогенетику, тобто її визначення з точки зору праць класиків соціологічної думки. Підтримуючи думку відомого російського соціолога Н. Кондрат’єва, ми під поняттям “соціальна генетика”, розуміємо теорію еволюції громадського життя й окремих її сторін, що вивчає закони розвитку останніх явищ” [5, с. 275]. У теорії Н. Кондрат’єва соціальна генетика є третім етапом розвитку суспільства

[48, с. 275], що дещо перетинається з ідеями П. Сорокіна, які викладені в його соціокультурній теорії [7]. Та на сьогодні соціогенетичне знання суттєво розширилося й вишло за межі згаданих нами витоків. Сьогодні, на нашу думку, найаргументованішу версію соціогенетичної теорії запропонував Ю. Яковець. На його думку, динамічна складова соціогенетики полягає в тому, що вона досліджує три потоки взаємозалежних, але різних процесів: спадковість у динаміку суспільних систем, зміст, механізми передачі спадкоємного ядра, генотип цієї системи; спадкоємну мінливість, причини створення й закріплення в генотипі стійких змін [9, с. 85]. Поєднуючи класичні й сучасні погляди на соціогенетику ми приходимо до висновку, що соціогенетика є науковою концепцією, що базується на інтегральному знанні про соціальні символи й коди, які зберігають інформацію про спадковість та історичні особливості функціонування тих чи інших соціальних систем. Важливість цього знання і полягає в перенесенні, збереженні та реалізації соціального та інших видів знання про функціонування різних соціальних об'єктів і систем. І саме так ми й поєднуємо генетичну й соціогенетичну складову біологічних, соціальних і соціогенетичних процесів.

Вивчення генетичних і соціогенетичних аспектів зрілості та соціальної зрілості актуалізується через перманентну необхідність істотних змін в навколишньому середовищі, які можуть носити як цілеспрямований, так і стихійний характер. Саме тому через наявність високого рівня нестабільності розвитку соціальних систем і соціальних процесів і слід розглядати в розрізі як генетики, так і соціогенетики.

Прикладом взаємодії перетворення генетичного знання в соціогенетичне з поправкою на вже згадану нами концепцію В. Орлова [6] є теорія польського спортивного генетика В. Лях, який у спортивній генетиці досліджував генетичні особливості потенційної можливості відтворювати фізичні рухи за певні часові проміжки [10, с. 268]. Цю інформацію та напрацювання можна екстраполювати відносно соціогенетичного знання (ставити завдання, досліджувати), соціоінженерії (можливість програмувати певну соціальну поведінку окремих соціальних груп, виходячи з особливостей, їх генетичних особливостей як окремих особистостей, так і соціогенетичних особливостей цих соціальних груп).

У згаданій концепції В. Лях вже на рівні спортивної генетики відбувається концептуалізація думки про первинність саме генетичного, адже первинність генетичного над соціальним – це один із головних конструктів генетики взагалі. До того ж, зауважимо на важливості цього процесу – біологія є старшою за соціологію, і розвиток генетичного знання відбувався на біологічній базі, саме тому сьогодні розвиток соціогенетичних концепцій зазвичай також відбувається в біології, а запропоновані в межах соціологічного дискурсу мають суттєво більше критики, ніж біологічні. Цей факт містить окремі аспекти соціальної дисфункціональності, та водночас вони мають і додаткові плюси, адже така прискіпливість критиків сприяє подальшому розвитку якісних досліджень у соціогенетиці, що є важливим чинником подальшого розвитку соціальної зрілості.

Повернемося до соціального капіталу. Його значення як головного аргументу в сфері протистояння біологічного й соціального на користь соціального є одним з найголовніших. Окрім класичного визначення соціального капіталу розглянемо розширене, автором якого є Д. Коулмен. На його думку, “соціальний капітал” [8] – це потенціал взаємної довіри й взаємодопомоги, цілераціонально сформований у міжособистісних відносинах: зобов’язання й очікування, інформаційні канали й соціальні норми. В нашому випадку соціальний капітал у сфері зрілості та соціальної зрілості стає зрозумілішим, адже нівелюється абстрактність накопичувальності соціальних дій і зовнішніх аспектів виявів функціонування соціальних систем. Інформаційну підтримку в сфері регуляції швидкої змінюваності соціальних норм відіграють саме інформаційні канали й так звані соціальні мережі, які дають змогу переносити соціально важливу інформацію. І енергетичним вектором цього процесу є цілераціональність, яка спрямовує зусилля для підтримування цієї системи з точки зору важливості функціонування окремих соціальних груп, спільнот і суспільства взагалі за умов гармонійного взаємозв’язку між ними, що є необхідною умовою сталого розвитку суспільства та його інституцій.

Високий рівень імітації чи так званої симулякризації, тобто високий рівень вплітання імітаційних компонентів у соціальні практики й соціальні дії, підвищує рівень важливості символічного капіталу. Він поряд з релігійним капіталом утворює єдину можливу форму нагромадження [3, с. 230]. Така увага, яка приділяється релігійному капіталу поряд з соціальним і символічним капіталами, – це результат того, що релігійний капітал і всі соціальні практики були безпосередньо пов’язані із соціумом, а релігійна парадигма була домінуючою в сфері соціального буття. Водночас релігія як соціальний інститут за своїми догмами й постулатами створили меганаративну абстракцію, що пронизала всі соціальні практики всіх традиційних суспільств. До того ж символічна складова виявилася настільки природною для розвитку як індустріального, так і постіндустріального суспільств. З’явилися десятки нових соціокультурних систем, які все продукують і продукують різні символічні системи. І тому сьогодні у соціологічній науці вони вже розглядаються як окреме соціальне явище.

На думку П. Бурд’є, “символічний капітал – це “капітал честі й престижу, що робить інститут клієнтелі” [4]. Цей інститут створює так звану “парадну істину”, яка за допомогою символів вносить суттєві зміни в соціальну реальність. Його можна назвати соціальним потенціалом як окремої особистості, так і соціальних груп загалом.

П. Бурд’є зазначає: “Знаючи, що символічний капітал – це кредит, але тільки в самому широкому значенні слова, тобто свого роду аванс, задаток, позичка, які одна лише віра всієї групи може надати особистості, матеріально-символічні гарантії”, саме тому легко зрозуміти, що демонстрація символічного капіталу становить один з механізмів, завдяки якому капітал йде до капіталу. До речі матеріально-символічним винагородженням можуть

бути гроші, котрі, незважаючи на свою мінову функцію відіграють роль у багатьох соціально-економічних процесах одного з найбільших і найбільш значимих символів. Реформування світової грошової системи сьогодні призводить до появи нових технологічних форм віртуалізації грошових коштів. Почався цей процес після відміни золотого гарантування паперових грошей і на сьогодні не тільки культура, але й економіка більшості країн світу та взаєморозрахунки між ними знаходяться у віртуальному вимірі. Як бачимо ускладнення технологічного рівня призводить до створення все нових і нових атрибутів соціального й символічного капіталів та їх значимість у соціалізації та інкультурації особистості та соціальної групи в цілому.

Відомо, що процес розвитку людини є надзвичайно складним і індивідуальним як на біологічному, так і на соціальному рівнях. Цей період має свої фазові й пубертальні особливості. Через них виникає безліч дисфункцій, які в підлітковому віці призводять до девіантної і делінквентної поведінки. В соціології та соціальній роботі їх прийнято називати вадами соціалізації.

Індивідуальний розвиток дорослої людини являє собою не продовження онтогенезу із закладеної в ньому філогенетичною програмою, а цілком окрему й самостійну програму, яка реалізовується як індивідуальний соціобіологічний процес. Цей процес є не своєрідним продовженням вторинної соціалізації. У період після ранньої юності процес дозрівання індивіда й особистості триває, проходячи через стадії молодості, дорослості, зрілості, старості. Всі ці фізіологічні фази розвитку особистості характеризуються певними соціальними характеристиками вже на соціальному рівні, що часто призводить до поєднання індивідуальних і групових (характерних для тієї чи іншої соціальної груп) соціальних стереотипів. Завершується цей цикл логічним біологічним кінцем життя (який, зрозуміло, може наступити й на більш ранніх етапах, ніж, старість – через невиліковну хворобу, нещасний випадок, суїцид тощо), що, в свою чергу, зменшує соціальну активність, яка через невеликий проміжок часу майже згасає і може існувати тільки як результат минулих справ і в думках інших людей. Отже, соціальне переважає біологічне, хоча в цьому випадку йдеться про первинність біологічного в функціонуванні особистості і більш високий рівень стійкості соціальної сторони життя. Водночас відносність зазначеної нами тези помітна, виходячи з фактору часу і простору, і в усіх випадках масштаби соціального значиміші за біологічне. І навіть в часі соціальне переважає біологічне, адже поява на світ людини зумовлена такими соціальними інститутами, як шлюб, материнство, батьківство, відтворення населення, планування родини та інших соціальних інститутів, що планує життя, тобто функціонування людини, поєднання біологічних матеріалів і соціальних намірів окремих особистостей в окремих малих соціальних групах створюють біологічні й соціальні передумови для майбутнього розвитку особистості в майбутньому й пубертальному періодах.

Поняття біологічної зрілості суттєво відрізняється від соціальної. Зрілість – найтриваліший період онтогенезу, що характеризується тен-

денцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здатностей особистості. Ця основна біологічна характеристика особистості, яка цікавить учених з різних областей знань, що зумовила розвиток акмеології – науки про період максимального розквіту, особистісного росту, вищого моменту прояву духовних сил. Назва науки сформульована Н.А. Рибніковим у 1928 р., коли він запропонував включити до предмету вікової психології фундаментальний розділ – психологія розвитку зрілості або дорослості [2, с. 370]. Цей науковий напрям не мав стійкого сталого розвитку через відсутність соціологічних досліджень і запровадження соціальних технологій в акмеології. На сьогодні одне із завдань соціології полягає у дослідженні поняття “соціальна зрілість” у своїй предметній області за допомогою серії теоретичних та емпіричних соціологічних досліджень.

Біологічна зрілість зазвичай настає разом зі статевою зрілістю, яка свідчить про можливість виконання репродуктивної функції. На нашу думку, саме весь біологічний розвиток людини як біологічного індивіда і зводиться до підготовки людини до виконання саме репродуктивної функції. В подальшому, залежно від статі, ця зрілість змінює скалярність свого біологічного вектору, адже для жінок цей вектор спрямовується в сферу виховання дітей, тоді як для чоловіків – збільшення кількості власних дітей. Звичайно, що контрацептивна революція останнього століття змінила сутність, але не змінила його символічності.

Соціальна зрілість, з точки зору держави, яка оцінюючи біологічні й соціальні якості особистості, встановлює певні межі включення людей у ті чи інші соціальні процеси. Зазвичай такі обмеження вираховуються у віковому вимірі. Тобто встановлюється певний віковий ценз, настання якого свідчить про досягнення зрілості індивіда для держави. Цей ценз різниться залежно від країни. З часом цей ценз може змінюватися. Сучасні підлітки ростуть у тепличних умовах, за них багато чого вирішують батьки. Це велика проблема: полове дозрівання починається раніше, а особистість формується набагато пізніше або взагалі не формується [5]. В Україні існує кілька цензів, які закріплені юридично. Зрілість у юридичній науці розглядається як правоздатність, яка має свої особливості й етапи, які також залежать від віку та психічного стану особистості. Це говорить про відсутність індивідуального підходу до діагностування факторів повноліття та правоздатності. Вони фіксуються автоматично за віком та станом здоров'я.

Дослідження сфери соціальної зрілості без структуризації суспільства, на нашу думку, не є ефективним. Соціальна структура має на увазі статичні аспекти існування соціальних форм, які в соціальному просторі реалізуються в динаміці конкретних потоків людської активності, соціальних процесів. Соціальний простір являє собою в такий спосіб багатомірний простір з безліччю соціальних полів, у кожному з яких індивіди та їхні групи займають відповідні позиції, а “вихрові потоки” й “силові лінії” соціального простору й соціальних полів направляють потоки активності людей. І саме тому оцінка соціальної зрілості повинна стати індикатором

дослідження ефективності використання соціального простору в межах ефективності функціонування сучасного українського суспільства.

Висновки. Отже, під соціальною зрілістю в межах соціологічного дискурсу ми пропонуємо розуміти можливість реалізовувати свій соціальний потенціал у соціальному просторі, спираючись на особливості соціального й політичного устрою країни та суспільства, за допомогою консонансу між ціннісними установками домінуючих соціальних груп з окремою особистістю в процесі узгодження в соціальному часі.

В цілому слід зазначити, що категорія “соціальна зрілість” має всі можливості після дослідження в межах соціологічного дискурсу стати однією з невід’ємних категорій соціології взагалі та соціології особистості зокрема.

Список використаної літератури

1. Айала Ф. Современная генетика : в 3 т. / Ф. Айала, Дж. Кайгер. – М. : Мир, 1987–1988. – Т. 1. – 295 с.; Т. 2. – 368 с.; Т. 3. – 335 с.
2. Бодалёв А.А. Вершина в развитии взрослого человека / А.А. Бодалёв. – М., 1998. – 370 с.
3. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. – СПб., 2001. – С. 230.
4. Бурдые П. Социология политики: пер. с фр. Н.А. Шматко / сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М., 1993. – 320 с.
5. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статики и динамики. Предварительный эскиз / Н.Д. Кондратьев. – М., 1991. – С. 275.
6. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Искусство, 1991. – 380 с.
7. Социальное развитие [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/socialnoe-razvitie.html>.
8. Шмутцер Э. Симметрии и законы сохранения в физике / Э. Шмутцер. – М. : Мир, 1974. – 160 с.
9. Collins R. Theoretical Sociology / R Collins. – San Diego : Harcourt Brace Jovanovich, 1988. – 180 p.
10. Ljakh W. The effect genetic and environmental factors on the development of motor coordination abilities in children age 7–10 years / W. Ljakh // Physical Education and Sport. – 2002. – № 2. – P. 267–276.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2013.

Ганжа О.В. Концептуализация понятия “социальная зрелость” в работах классиков социологической мысли

В статье концептуализировано понятие “социальная зрелость” в рамках социологического дискурса. Исследована проблема социальной зрелости в рамках социологических исследований. Проведён сравнительный анализ проблематики социальной зрелости в рамках социологической и других наук.

Ключевые слова: личность, теория личности, зрелость, взрослость, социальная зрелость.

Ganja O. Conceptualization concept of “social maturity” in the works of classics of sociological

In general, under the social maturity within sociological discourse we propose to realize the opportunity to realize their social potential within the social space based on the features of the social and political system, and society through consonance between the values of the dominant social groups on an individual within the coordination within the social time.

Key words: personality theory of personality, maturity, maturity, social maturity.

УДК 316.613

Ю.В. МОСАЄВ

ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ “ТІЛЕСНІСТЬ” У МЕЖАХ СОЦІОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті здійснено теоретичний аналіз відображення концепту “тілесність” у межах соціології постмодернізму. З’ясовано особливості соціального відображення концепту “тілесність” у межах соціології постмодернізму.

Ключові слова: тілесність, тіло, постмодернізм, соціологія постмодерну.

Тілесність як соціокультурний феномен – це перетворене під впливом соціальних і культурних чинників тіло людини, що володіє соціокультурними знаннями і смислами та виконує певні соціокультурні функції, які є важливими для повноцінного функціонування в межах соціуму.

Включення “людини тілесної” в соціокультурний простір тягне за собою істотні наслідки для його тіла, що перетворюється із біологічного феномена в явище соціокультурне та здобуває, на додаток до своїх природно заданих атрибутів, властивості й характеристики, породжені соціальними й культурними впливами.

Найбільш виразним цей факт стає при порівнянні й аналізі наслідків тих впливів системи соціальних відносин, культурних цінностей, субкультурних орієнтацій, які чиняться на людське тіло, вони є різні за своїм характером. Найбільш яскраво й точно, на нашу думку, розкрито особливості цього концепту в межах соціологічної думки в працях представників саме соціологічної постмодерністської школи.

Серед зарубіжних дослідників, які заклали теоретичну основу вивчення тілесності, на основну увагу заслуговують праці представників феноменологічного напрямку П. Бергера, Е. Гоулднера, І. Гофмана, Дж. Дугласа, Т. Лукмана, М. Мерло-Понті, А. Франка. Не менш значущими є праці західних постструктуралістів, а саме: Р. Барта, Ж. Бодріяра, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, М. Дуглас, А. та М. Крокера, Ж.-Л. Нансі, М. Фуко.

Важливе значення для просування у зазначеній предметній галузі мають дослідження психологічного характеру, які пов’язані з проблемою формування образу фізичного “я” людини у структурі її самосвідомості та самооцінки, питаннями спілкування та невербальної комунікації, “мова тіла”, теоретичними основами “тілесно-орієнтованої психотерапії” (В. Баскаков, Л. Гозман, Л. Петровська, Б. Поршнева, О. Соколова, В. Столін, І. Тищенко, Г. Тхостов, Я. Чеснов та ін.). Окремий напрям становить школа гендерного аналізу в соціологічному знанні, представниками якої є: О. Баллаєва, М. Баскакова, О. Здравомислова, А. Тьомкіна, В. Ушаков та ін.

Мета статті – висвітлити відображення концепту “тілесність” в межах соціології постмодернізму.

Поняття “тіло” є багатофункціональним і багатозначним терміном. У різних науках це поняття має різні значення. Наприклад, в алгебрі – це безліч з двома операціями (додавання і множення), що має такі властивості: утворює абелеву групу відносно складання; всі ненульові елементи утворюють групу щодо множення; має місце дистрибутивність множення відносно додавання [10]. Виходячи з цього визначення, поняття “тіло” є важливим і неоднозначним феноменом. Подібні визначення є і в геометрії, де головний акцент ставиться на сферності існування того чи іншого об’єкта в просторі. На нашу думку, простір у геометрії можна порівняти з філософським, але ще існує і поняття фізичного тіла як пересічного матеріального об’єкта. Однак нас цікавить соціобіологічна складова цього концепту.

Власне соціобіологія є однією з найбільш неоднозначних і суперечливих наукових дисциплін другої половини ХХ ст. Все почалося в 1975 р. з публікації книги ентомолога Едварда Вілсона “Sociobiology: The New Synthesis” [13]. Книга була першою спробою пояснити такі типи соціальної поведінки тварин (переважно, мурах, адже це була спеціалізація Уілсона), як альтруїзм, агресія за допомогою еволюційних механізмів. У цій книзі лише остання глава стосувалася поведінки людей, в подальших своїх працях він здебільшого спеціалізувався на темі відносин між людьми. Як показує контент-аналіз його статей і монографій, то особливістю соціобіологічного підходу в межах соціологічного дискурсу є своєрідне мікшування знань з біології та соціології, що призводить до спроби створити можливість міждисциплінарного дискурсу, дослідження якого підкріплювалося б апелюванням до біологічних фактів та артефактів, які могли б сприяти підкріпленню або запереченню окремих соціологічних конструктів.

З біологічної точки зору, тіло (лат. *Corpus*) – фізична оболонка живої істоти, котра найчастіше протиставляється його нематеріальним атрибутам, таким як душа або (само-) свідомість. Клітинний матеріал, як правило, не розглядається як тіло. Наука, що вивчає будову біологічних тіл, називається анатомія, а його функціонування, наприклад, обмін речовин, вивчає фізіологія. Мертве тіло називають трупом або просто “тілом” [14]. Отже, це визначення не виходить за межі типових знань пересічного українського школяра середньої школи. В соціобіологічному підході в соціологічному дискурсі з’являється поняття “тілесності”.

У класичній науці виникнення поняття “людська тілесність” пов’язано, насамперед, з ім’ям А.Ф. Лосєва, який у своїх працях використовував його для характеристики соціальних якостей людського тіла. Тіло як таке – це об’єкт природознавства, осередок дії законів органічного світу [6, с. 6]. Людське тіло, крім дій загальних законів життя, відчуває вплив закономірностей соціального життя, які, не скасовуючи перших, істотно модифікують їх прояв. Власне кажучи, ця проста і досить нехитра думка лежить в основі всієї концепції людської тілесності як філософського підходу до осмислення специфіки людського тіла.

За словами І. Биховської, хоча термін “тілесність” не є інновацією, його не можна віднести до усталених і загальноприйнятих понять: “Відсутність його в широкому науковому обігу й пов’язана з цим відсутність одноманітності його тлумачення веде його до необхідності уточнення кожного разу” [7, с. 107]. Така ситуація виникає через постійну видозміну тіла як біологічного об’єкта та складної біологічної системи. І тому концепт “тілесність” постає новим нелінійним об’єктом соціобіологічних відносин у межах соціологічного дискурсу.

Не менш важливу роль відіграє цей концепт у соціокультурних відносинах. Тілесність у культурі, на думку Д. Міхеля, – “те, що завжди виготовляється, та матеріальність, яка ніколи не буває вільна від форми, від формування і переробки, це текстура, в яку вплітаються волокна культурних сенсів” [9, с. 8]. Тобто тілесність вплітається в основні канони. Канон (грец. – норма, правило) – система правил, норм, які панують у мистецтві в будь-якій історичний період або в будь-якому художньому напрямі і закріплюють основні структурні закономірності конкретних видів мистецтва [7, с. 503]. І саме тому канонізація тілесності грає одну з найголовніших ролей у сфері споживацтва.

Та все ж основним чинником розвитку концепту “тілесність” є наявність такого напряму соціологічних досліджень як постмодернізм. Така історія-пам’ять – форма сучасного переживання минулого – є сьогодні єдиним легітимним предметом соціологічних досліджень. Подібне твердження, сформоване під відчутним впливом концепцій М. Фуко (“владизнання”), Ф. Фукуями (“кінець історії”), Дж. Бела (“кінець політики”), Ж. Бодріяра (“символічний обмін”, “тотальність симулякрів” і “банальні стратегії”), можливо, й не виглядає достатньо переконливим, проте виступає в ролі важливого репрезентативного маркера сучасної історичної свідомості. Всі згадані концепції створені в межах постмодерністського підходу як у соціології, так і історії.

Щодо розвитку нових концепцій, які створюються в тій чи іншій науці, слід пам’ятати головний “меседж” для оцінки постмодерністської науки, висловлений М. Мерло-Понті. “Наука маніпулює речами і відмовляється вжитися в них. Вона створює для себе їхні внутрішні моделі і, здійснюючи над цими своїми умовними позначеннями, або змінними, ті перетворення, які з ними дозволено здійснювати за вихідним визначенням, лише зрідка, від випадку до випадку співвідноситься з дійсним світом” [8, с. 10]. Наука завжди була й залишається мисленням, що викликає захоплення своєю активністю, винахідливістю і розкутістю, спочатку прийнятої установкою трактувати всяке суще в сенсі “об’єкта як такого”, тобто відразу і як ні в чому від нас не залежне, і разом з тим призначене для нашої обробки.

Водночас сам М. Мерло-Понті і створив одну з найголовніших тез для так званого постмодерністського сприйняття “тілесності”. “Загадковість мого тіла заснована на тому, що воно відразу і таке, що дивиться, і видиме. Здатне бачити всі речі, воно може бачити також і саме себе і визнавати при цьому те, що воно бачить, “зворотний бік” своєї здатності бачення. Воно ба-

чить себе, бачить і сприймає дотиком відчутне, воно, мабуть, відчутно для самого себе”. Це свого роду самосвідомість (soi), однак не в силу прозорості для себе, подібної прозорості для себе мислення, яке може мислити про будь-що, тільки асимілюючи, конструюючи, перетворюючи в мислиме [8]. Тобто свідоме усвідомлення свого власного “тіла” як фізичного і соціобіологічного організму призводить до визнання своєї суспільної вартості, її визначення в межах власної повсякденності здебільшого і визначає ступінь самооцінки та соціальної репрезентативності соціальних відносин.

Перехід у дослідженнях від звичайної особистості та її тіла до досліджень міжлюдських відносин і поведінки людей, які знаходяться у особливих станах, відображено в працях Дж. Дуглас, піонера цього наукового напрямку. “Поведінка відображає особистість – ось головне правило, яким ми, мисливці за серійними злочинцями, керуємося у своїй роботі. Кримінальна поведінка серійних злочинців, які зазіхають на життя і свободу інших, продиктовано насамперед прагненням утвердитися, пережити відчуття повноти життя за рахунок підпорядкування і приниження іншої людини. Хижаки мають різну природу і ховаються під різними обличчями, але всі вони смертельно небезпечні. Ключовий момент кожного злочину – це так званий розпис злочинця, який не слід плутати з його технікою. Техніка – це те, що злочинець робить, щоб по можливості легко й швидко здійснити те злочинне діяння, яке він замислив, тоді як розпис – це те, що він робить для емоційного задоволення, те, заради чого він і йде на злочин [5]. Надмірна актуалізація на особистості злочинця в працях цього автора спричинена надмірним його інтересом до кримінології, але саме надмірне вивчення тіла людини мало вагомий внесок в розвиток теорії та практики “тілесності” та супровідних з ним концептів.

Важливим представником ідей теорії тілесності в постмодерністській соціології є Д. Бел. У власній теорії інформаційного конструювання він вивів таке поняття: “Поняття постіндустріального суспільства є аналітичної конструкцією, а не картиною специфічного або конкретного суспільства. Вона є якоюсь парадигмою, соціальною схемою, що виявляє нові осі соціальної організації і стратифікації в розвинутому західному суспільстві” [1, с. 15], саме в умовах сучасності актуалізувалася нова парадигма тілесності, тобто “тілесності” віртуальної. Віртуалізація – надання набору обчислювальних ресурсів або їх логічного об’єднання, абстраговані від апаратної реалізації, і забезпечення при цьому логічної ізоляції обчислювальних процесів, виконуваних на одному фізичному ресурсі. В реальності віртуалізація “тілесності” відбулася через візуалізацію “тіла” як товару. Здебільшого цьому процесу сприяв розвиток комп’ютерних ігор, реклами та порнографічної індустрії. У цих напрямках розвитку культури сформувалася так звана культура “маніпуляції тілом”. До того ж це активізувало індустрію пластичної хірургії, яка загострила сприйняття свого власного тіла, що породило цілу інфраструктуру. На думку того ж Д. Бела, “постіндустріальне суспільство... є “ідеальним типом”, побудовою, складеним соціальним аналітиком на основі різних змін у суспільстві” [1, с. 16]. І саме тому сьогодні

вже багато не тільки бажаючих змінити власне тіло, або навіть стать, а вдосконалити його шляхом кіборгізації окремих його органів.

Як стверджував М. Фуко, щоб підкорятися, треба щось робити, тобто, здійснювати підпорядкування. Кого ведуть на розстріл, йде туди своїми ногами. Влада не може бути реалізована, якщо той, на кого вона спрямована, не здійснює просування цієї влади, підкоряючись їй і виконуючи її [12]. Крім того, сьогодні класичні форми владного домінування, здійснюваного за допомогою прямого насильства, не так поширені, як раніше; сучасне домінування – економічне, політичне або культурне – здійснюється більш м'яким способом. Воно часто транлюється за допомогою консюмеризму, популярної естетики й масової культури та демонструється у вигляді “сексуальної свободи”. І ця свобода була особливим привілеєм для молоді протягом всієї другої половини ХХ ст., потім переросла в “бум” одностатевих відносин, які перервалися зародженням так званої асексуальності серед підлітків. На сьогодні це проблема Японії, але є ознаки поширення асексуальності серед підлітків і на інших просторах азійського континенту [13].

Відносно лінгвістики, соціолінгвістики, тіло – універсальне, але його соціальна семіотика історично й контекстуально зумовлена. Американський аспірант, побачивши календар в інтернеті, “прочитав” його як шантаж, що виходить від недоброзичливців прем’єр-міністра і був вражений, дізнавшись, що видання є щирим виразом відданості. Оголення завжди структурується і “осмислюється” соціально: зображення тіла буває гімном репродукції і національної могутності (наприклад, здорове материнське тіло в нацистському мистецтві) або об’єктом еротичних фантазій, воно може зв’язуватися з естетичним ідеалом краси й молодості або з роздумами про буття і час [4]. Поширеність цього поклоніння “тілесності” призводить до великої кількості соціальних проблем. Тут і відвертий страх перед старістю у жінок, і страх сексуальних дисфункцій серед чоловіків та сумнозвісні розлучення серед зрілих шлюбних пар через невірність з молодим сексуальним партнером. У всіх цих випадках ми вбачаємо наслідки так званого культу тілесності на фоні занепаду духовності.

У праці Ж. Бодрійєра “Спокуса” тіло є елементом спокуси, яка є своєрідною суспільним протистоянням [2]. Реальність жертвних стосунків, відношення не економії (психологічної, еротичної тощо), а витрати, при якому зображення дій спокусника – не що інше, як дзеркальне відображення готової спокуситися жертви. Чи можна наділяти реальністю цей жертвний пакт, який об’єднує дуелянтів, це проходження ритуалу, який скасовує в своїй основі закон (коли є правило і проходження такого, питання про закон і його трансгресії відпадає сам собою: всередині правила немає жодної риси, яку можна було б переступити, а дотримання будь-якого іманентного правила автоматично виводить за межі поза межозного співтовариству закону). Скажемо відразу: така реальність для нас маргінальна. Реальність спокуси не тільки потіснена й обмежена сучасним суспільством (підпорядкування гри як такої педагогічним цілям; спеціальні міс-

ця для азартних ігор і ще більш регламентовані – для спілкування трансвеститів), але сьогодні й вона невпинно переводиться в знаки, тобто таку, що складається із сигналів, суб'єктивності.

Висновки. Концепт “тілесність” є одним з найцікавіших і таких, що вимагає всебічного дослідження в межах соціологічного дискурсу. Адже після того, як в науці та суспільних відносинах відбувся занепад духовності, “тілесність” стала одним з домінуючих концептів соціальних відносин.

Список використаної літератури

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : 1999. – 340 с.
2. Бодрийяр Ж. Соблазн / Ж. Бодрийяр – М. : Ad Marginem, 2000. – 268 с.
3. Быховская И.М. Homo somatikos: аксиология человеческого тела / И. Быховская. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 208 с.
4. Гапова О. Полный фуко: тело как поле власти [Электронный ресурс] / О. Гапова. – Режим доступа: <http://commons.com.ua/?p=11001>.
5. Дуглас Дж. Кто победит хищника? [Электронный ресурс] / Дж. Дуглас. – Режим доступа: <http://www.serial-killers.ru/materials/duglas-dzh-kto-pobedit-xishhnik.htm>.
6. Жаров Л.В. Двадцатилетний опыт изучения проблемы человеческой телесности (взгляд врача и философа) / Л.В. Жаров. – Ростов н/Д., 2001. – С. 6.
7. Культурология / Н.Г. Багдасарьян, Г.В. Иванченко, А.В. Литвинцева и др.; [под ред. Н.Г. Багдасарьян]. – 4-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.
8. Мерло-Понти М. Око и дух / М. Мерло-Понти. – М. : Искусство, 1992. – 360 с.
9. Михель Д. Тело в западной культуре / Д. Михель. – Саратов, 2000. – 172 с.
10. Тело // Математическая энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1977–1985. – С. 790.
11. Уилмор Дж. Х. Физиология спорта и двигательной активности / Дж. Х. Уилмор. – К. : Олимпийская литература, 1997. – 504 с.
12. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко, пер. с фр. В. Наумова [под ред. И. Борисовой]. – М. : Ad Marginem, 1999. – 420 с.
13. Японцы “доработались” до асексуальности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrc.com.ua/content/news/index.php?news=7511>.
14. Cavalli-Sforza L. Cultural Transmission and Evolution: A Quantitative Approach / L. Cavalli-Sforza, M. Feldman. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1981. – 240 p.
15. Edward O. Wilson Sociobiology: The New Synthesis / O. Edward. – Belknap Press, 1975. – 270 p.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2013.

Мосаев Ю.В. Отображение концепта “телесность” в рамках социологии постмодернизма

В статье осуществлён теоретический анализ отражения концепта “телесность” в рамках социологии постмодернизма. Выявлены особенности социального отражения концепта “телесность” в рамках социологии постмодернизма.

Ключевые слова: телесность, тело, постмодернизм, социология постмодерна.

Mosaev Y. Display concept of “physicality” in the sociology of postmodernism

The concept of “physicality” is one of the most interesting and those that require comprehensive research within the sociological discourse. Because once in science and public relations occurred decline of spirituality “physicality” has become one of the dominant concepts of social relations.

Key words: physicality, body, postmodernism, postmodern sociology.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 658.012.22:316.723(477)

О.В. БОНДАРЕНКО

УМОВИ Й ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті визначено об'єктивні умови та суб'єктивні чинники, які, з одного боку, обумовлюють сучасні особливості трансформації корпоративної культури щодо інтеграційних засад українського суспільства, а з іншого, визначають напрям її подальшого розвитку. Здійснено соціологічний аналіз корпоративної культури щодо засад внутрішньої та зовнішньої інтеграції. Запропоновано шляхи оптимізації корпоративної культури за напрямом адекватної узгодженості соціальними суб'єктами екзистенціальних цінностей, соціальних інтересів, норм, практик та санкцій.

Ключові слова: корпоративна культура, трансформація, інтеграція, соціальний суб'єкт, соціально-економічний простір.

Соціокультурні трансформації сучасності відбуваються в усіх сферах українського суспільства та актуалізують трансформацію корпоративної культури в соціально-економічному просторі України. Корпоративна культура постає як умова й результат діяльності соціальних суб'єктів щодо корпоративних засад інтеграції в межах різних соціальних організацій. Визначення об'єктивних умов і суб'єктивних чинників трансформації української корпоративної культури відкриває потенційні можливості зменшити кризові явища цього соціального процесу. Протягом останніх 20-ти років розвиток українського суспільства супроводжується соціокультурною кризою, яка має прояв у зіткненні соціальних інтересів і ціннісному протистоянні різних соціальних суб'єктів. Наявна соціокультурна криза стосується як всього суспільного загалу, так, і, зокрема групових та індивідуальних соціальних суб'єктів корпоративної культури в соціально-економічному просторі України.

Умови й чинники трансформації корпоративної культури ми визначаємо на засадах діяльнісного підходу щодо визначення засад між-суб'єктної соціальної взаємодії. Інакше кажучи, соціальні суб'єкти мають відповідні потреби й інтереси та взаємодіють між собою за відповідних, історично визначених умов, створюючи як зовнішні, так і внутрішні чинники трансформації корпоративної культури. Відповідно, умови диференціюються, як: соціально-економічні, демографічні, соціокультурні, внутрішньополітичні та зовнішньополітичні. Окремо необхідно визнати особ-

ливості соціальної структури українського суспільства, яка певною мірою демонструє розуміння суспільним загалом власних засад корпоративності.

Мета статті – дослідити об’єктивні умови та суб’єктивні чинники трансформації корпоративної культури щодо інтеграційних засад українського суспільства. Це актуально, особливо щодо визначення вектору зовнішньої інтеграції суспільного загалу.

Фундаментальними для нашого дослідження корпоративної культури є теоретико-методологічні підходи щодо соціокультурних трансформацій, визначені роботами А. Богданова, П. Бурд’є, Л. Іоніна, М. Кагана, Ю. Лотмана, П. Сорокіна. Вітчизняні наукові дослідження соціокультурних трансформацій українського суспільства відзначаються плюралістичністю як теоретико-методологічних парадигм, так і висновками, щодо сучасного проміжного етапу цих трансформацій і прогностичного бачення їх потенційно можливих результатів. Так, М. Михальченко [1, с. 65] вказує на віртуальний характер українських пострадянських трансформацій, які намагаються за зовнішньою демократичною формою сховати соціальну несправедливість авторитарного суспільства. Трансформації економічної культури українського суспільства знайшли відображення у працях В. Ворони та Є. Суїменко; інституалізація соціальних відносин в економічній сфері – О. Якуби; ціннісні ідентичності соціальних суб’єктів українського суспільства – В. Бакірова, А. Ручки, Л. Сокурянської, Л. Хижняк; соціальна ідентичність – С. Макеєва, С. Оксамитної; структурні трансформації українського суспільства – Ж. Малахової; трансформаціям економічної сфери українського суспільства, соціально-трудова відносин та соціального партнерства – В. Огаренко, С. Катаєва, Т. Огаренко, Я. Зоськи, Д. Ядранського, А. Лобанової; визначенню феноменологічних і ноуменологічних засад організаційної культури українських підприємств – Я. Слабко.

Методологічні засади дослідження корпоративної культури розроблялись науковою спільнотою суспільств сталої демократії за напрямом визначення шляхів оптимізації організаційного лідерства, що знайшло відображення в працях Е. Шейна. Компаративістські складові оригінальної методики дослідження корпоративної культури представлені в дослідженнях Г. Хофштедте. Використання та адаптація вищенаведених методик до російських умов відбулась у працях Н. Могутнової. Внутрішня напруга та конкурентне протистояння і одночасно, діалектичне поєднання елементів системи корпоративної культури знайшли відображення в працях К. Камерон та Р. Куїн.

Міждисциплінарний напрям досліджень є спрямованим на управлінський вектор використання корпоративної культури та відображається в працях А. Співака, М. Мескона, А. Хедоурі. Крім того, міждисциплінарна наукова рефлексія, яку відзначає Г. Хаєт, визнає за необхідне створення синтетичної методики дослідження корпоративної культури [2, с. 14]. На нашу думку, саме соціологічний підхід щодо умов чинників трансформації кор-

поративної культури є адекватним для забезпечення цілісного й системного визначення як її сутності, так і потенційних можливостей її оптимізації.

Сьогодні важливим завданням є інтеграція української спільноти до загальноєвропейського контексту на рівні матеріальної, духовної та художньої культури. Саме корпоративна культура є одним із чинників інтеграції українського суспільства як на рівні окремих установ та організацій, тобто локальному, так і на регіональному та загальнонаціональному рівнях його внутрішньої та зовнішньої інтеграції.

Визначаючи корпоративність як соціальну інтеграцію відповідної спільноти на засадах професійної спорідненості напрямів їх сумісної добровільної діяльності з метою забезпечення власних соціальних потреб та інтересів, ми насамперед акцентуємо на перетворюючій діяльності соціальних суб'єктів. За цих умов ми визначаємо широке і строкате коло соціальних суб'єктів, що впливають на трансформацію корпоративної культури соціально-економічного простору України. До вищезазначених соціальних суб'єктів ми відносимо: власників, найманий менеджмент, трудовий колектив з різноманітними прошарками, органи влади, як мотивовану систему щодо дотримання як формальних, так і не формальних інституалізованих соціальних норм, окремих представників органів влади, що намагаються реалізовувати насамперед приватні інтереси. Останні можуть як співпадати з інтересами широкого суспільного загалу, так і суперечити йому.

Опис умов трансформації української корпоративної культури необхідно розпочати з соціально-економічних неофеодалних засад сучасного олігархічного капіталізму. За останні 20 років відбулась віртуальна трансформація пострадянських як інтеграційних, так і соціально-економічних засад суспільного життя за напрямом приватно-індивідуального привласнення прибутків за рахунок суспільного відшкодування витрат. Саме такий характер перезавантаження командно-адміністративної системи на псевдо-ринкових засадах призвів до відповідної трансформації корпоративної культури.

Відповідно, для соціальних відносин щодо забезпечення економічної діяльності характерними є практики репресивного управління та жорсткого домінування одних соціальних суб'єктів над іншими, що призводить до значної соціальної напруги. Використовуючи в управлінській діяльності важелі штрафів і скорочень персоналу, власники й менеджмент досягають різноспрямованих і суперечливих цілей. Так, власники намагаються як найбільше здешевити вартість найманої праці, менеджмент за допомогою практики жорсткого управління демонструє власникам свою корисність щодо "оптимізації" бізнесу, але насправді псується мотивація співробітників щодо позитивної кооперації. Негативна кооперація, навпаки, за такої соціальної взаємодії набуває зростання та призводить до вироблення адапційних механізмів у вигляді саботажу та потенційному зростанню соціального спротиву. Відповідно, зменшуються синергетичні складові трансформації корпоративної культури та посилюються її ентропійні ознаки.

Економічні засади сучасного українського суспільства демонструють стагнацію, що поступово переростає у ентропійний рух. Однією з причин цього є структура виробництва, яка за радянських часів була обумовлена потребами військово-промислового комплексу, а сьогодні вона використовується олігархічними угрупованнями, які шляхом неофеодальної експлуатації намагаються отримати капіталістичний прибуток. Завдяки експортній орієнтації українського виробництва та відсутності розвинутого внутрішнього ринку сучасні власники українських корпорацій вимушені шукати нові форми трансформації корпоративної культури, яка б, з одного боку, відбивала реалії, що склалися, а з іншого, дала змогу домінуючим соціальним суб'єктам забезпечувати досягнення власних інтересів.

За вище наведених умов, економічні структури, що знаходяться поза безпосереднім впливом олігархічних структур, є для них потенційно небезпечними [3, с. 8–12], як потенційна можливість альтернативного працевлаштування для найманих працівників. Крім того, суперечлива сутність і низький рівень соціальної відповідальності олігархічної економіки має опосередкований прояв у розмірі податків та інших бюджетних виплат, особливо порівняно з різними грошовими переказами українських гастарбайтерів, що за обсягом майже паритетні, починаючи з 2012 р. Інакше кажучи, обсяг переказів заробітчанин для своїх родин в Україні майже дорівнює відрахуванням до бюджету від олігархічних структур.

Демографічні умови відображають життєвий потенціал суспільства, його здатність як до біологічного відтворення та кількісного зростання, так і до соціокультурного розвитку. На сьогодні населення України скорочується кожного року на десятки тисяч людей, діє негативне співвідношення щодо кількості померлих і народжених. Завдяки відомим програмам грошового стимулювання батьків щодо народження дітей збільшується кількість народжених у родинах з низьким соціокультурним і матеріальним рівнем і, одночасно, високим рівнем суспільно осуджуваних девіацій.

Одночасно, зі збільшенням відсотка пенсіонерів, ми спостерігаємо скорочення життя чоловічої половини українського суспільства, що є наслідком, насамперед, неадекватних ціннісних орієнтацій і, як наслідок, шкідливих звичок і різних девіацій. Складна демографічна ситуація є, з одного боку, однією з умов соціокультурних трансформацій, а, з іншого, виступає їх прямим відображенням. Так, демографічні зміни сучасного українського суспільства не наближають його до сталого розвитку та стримують модерну трансформацію його корпоративної культури.

Наукові розвідки українського академічного середовища щодо соціальної структури сучасного українського суспільства вказують на неадекватність методичних підходів офіційної статистики [4, с. 440–445] за наявних умов. Класичний поділ суспільства на шаблі власників економічного капіталу та найманих працівників не повною мірою відображає сучасні реалії. Наприклад, державний службовець високого рангу є найманим працівни-

ком, але має потенційну можливість в українському соціальному просторі здійснювати не просто конвертацію одних видів символічного капіталу в інші, а використовувати примус і соціальну нерівність для забезпечення власних інтересів щодо отримання ренти [3, с. 8–12], нехтуючи інтересами суспільного загалу. Відповідно, структура сучасного українського суспільства побудована на засадах отримання ренти як різновиду економічно не обґрунтованого, але обумовленого соціальною нерівністю прибутку, що отримують соціальні суб'єкти, які домінують.

Отже, навіть з урахуванням усіх недоліків офіційної статистики маємо структуру українського суспільства з надзвичайно високим і пірамідальним профілем жорсткої ієрархії та майнової і соціальної нерівності. Менше 5% українського населення знаходяться на вершині піраміди соціальної стратифікації, майнової нерівності та політичної влади. Необхідно зазначити, що більшість з тих 5% є насправді багатотою та більш привілейованою обслугою незначної кількості олігархічних кланів, що становлять близько декількох десятків родин, які володіють цілими галузями вітчизняної промисловості, мають значні фінансові статки та закордонні активи. Проблемним за таких умов є становлення та розвиток середнього класу, головною ознакою якого є не стільки розмір прибутків, скільки можливість їх незалежного отримання. Більше того, наявна соціальна структура українського суспільства наочно демонструє його внутрішню суперечливість, що визначає особливості внутрішньої політики держави Україна.

Так, починаючи з 2000-х рр. нерозвиненість, нечисленність і слабкість середнього класу визначає високий рівень соціальної напруги, що з періодичністю 7–10 років вибухає соціальними потрясіннями та катаклізмами у вигляді різних форм соціального спротиву. Поки що олігархічні групи розглядають середній клас не як засіб соціальної безпеки, що повинен діяти як амортизатор соціального невдоволення, а як конкурента щодо отримання політичного, соціального й економічного видів символічного капіталу. Саме тому політична боротьба між вищенаведеними соціальними суб'єктами має як суперечливий характер жорсткого протистояння, так і характер неготовності олігархічних груп до повноцінного й відвертого діалогу. Вищенаведена сутність і зміст внутрішньополітичного процесу необхідно доповнити регіональними, етнокультурними й релігійними відмінностями системних елементів українського суспільного загалу.

Відповідний спротив елементів системи є нормальним і функціональним, якщо він спрямований на адаптацію системної цілісності до зовнішніх змін і викликів. Дисфункціонального характеру набуває взаємодія між елементами соціальної системи тоді, коли тектонічні соціокультурні зсуви загрожують її цілісності. Соціокультурні умови трансформації української корпоративної культури безпосередньо пов'язані як із соціально-економічними, демографічними умовами, так і соціальною структурою українського суспільства.

Міжнародна наукова спільнота [5] використовує поняття розірваної, насамперед, за ціннісними орієнтаціями, нації. Отже, українська спільнота є розірваною за етнічними, мовними, ціннісними й територіальними ознаками. Впливовими є етнокультурні особливості структурних елементів українського суспільства. Крім того, важливу роль відіграє релігійна свідомість, що створює відповідну картину світу. Традиційна українська культура – селянська, з чуттєвим бажанням забезпечити індивідуальні права й свободи шляхом усамітнення та відсторонення від навколишнього середовища. Ідеалістичний вимір її цінностей – це автономний хутір. Хибність цієї моделі доведена історичним розвитком, але, незважаючи на це, вона продовжує існування на рівні архетипу. Необхідно відзначити стихійну спрямованість цієї культури щодо демократичних цінностей.

Водночас, міська культура промислових районів [6, с. 32–35] відображає суперечливі наслідки міграційних процесів XIX–XX ст. Регіональні відмінності насамперед стосуються екзистенціальних цінностей, розуміння соціальної справедливості тощо. Відбулось створення напівміської культури з авторитарним вектором, що було обумовлено практиками фабричного життя: жорсткий ієрархічний соціальний порядок на промисловому підприємстві та розпорядок життя за заводським гудком. Девіантна поведінка засуджується тоді, коли вона суперечить промисловому розвитку, за інших умов неформально сприймається за умов амбівалентних цінностей подвійної суспільної моралі. Люди свідомо погоджуються з авторитаризмом, тому що постійно відтворюють відповідні практики та забезпечують реалізацію власних інтересів.

Отже, за регіональними ознаками південно-східна частина українського суспільства більш спокійно сприймає авторитарний стиль міжсуб'єктної соціальної взаємодії. Тоді як центральні, північні й західні райони України не мають історичної традиції такої повномасштабної індустріалізації, яка постала в південно-східних районах та супроводжувалась тектонічними міграційними процесами як з українського села до міста, так і з інших районів СРСР, не українських за етнокультурними ознаками. Саме радянська індустріалізація є базисом сучасної української корпоративної культури, особливо в розвинених промислових районах.

Між вищенаведеними типами культур відбувається напруга та ціннісне протистояння, що відбивається на внутрішньополітичних процесах. Враховуючи модель Ю. Лотмана, можливо відзначити поступову розбудову блоку перекладу між цими двома соціокультурними типами. Корпоративна культура соціально-економічного простору України спрямована на вироблення відповідного типу інтеграції професійних спільнот, що відбувається як за внутрішнім, так і за зовнішнім вектором.

Зовнішня інтегративна спрямованість української корпоративної культури визначається зовнішньополітичною діяльністю відповідних соціальних суб'єктів щодо співпраці з різноманітними міжнародними інституціями. Специфіка цього процесу полягає в тому, що соціальні інтереси олі-

гархічних суб'єктів потребують тісної взаємодії як із міжнародними економічними, військовими й політичними структурами ЄС, так і з міжнародними структурами, що вибудовує Російська Федерація. Надзвичайно важко поєднати вимоги до соціально-відповідального бізнесу з механізмами репресивного управління. Олігархічні структури в Україні для забезпечення власної життєдіяльності на відповідному рівні зацікавлені у використанні економічних і правових інституцій ЄС, що примушує їх, до бодай формального дотримання міжнародних вимог ООН щодо гуманістичних засад корпоративної культури.

Ми визначаємо трансформацію корпоративної культури як соціальний процес, що має об'єктивні умови та суб'єктивні чинники реалізації соціальних інтересів як індивідуальних, так і групових суб'єктів. Соціальний суб'єкт характеризується наявністю інтересів, потреб, цілепокладання щодо їх реалізації та відповідних дієвих практик. Характер діяльності соціального суб'єкту, її сутність і зміст визначається його екзистенційними цінностями. Ціннісні орієнтації соціальних суб'єктів формуються за умов відповідного габітусу, що має як індивідуальний, так і груповий профіль. Важливою особливістю українського суспільства є амбівалентність ціннісних орієнтацій і неадекватність соціальних інтересів [7, с. 226–227] його суб'єктів.

Соціальні суб'єкти намагаються опанувати різні, доступні для них, види символічного капіталу з метою їх подальшої конвертації між собою. Саме символічний капітал діалектично поєднує як суб'єктивні чинники, так і об'єктивні умови соціокультурних трансформаційних процесів. Власники економічного капіталу як соціальні суб'єкти намагаються його конвертувати в соціальний, політичний, культурний капітали з метою його збереження та зростання.

Соціальна суб'єктність менеджменту має прояв у тому, що він винаймається власниками для забезпечення його потреб, але реально має соціально-економічні важелі для забезпечення власних інтересів, нехтуючи потребами інших соціальних суб'єктів: значною мірою найманих працівників та меншою мірою, власників. За таких умов менеджмент застосовує тактичні методи репресивного управління заради стратегічної мети власного самозбереження.

Наймані працівники є соціальними суб'єктами, що не мають ефективних механізмів протидії та соціального спротиву, з одного боку, а з іншого, намагаються пристосувати пострадянську соціокультурну традицію до нових трансформацій корпоративної культури. Особливо це стосується бажання патерналізму та неготовності до зростання особистої відповідальності за жорстких соціально-економічних реалій українського сьогодення.

Органи влади є активним соціальним суб'єктом, який впливає на трансформацію української корпоративної культури, та взаємодіє з іншими соціальними суб'єктами як на внутрішньо-політичних, так і на зовнішньо-політичних комунікативних ділянках. Саме ЗМІ як впливові соціальні

суб'єкти висвітлюють альтернативні напрями трансформації корпоративної культури та мають потенціал щодо її поступової оптимізації.

Висновки. Отже, необхідно зазначити, що об'єктивні умови та суб'єктивні чинники трансформації корпоративної культури тісно взаємопов'язані між собою. Саме соціальні суб'єкти завдяки власній діяльності щодо реалізації відповідних інтересів змінюють умови цієї взаємодії. Зміна умов під впливом чинників трансформації української корпоративної культури відбувається під час взаємодії між суб'єктами, одна частина яких бажає збереження наявного "статус кво", інша частина розуміє необхідність інновацій з метою адаптації до зовнішніх, об'єктивних умов. Детермінуючим чинником трансформації корпоративної культури ми визначаємо дію соціальних суб'єктів за напрямом відповідних ціннісних орієнтацій з метою забезпечення власних потреб та реалізації власних соціальних інтересів. Реалізація соціальних інтересів суб'єктів відбувається шляхом перетворення різних видів символічного капіталу.

Корпоративна культура постає як умова і результат діяльності соціальних суб'єктів щодо корпоративних засад інтеграції в межах різноманітних організацій. Відповідно, рівень соціально-економічного розвитку як усього суспільного загалу, так і його складових визначається насамперед якістю системи екзистенціальних цінностей, соціальних інтересів, норм і практик, що реалізуються в контексті відповідної культури. Оптимізація соціально-економічного і соціокультурного розвитку українського суспільства можлива шляхом позитивної трансформації його інтеграційних механізмів, тобто, за допомогою трансформації корпоративної культури в соціально-економічному просторі України.

Відповідно до вищенаведеного, дослідження трансформації корпоративної культури потребує соціологічної рефлексії щодо визначення їх системного характеру та соціокультурної процесуальності. Сучасний стан розробленості цієї проблеми актуалізує дослідження трансформації корпоративної культури в соціально-економічному просторі України.

Список використаної літератури

1. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы / Н. Михальченко. – К. : НАНУ, 2001. – 440 с.
2. Корпоративна культура : навч. посіб. / Г.Л. Хаэт та ін.; [за заг. ред. ГЛ. Хаєта]. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.
3. Норт Д. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности [Текст]: докл. к XIII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 3–5 апр. 2012 г. / Д. Норт, Дж. Уоллис, С. Уэбб, Б. Вайнгаст. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 48 с.
4. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцать лет общественных изменений в Украине / Н. Шульга. – К. : ООО "Друкарня "Бізнесполіграф", 2011. – 448 с.
5. Гаврилишин Б. В Украине слишком многое зависит от президента. [Електронний ресурс] / Б. Гаврилишин. – Режим доступу: http://www.ufg.com.ua/wu/print.php?module=Country&func=displaynew&news=524&dates=2005_12.

6. Демкив О. Экономическая мораль украинского общества / О. Демкив, Л. Кондратик // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 4. – С. 5–37.

7. Соціальні інтереси в контексті соціокультурної модернізації / [за ред. О. Злобіної]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2013.

Бондаренко О.В. Условия и факторы трансформации украинской корпоративной культуры

В статье определяются объективные условия и субъективные факторы, которые обуславливают современные особенности трансформации корпоративной культуры в отношении основ внутренней и внешней интеграции. Предложены пути оптимизации корпоративной культуры в направлении адекватной согласованности социальными субъектами экзистенциальных ценностей, социальных интересов, норм, практик и санкций.

Ключевые слова: корпоративная культура, трансформация, интеграция, социальный субъект, социально-экономическое пространство.

Bondarenko O. Conditions and factors of Ukrainian corporate culture transformation

Corporate culture is presented as a condition and result of social subjects' activity concerning corporate principles of integration within various social organizations. The definition of objective conditions and subjective factors of Ukrainian corporate culture transformation enables the potential to reduce the crisis of the social process under consideration.

Key words: corporate culture, transformation, integration, social subject, socio-economic environment.

УДК 316.334.52

Д.Л. БОРОДИНА

СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В АРХІТЕКТУРІ І ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ІМІДЖ МІСТА

У статті розглянуто архітектурне середовище як один з найважливіших компонентів іміджу міста та простору його конструювання, значення якого особливо актуалізується в умовах глобалізації та інформатизації суспільства. Зроблено спробу інтерпретації природи архітектурних об'єктів як компонентів іміджу міста. Розглянуто специфіку існування і розвитку сучасної архітектури в контексті процесів глобалізації, а також складності, ризики й переваги, пов'язані з цим процесом.

Ключові слова: архітектура, імідж міста, ландшафт, міське середовище, глобалізація.

Процес глобалізації, що торкається усіх найважливіших сфер людського існування, у поєднанні з соціокультурними, економічними, технологічними й політичними чинниками загострює дискусію щодо соціальної цінності і збереження різноманітності міських просторів, а значить – і необхідності конструювання відмінного від інших іміджу міста й пошуку ефективних бренд-стратегій. У цьому сенсі архітектура завжди може бути розглянута як один з найпотужніших інструментів конструювання іміджевих характеристик міста, не тільки демонструючи “обличчя міста”, а й відображаючи актуальну культурну й середовищну характеристику окремих компонентів міського ландшафту. Архітектурний образ стає тим сполучним посередником, який посилює несимволічні чинники конкурентоспроможності міст у ринковій боротьбі за інвестиції та ресурси.

Виходячи з цього, **мета статті** – виявлення ролі впливу архітектурного середовища і стратегій створення сучасних архітектурних ландшафтів на конструювання іміджу міста в умовах глобалізації.

Вивчення архітектури в соціокультурному контексті сьогодні прослідковується у працях П. Бурдьє, У. Еко, Г. Фелдюссен та ін. Безпосередньо вплив глобалізаційних та інформаційних тенденцій на розвиток архітектури вивчають Р. Льюїс, Ч. Дженкс, Дж. Шорт, Дж. Рікверт, М. Кастельс, Р. Колхаас, російські вчені Г.О. Птічнікова та А.В. Автюфеев, серед українських – М. Живілова, О. Білько та ін.

Характеристики природи будь-якого архітектурного об'єкта можуть бути розглянуті і як компоненти іміджу того міста, в якому вони знаходяться (принаймні, його візуальної складової), проявляючись у неоднозначному поєднанні реального та ідеального. Як зауважив Сем Джейкоб: “Архітектура є одночасно і міфологічною, і реальною. Міфологічною вона

є в тому сенсі, що виступає продуктом суспільства, яке її створило – “волею епохи, втіленої в просторі. Реальною вона є завдяки тому, що утворює ландшафт, у якому ми мешкаємо. Ідеальне поєднання двох цих станів наділяє архітектуру власною надприродною владою: прозова зовнішня сторона повністю приховує її міфічні, вигадані коріння” [3]. З цієї позиції міфологічність архітектурного середовища так чи інакше виражається в тих іміджевих характеристиках, які найчастіше намагається сформувати міське співтовариство і/або міська влада для підвищення статусу міста, залучення туристів або інвесторів. З іншого ж боку, архітектурний ансамбль міста може відображати і його реальну ситуацію: позитивну – комфортність і зручність для різних груп городян, привабливий зовнішній вигляд, вираз за допомогою архітектури “душі міста”; негативна чітко простежується в архітектурному середовищі багатьох пострадянських міст – неузгодженість міського планування та функціоналу забудов, домінування в архітектурі (і в міському плануванні) радянських уявлень і радянських культурних кодів, і як результат – відсутність чіткої схеми подання міських інтересів і просування міста на арену конкурентної боротьби.

У цій же подвійності закладений і основний потенціал архітектури для конструювання бажаного іміджу міста – базовий принцип дії архітектури, який полягає в актуалізації уявного чи бажаного в реальність – формування за допомогою міських забудов знаково-символічного простору для відображення переваг території та створення бажаної атмосфери.

Сучасні вчені-урбаністи роблять акцент на тому, що будь-яке архітектурне спорудження наповнене комунікативними кодами. Цю думку підтверджує і Умберто Еко, стверджуючи, що архітектура є безпосередньо однією з форм масової комунікації. Свою думку він втілює у таких аргументах:

1. Архітектурному дискурсу властивий спонукальний характер. Він виходить із стійких передумов, зв’язує їх у загальноприйнятні аргументи і спонукає до певного типу консенсусу. В результаті архітектурні форми організують і підпорядковують не тільки розселення городян, а й визначають багато в чому темпоральність міського життя і систему надання тим чи іншим районам або окремим об’єктам ціннісної і символічної значущості.

2. Архітектурний дискурс характеризується психологічністю: архітектори за допомогою своїх творінь не тільки наповнюють простір функціональністю, але й у латентній формі впливають (якщо не здійснюють насильство) на міських жителів, туристів і інших споживачів території, нав’язуючи їм свої цінності й цілі.

Споживання архітектурного дискурсу за своєю природою схоже зі сприйняттям і споживанням усіх продуктів медіа-індустрії – воно не вимагає рефлексії, повної зануреності у процес, усвідомлення або ж поваги до творця. Споживання архітектури, на думку автора, багато в чому може розглядатися як дозвіллева практика, яка, відповідно, носить переважно рекреаційний характер.

Будь-який меседж, закладений в архітектурному об'єкті, може підлягати новому тлумаченню, а відповідно – не може бути застрахований від розбіжності початкової ідеї автора з приписуваними значеннями споживачів. У цьому контексті архітектурне повідомлення передбачає як максимум примусу (нав'язування конкретних моделей поведінки, шаблонів або стандартів), так і максимум безвідповідальності (городяни можуть використувувати споруду так, як їм заманеться).

Як і більшість продуктів масової культури, архітектура схильна до швидкого старіння і зміни своїх значень (на відміну, наприклад, від елементів “істинного” мистецтва – живопису, літератури тощо); архітектура схильна до впливів ринку набагато більше, ніж будь-який інший вид художньої діяльності, але саме так, як до них схильні продукти масової культури [2, с. 53–53].

Розвиток медіа-технологій і впровадження масової культури в архітектурне середовище міста як результат глобалізаційних процесів може являти певний ризик для його іміджу. Полягає він, насамперед, у тому, що глобалізація культури та естетичних стандартів може призвести до все більшого розповсюдження кавер-ландшафтів – ситуації, коли визнані експерти в галузі архітектури та містобудування в результаті постійного відтворення та повторення одних і тих же архітектурних зразків продукують по всьому світові схожі (якщо не ідентичні) архітектурні об'єкти, зводячи до мінімуму візуальну унікальність міського середовища, що так необхідна для успішного іміджу певного міста. У цьому ключі Г.О. Птічнікова розглядає вплив комунікаційних технологій на діяльність сучасних архітекторів, виділяючи такі особливості:

– *розширення “архітектурного експорту”*, глобалізація ринку проектування. Завдяки розвитку медіа-засобів архітектори можуть працювати одночасно в багатьох країнах. Цей процес також називають частиною феномена під назвою “архітектура без кордонів”, що з'явився за допомогою розширення засобів зв'язку – факсів, електронного зв'язку та Інтернету. Цей неоднозначний процес з одного боку передбачає поширення нових розробок і течій у сфері містобудування в найвіддаленіших районах світу, а значить – і розширення меж культурного виробництва й нових стандартів глобалізованої забудови, а і з іншого – може призвести до певної кризи плюралізму архітектурних стилів і окремих об'єктів, що так необхідні для створення унікальних місць.

– *глобалізація архітектури* – поширення інформації через медіазасоби формує схожість смаків, оцінок, сприйняття об'єктів архітектури. Творчість визнаних експертів у галузі міської забудови сьогодні може призводити до універсалізму, наприклад, у випадку, коли запрошені архітектори принципово несуть у країни-імпортери їхніх проектів свій “фірмовий стиль”, впроваджуючи його в абсолютно чуже стильове середовище і про-

пагуючи свій індивідуальний підхід з розрахунком на його міжнародне поширення [7].

У тісному зв'язку з глобалізацією архітектури існує і розвивається так звана *“комп'ютерна естетика”* з витонченим інструментарієм форм, поліжанровістю і полістилізмом, що безпосередньо впливає на зміну архітектурної форми. Так Рем Колхаас стверджує, що активне застосування комп'ютерних технологій – це невід'ємна і чи не найголовніша риса архітектури постмодерну [2]. Бодрійяр зауважує, що сучасна архітектура є не стільки витвором мистецтва і виразником таланту майстра, скільки *“втіленням технічних і технологічних можливостей комп'ютерного проектування і будівництва”*. Архітектурні об'єкти, що транслуються сьогодні в Інтернеті, демонструють ідею абсолютно вільної форми. Комп'ютерна естетика впливає і на реальне проектування: архітектор тут не працює над змінами моделі, він може лише регулювати її параметри, тож будівлі змінюються самостійно [2, с. 119]. Це цілком логічно може призвести до непередбачуваності результату – в оцінках городян або туристів, у стилістичній відповідності ландшафту, в якому буде існувати ця споруда. У подібних проявах інформатизації та комп'ютеризації урбаністичної сфери і зокрема архітектурного ландшафту можливо побачити загрозу актуально існуючому іміджу міста і такому, що тільки конструюється, адже імідж – це завжди яскрава відмінна риса, *“фішка”*, фірмовий знак певної території як цілісності. Архітектура сьогодні все частіше не вказує на яку-небудь оригінальність, вона лише вказує на технічну наявність форм і матеріалів.

Крім того, повсюдний розвиток комунікаційних технологій веде сьогодні до активного розвитку процесу транснаціоналізації архітектурних послуг (феномену *“архітектури без кордонів”*), що в межах окремо взятого міста виражається найчастіше в прагненні максимізувати ефективність архітектурних об'єктів і просторів навколо них. Подібний тиск глобалізаційних процесів може нівелювати відмінні якості місць, їх характерні особливості та спеціальні значення. Тим не менш, саме процес глобалізації сприяє зростанню конкуренції міст, що викликало появу *“концепції іміджу”* міст та *“іміджевої архітектури”*.

Подібна іміджева концепція передбачає використання найбільш ефективних з існуючих іміджевих стратегій, серед яких поширеною практикою є залучення *“архітектурних зірок”* [6, с. 79]. Розвиток цієї сфери діяльності долає національні кордони і набуває космополітичного характеру, веде до універсалізації смаків, рівня культури і навіть виклику однакових реакцій на ті чи інші явища в архітектурі, що абсолютно не сприяє формуванню унікальних рис у візуальній складовій міста і його іміджу.

Зазначені процеси характеризують глобалізацію як простір ризиків для архітектурних ландшафтів, що так чи інакше впливають на загальне сприйняття міста. Проте необхідно зауважити, що, як будь-який соціокультурний процес, глобалізація неоднозначно впливає на архітектуру міст і по-

будову їхніх іміджів, і тому розглядати глобалізацію та масовізацію культури виключно в негативному руслі ми вважаємо методологічно невірним.

У межах цього всепоглинаючого процесу архітектурне середовище міста розвивається шляхом двох протилежних тенденцій – регіоналізму та глобалізму. Перша полягає в спробах збереження і зміцнення місцевих архітектурних традицій для подальшого протистояння глобалізаційним процесам. У спробах зберегти місцеву ідентичність і виробити часом так званий псевдонаціональний стиль, архітектурні споруди ризикують втратити свою сучасність і прогресивність, відповідно, і послабити свої конкурентні позиції. Ця стратегія може бути вигідна тим містам, чий зовнішній вигляд пройшов багаторічну (або багатолітню) перевірку місцевого та світового співтовариства і зумів стати брендом на цій території. Прага, Барселона, Краків, Варшава та ін. своєю популярністю зобов'язані переважно тим спорудам, які сьогодні не потребують переосмислення, їм достатньо підтримки презентабельного зовнішнього вигляду для того, щоб і надалі залишатися центрами паломництва туристів. Ті ж міста, чий архітектурний пейзаж може похвалитися лише одним-двома знаковими об'єктами на тлі решти зовнішньої архітектурної неузгодженості, таку стратегію можуть обрати лише помилково. Спроби місцевих спільнот зі створення архітектурних брендів з соборів, розташованих на фоні промислових кварталів, чи французьких каруселей, що знаходяться навпроти пам'ятника комуністичним лідерам не призведуть до бажаних результатів.

Стосовно ж тенденції глобалізму зауважимо, що розвиток архітектури в цьому руслі визначається не лише новітніми технологіями (методами проектування і будівництва, постійним зростанням та диверсифікацією ринку матеріалів тощо), але й суто нематеріальними процесами: проявом нової філософії творчості, впровадження у повсякденність міста нової естетики, миттєве розповсюдження архітектурної інформації у міжнародних масштабах [4]. Сьогодні архітектори-урбаністи не стільки переслідують утилітарні цілі зі створення “корисних” споруд, скільки у створеній ними субкультурі направляють інформаційні потоки в русло “глобальної філософії форми” [7]. Властивість архітектурного глобалізму, що часто критикується – уніфікація і стандартизація естетичних форм, на нашу думку, сьогодні все частіше може не виправдовуватися. Конкуренція як головний архетип соціальної взаємодії в епоху глобалізації призводить до необхідності пошуку креативних рішень організації простору, в тому числі й архітектурного. Активно розвивається практика впровадження в архітектурний простір міста таких нових форм соціальної комунікації, як креативні простори, коворкінги, хакспейси, тайм-кафе, що не лише переорієнтують змістовний простір міста, але й надають міській місцевості емоційного забарвлення та ідентичність, що в свою чергу впливає на конструювання іміджевих характеристик певного міста [5].

У будь-якому разі розвитку архітектури в межах глобалізаційних процесів і тим самим створення або перетворення іміджу міст передбачає

певну методологічну складність, що на думку Д. Візгалова, полягає в тому, що такий шлях доступний переважно економічно процвітаючим містам, чия позитивна репутація серед цільових аудиторій поширювалася і раніше, і чий фінансові можливості дають змогу досить “безболісно” для бюджету втілити подібні плани в реальність [1, с. 30]. Серед українських міст така можливість відкриється містам, на нашу думку, лише після подолання політичної кризи.

Висновки. У підсумку зауважимо, що архітектурні об’єкти сьогодні є повноцінними активними учасниками не тільки міського планування та забудови, а й своєрідними виразниками настроїв міста, його потенціалу та цілей місцевого співтовариства. Розвиток засобів комунікації та уніфікація культурних та естетичних зразків сьогодні не завжди сприяє утворенню цілісного та інформативного повідомлення, яке архітектори намагаються донести до можливих споживачів певної території, проте розглядати глобалізаційні виклики лише в негативному руслі є помилковим. Поширення інформації, розширення кордонів діяльності архітекторів і урбаністів по всьому світові передбачає сьогодні і створення нових можливостей і так званої нової парадигми архітектури з її транснаціональними діалогами, візуальними формами і чи не найголовніше – креативними просторами і принципово відмінними формами соціальної комунікації. Конструювання іміджу міста подібним шляхом не може і не має розглядатися як єдино можливий варіант бренд-стратегій, але без реставрації або створення нових знакових об’єктів архітектури інформація про можливості та переваги міста буде неповною. Для успішного впровадження і просування “іміджевої” архітектури, кінцевий результат повинен бути видовищним, інформативним, привабливим і зручним як для місцевих жителів, так і для зовнішніх споживачів. Узгодженість дій архітекторів, місцевих громад, міської влади, муніципалітетів і очікувань кінцевих споживачів здатна привести до формування найважливішого компоненту іміджу міста – його цілісності, яка, в свою чергу, і сприяє створенню позитивної думки про місто та туристичній активності.

Список використаної літератури

1. Визгалов Д.В. Маркетинг города / Д.В. Визгалов. – М. : Фонд “Институт экономики города”, 2008. – 110 с.
2. Вильковский М. Социология архитектуры / М. Вильковский. – М. : Фонд “Русский авангард”, 2010. – 592 с.
3. Джейкоб С. Архитектура как воссоздание / С. Джейкоб. – М. : StrelkaPress, 2012. – 31 с.
4. Дженкс Ч. Новая парадигма в архитектуре [Электронный ресурс] / Ч. Дженкс. – Режим доступа: <http://www.a3d.ru/architecture/stat/155>.
5. Прозорова Е.В. Недвижимость в новом тренде [Электронный ресурс] / Е.В. Прозорова. – Режим доступа: <http://expert.ru/northwest/2014/03/nedvizhimost-v-novom-trende/>.
6. Птичникова Г.А. Архитектурные звезды / Г.А. Птичникова // Архитектура. Строительство. Дизайн. – 2004. – № 9. – С. 78–85.

7. Птичникова Г.А. Инновационная роль коммуникационных технологий в творчестве архитекторов XXI века / Г.А. Птичникова // Адукацыйныя і выхаваўчыя асяроддзі і практыкі : зборнік навуковых артыкулаў пад агульнай рэдакцыяй кандыдата педагагічных навук У.К. Слабіна. – Віцебск, 2005. – С. 117–121.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2013.

Бородина Д.Л. Современные глобализационные процессы в архитектуре и их влияние на имидж города

В статье рассмотрена архитектурная среда как один из важнейших компонентов имиджа города и пространства его конструирования, значение которого особенно актуализируется в условиях глобализации и информатизации общества. Предпринята попытка интерпретации природы архитектурных объектов как компонентов имиджа города. Рассмотрена специфика существования и развития современной архитектуры в контексте процессов глобализации, а также сложности, риски и преимущества, связанные с этим процессом.

Ключевые слова: архитектура, имидж города, ландшафт, городская среда, глобализация.

Borodina D. Contemporary globalization processes in architecture and their impact on the city's image

The purpose of this article is to detect the influence of architecture image and modern architecture landscapes strategies on city image construction in the context of globalization. Renovation of the urban architecture environment in terms of the city image construction (especially in its visual component) is not the only possible strategy, but it would be wrong to underestimate it. Though globalization processes pose certain risk to city development, however they are often support the development of creative spaces and forming the positive city image.

Key words: architecture, city image, landscape, urban environment, globalization.

УДК 371.3

О.А. ВАСИЛЬЧЕНКО

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТАРШИМИ ПІДЛІТКАМИ

У статті визначено сучасні методи ігрової терапії в соціальній роботі зі старшими підлітками та наведено вимоги до діяльності соціального працівника, який працює в напрямі ігрової терапії. Визначено особливості використання ігрової терапії в соціальній роботі зі старшими підлітками різних категорій: з проблемами дезадаптивної й асоціальної поведінки, з особливими потребами (на прикладі ДЦП).

Ключові слова: соціальна робота, ігрова терапія, соціальний працівник, старші підлітки.

Від стародавніх часів і до наших днів людина використовує гру для розвитку творчості, фантазії, а значить, для розвитку прогресу в усіх сферах життя. Людині з дитинства властиво грати. Гра – це природний спосіб виразу її думок і відчуттів. Ставши дорослим, кожний з нас вибудовує відносини з оточенням, додаючи в них який-небудь елемент власної дитячої гри, виявляючи свою індивідуальність і, таким чином, впливаючи на загальні соціальні відносини. Таким чином, ігрова терапія має тривалу історію й існує в різноманітних формах. На сучасному етапі продовжують існувати й розвиватися різноманітні види активної та пасивної ігрової терапії.

Ігрова терапія як метод психологічної корекції й розвивальної роботи з дітьми вперше з'явилася в межах психоаналітичного підходу в психологічній практиці як альтернатива психоаналітичній роботі з дорослими. Термін “ігрова терапія” пов'язують з її засновниками (М. Кляйн, А. Фрейд, Г. Гуг-Гельмут), які застосовували цей метод у роботі з дітьми.

Ідея застосування гри як корекційно-розвивального методу полягає в особливостях психічного розвитку підлітка, для якого провідною діяльністю є саме гра. Гра для підлітка – це і інтеріоризація соціального досвіду, і репрезентація його внутрішнього світу, емоційної сфери. Гра має великий потенціал щодо гармонізації соціальних відносин, відреагування негативних емоцій і встановлення контакту з близьким оточенням, сприяє подальшій соціалізації підлітка.

Узявши початок у психологічній практиці, ігрова терапія знайшла своє застосування в педагогіці та соціальній роботі. Практична соціальна робота на сьогодні має у своєму розпорядженні великий арсенал ігрових методик, спрямованих на різні проблемні зони дітей і різні категорії дітей. Поруч із традиційними методиками ігрової терапії застосовуються методи

арт-терапії, психодрами тощо. Ігрова терапія має багато окремих напрямів, які залежать як від теоретико-методологічного підходу, так і від основних засобів, застосовуваних у практиці (пісочна терапія, мініатюра, малюнкові методи, іграшкова терапія і багато інших). Сьогодні ігрову терапію застосовують у соціальній роботі як метод роботи з дітьми-інвалідами, дітьми, які стали жертвами насильства (у тому числі сексуального), дітьми з проявами дезадаптивної, асоціальної і девіантної поведінки.

У соціальній роботі з дітьми (особливо старшого шкільного віку) ігрова терапія є одним з головних методів втручання, корекції й розвивальної роботи, тому дослідження особливостей її використання має теоретичне і практичне значення.

Використання гри в корекційній практиці історично пов'язане з теоретичними традиціями психоаналізу. Термін "ігрова терапія" був запропонований М. Кляйн. Початок ігрової терапії було покладено в 1920-ті рр. в працях М. Кляйн, А. Фрейд, Г. Гуг-Гельмут [3; 5].

У гуманістичній традиції ігрова терапія представлена клієнт-центрованим підходом (К. Роджерс, В. Екслейн). Згідно з гуманістичним підходом, мета ігрової терапії полягає у створенні або відновленні значущих відносин між дитиною й дорослим з метою оптимізації особистісного зростання та розвитку. Гра як діяльність, вільна від примушення, підпорядкування, страху й залежності підлітка від світу дорослих, є єдиним місцем, де дитина має можливість вільного безперешкодного самовираження, дослідження та вивчення власних відчуттів і переживань. Гра дає дитині змогу звільнитися від емоційної напруженості і фрустрацій, зумовлених антагонізмом реальних життєвих відносин між дитиною й дорослим [5; 6]. Цей підхід найбільш поширений у соціальній роботі з дітьми старшого шкільного віку.

Інший підхід представлений ігровою терапією відреагування Д. Леві, центральним моментом якого є відтворення травмувальної події, що дає дитині можливість звільнитися від болю і напруженості, викликаних цією подією. В ігровій кімнаті можливі три форми ігрової активності:

- звільнення агресивної поведінки: дитина кидає предмети, висаджує повітряні кулі або виявляє форми інфантильної поведінки;
- звільнення відчуттів стандартизованих ситуацій шляхом стимулювання відчуття ревності до сиблінгу, прикладаючи ляльку до грудей матері;
- звільнення відчуттів шляхом відтворення у грі специфічного стресового досвіду з життя підлітка.

В ігровій терапії побудови відносин Д. Тафти і Ф. Аллена основну увагу приділено лікувальній силі емоційних відносин між терапевтом (психологом, соціальним працівником) і клієнтом. Мета полягає в тому, щоб допомогти підліткові затвердити своє "Я", відчуття власної цінності. Дитина, як і будь-яка особа, унікальна, самоцінна і має внутрішні джерела саморозвитку. У межах цього підходу підлягають корекції порушення зростання "Я"; самонеадекватність; сумнів і невпевненість у можливості вла-

сного особового зростання й зумовлені ними тривожність і ворожість підлітка до оточення [5].

Мета статті – визначити особливості використання ігрової терапії в соціальній роботі з дітьми старшого шкільного віку.

У сучасній практиці соціальної роботи зі старшими підлітками існує багато методів ігрової терапії, які розрізняються за формою організації (індивідуальна і групова), категоріями дітей, на яких націлене втручання (діти-інваліди, дезадаптивна, асоціальна, девіантна поведінка підлітка, жертви агресивного і сексуального насилля тощо), роллю ігротерапевта (директивна, недирективна ігрова терапія), основними засобами ігрової терапії (пісочна терапія, застосування пластиліну і глини, малюнкові методики, танцювальні методики, рухливі ігри, іграшкові маніпуляції).

Під час проведення соціальним працівником ігрової терапії треба враховувати основні функції та правила процесу ігрової терапії. Так, А. Захаров в організації терапевтичного процесу виділяє діагностичну, терапевтичну й повчальну функції гри [2].

1. Діагностична функція полягає в уточненні особливостей характеру підлітка і міжособистісних відносин. Спостереження за грою дає змогу отримати додаткову інформацію. У грі дитина на сенсомоторному рівні демонструє те, що вона колись переживала. Діти більш повно і безпосередньо виражають себе у спонтанній, ініційованій ними самими грі, ніж у словах.

2. Терапевтична функція гри полягає в наданні дитині емоційного й моторного самовираження, відреагуванні напруженості, страхів і фантазій. У процесі гри зміцнюються й розвиваються психічні процеси, підвищується фрустраційна толерантність і створюються адекватні форми психічного реагування.

3. Повчальна функція гри полягає в перебудові відносин, розширенні діапазону спілкування й життєвого кругозору, реадaptaції та соціалізації [2].

Процес ігрової психотерапії складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів: об'єднання дітей у групу, розповідей, гри, обговорень.

За роллю ігротерапевта можна виділити директивну й недирективну ігрову терапію. Перша припускає виконання ігротерапевтом функцій інтерпретації і трансляції дитині символічного значення дитячої гри, активну участь дорослого в грі підлітка з метою актуалізації в символічній ігровій формі несвідомих пригнічених тенденцій і їх програвання в напрямі соціально прийнятних стандартів і норм. Дитині пропонують декілька можливих варіантів вирішення проблеми. У результаті гри відбувається усвідомлення дитиною себе і своїх конфліктів.

Недирективна ігрова терапія спрямована на вільну гру як засіб самовираження підлітка, що дає змогу одночасно успішно вирішити три важливих корекційних завдання: розширення репертуару самовираження підлітка; досягнення емоційної стійкості і саморегуляції; корекція стосунків у системі "дитина – дорослий". На передній план виходять ідеї корекції осо-

би підлітка шляхом формування адекватної системи стосунків між дитиною та дорослим, дитиною й однолітком, системи конгруентної комунікації. Метою стає потреба допомогти дитині усвідомити саму себе, свою гідність і недоліки, труднощі й успіхи. Існують такі принципи цієї ігротерапії: дружні стосунки з дитиною; безумовне прийняття підлітка таким, яким він є; відкритість і розкутість підлітка; розуміння почуттів підлітка; терапевт – дзеркало, в якому дитина бачить саму себе.

Основні функції соціальних працівників у недирективній ігровій терапії:

1) організація емпатійного спілкування, в якому соціальний працівник створює атмосферу схвалення підлітка, емоційне співпереживання йому і комунікація цього ставлення дитині;

2) забезпечення переживання дитиною відчуття власної гідності і самоповаги;

3) встановлення обмежень у грі.

Дитина в процесі ігротерапії набуває важливого досвіду афектної сублімації в соціально прийнятних формах по символічних каналах. Таким чином, уведення обмежень у гру підлітка є важливою умовою досягнення кінцевого корекційного ефекту. У зв'язку з цим велике роль в ігротерапії відіграє техніка формулювання заборон і обмежень у грі [4].

Ігротерапія використовується як в індивідуальній, так і в груповій формі. Головним критерієм переваги групової ігротерапії є наявність у підлітка соціальної потреби у спілкуванні. Висновок про наявність у підлітка соціальної потреби, яка вирішальним чином визначає успіх проведення групової терапії, робиться на підставі аналізу історії кожного випадку.

Групова ігрова терапія – це психологічний і соціальний процес, у якому діти природним чином взаємодіють один з одним, набувають нових знань не тільки про інших дітей, а і про себе. Групова ігрова терапія покликана: допомогти дитині усвідомити своє реальне “Я”, підвищити її самооцінку й розвинути потенційні можливості, відреагувати внутрішні конфлікти, страхи, агресивні тенденції, зменшити неспокій і відчуття провини.

До структурованих ігор належать ігри в сім'ю (людей і тварин), агресивні, з маріонетками (ляльковий театр), будівельні, такі, що виражають конструктивні й деструктивні наміри. Структурований матеріал проковує вираз агресії (вогнепальна, холодна зброя), прямий вираз бажань (людські фігури), а також комунікативних дій (ігри в телефон, телеграф, потяги, машини).

Неструктурованими іграми є рухливі ігри і вправи (стрибання, лазіння), ігри з водою, піском, глиною, група ігор, що належать до фонду арт-терапії (малювання пальцями, кистю, пастеллю, кольоровими олівцями). До неструктурованого матеріалу належать вода, пісок, глина, пластилін, з його допомогою дитина може побічно висловлювати свої бажання. Цей матеріал сприяє також розвитку сублімації. Зокрема, заняття з неструктурованим матеріалом особливо важливі на ранніх фазах ігрової терапії, коли відчуття підлітка ще не виділені й не усвідомлені ним. Зокрема, ігри з во-

дою, фарбами, глиною дають можливість виразити свої відчуття в не напрямленій формі і зазнати відчуття досягнення [5].

Для індивідуальної роботи або для ігрової терапії в групі з двох-трьох дітей підходить кімната розміром 3,5–4,5 м, яка повинна гарантувати дитині захист від сторонніх очей. Найкращим покриттям для підлоги є лінолеум. Стіни ігрової кімнати слід фарбувати емульсійною фарбою, що миється, переважно у світлі тони, оскільки вони сприяють створенню яскравої життєрадісної атмосфери. Слід розмістити в кімнаті дзеркало Гезелла й радіофікувати його, зробивши придатним для навчання та супервізорства. Класну дошку з жолобом для крейди по нижньому краю слід прикріпити до стіни на висоті 1,5 м від підлоги. Зазвичай в ігровій кімнаті непогано прикріпити полиці по двох стінах, щоб іграшки й інші матеріали можна було розташувати вільно. Бажано поряд з ігровою мати ванну кімнату, щоб дитина могла піти в туалет. Меблі мають бути твердою дерев'яною поверхнею, стіл і три стільці, один з них – для дорослого. Рекомендована шафа-гірка з висувними ящиками, на поверхні якої можна було б малювати, ліпити тощо.

Іграшки підлітка – це слова, а гра – його мова. Таким чином, слід вибирати такі іграшки й матеріали, які полегшили б експресію підлітка, забезпечивши широкий спектр ігрової діяльності. Оскільки іграшки та матеріали є у дітей частиною комунікативного процесу, слід приділити пильну увагу відбору відповідних зразків. Правилком є відбір, а не накопичення іграшок. Іграшки й матеріали, необхідні для ігрової терапії, можна згрупувати в три великі класи: іграшки з реального життя; іграшки, які допомагають відреагувати агресію; іграшки для творчого самовиразу й послаблення емоцій [5].

Вимоги до соціального працівника, який проводить ігрову терапію з дітьми: бути об'єктивним, щоб дозволити дитині бути самостійною особистістю; бути гнучким, щоб прийняти будь-які несподіванки й адаптуватися до них; охоче сприймати все нове; визнавати досвід підлітка безумовною цінністю; не оцінювати підлітка, бути відкритим, а не замкнутим; уміти відключатися від світу власної реальності і вжитися в реальність підлітка; ніколи не згадувати про минулі сеанси, оскільки дитина перебуває вже в іншому часовому інтервалі; природність, теплі відносини, турбота, схвалення й сенситивне розуміння підлітка.

Розглянемо особливості застосування ігротерапії в соціальній роботі з окремими групами дітей старшого шкільного віку.

Так, ігрову терапію розглядають як засіб динамічної корекції розбалансованої емоційно-вольової, комунікативної й опорно-рухової сфер дітей старшого шкільного віку. Доцільність використання ігрової терапії в організації тривалого відновного періоду для поліпшення самопочуття дітей з дезадаптивними психологічними показаннями в зазначених сферах зумовлена, по-перше, тим, що гра для них залишається найбільш освоєним і органічним видом діяльності і спілкування, по-друге, тут наявна єдність психологічної природи гри і спілкування, по-третє, у грі дитина може віль-

но виражати себе, звільнитися від напруженості й повсякденного життя. Нарешті, ігрова терапія надає унікальний досвід для соціального і психологічного розвитку підлітка, відкриваючи йому можливість для вступу в значущий особистісний зв'язок з дорослим – соціальним працівником, педагогом, батьком, опікуном.

Ігрову терапію широко застосовують у соціальній роботі з дітьми-інвалідами. Особливості її проведення, підбір методик і технічних засобів залежать від категорії дітей з обмеженими можливостями, тому методи, які застосовуються, різняться між собою. Розглянемо особливості використання методів ігрової терапії з дітьми, які страждають на дитячий церебральний параліч. Ігри рухливі та малорухливі є найбільш прийнятною формою занять фізичними вправами з цією категорією дітей. Дитина, включаючись у сюжет гри, стає її безпосереднім учасником, веселиться і радіє, забуваючи про свої дефекти. Розмаїтість рухів, з яких складається рухлива гра, впливає на психофізичний і емоційний стан підлітка, що створює позитивні передумови для корекції.

Для дітей із ДЦП у випадках збереження інтелекту пропонують сюжетно-рольові ігри, гри-драматизації, де діти не тільки відтворюють минулий і дійсний досвід, а й моделюють новий. Здатність підлітка входити в роль – це важлива умова, необхідна для корекції не тільки емоційного дискомфорту, а й негативних характерологічних проявів.

Фахівці пропонують будувати заняття на основі тематичної гри, що складається із взаємозв'язаних ситуацій, вправ, заснованих на повторно-коловому методі для відтворення етапів рухового розвитку дітей. Використання музики вчить дітей адекватно реагувати на звуки, формувати почуття ритму, емоційно-позитивне ставлення і мотивацію до діяльності.

Значення в іграх-вправах має текст, зазвичай веселий, бешкетний. Такі вправи використовуються у фізкульт-хвилинках як елемент гри руху пальців, кистей рук. Ці вправи розвивають пам'ять, увагу [7].

У роботі з дітьми молодшого шкільного віку використовують імітаційні вправи, ігри. Режим рухів будують з урахуванням бальнеофізіологічних процедур і режиму харчування.

Е. Калижнюк рекомендує використовувати ігри на тренування уваги, спостережливості, чергувати їх з іншими видами діяльності, використовувати ігри для розвитку голосу, тренування артикуляції. При корекційній роботі слід спиратися на збережений зоровий аналізатор. Важливу роль Е. Хейсерман відводить іграм у процесі реабілітації порушених функцій у дітей із ДЦП [1].

Отже, гра не тільки поліпшує фізичний розвиток, а і впливає на розвиток психічних процесів. Властивості гри як діяльності відбиває багатий психокорекційний потенціал. У грі виявляються не тільки порушені, а і збережені функції, з опорою на які здійснюється корекція та розвиток порушених функцій.

Серед багатьох методів корекційного впливу на особистість підлітка з проявами асоціальної поведінки треба також виділити застосування методів ігрової терапії. Особливо відзначимо методи відреагування агресії підлітка за допомогою іграшкових засобів (іграшкова зброя, сюжетно-рольова гра), арт-терапевтичних методів відреагування агресії проти близьких і значущих людей (малюнкові методи, методи роботи з пластиліном, глиною і піском). За допомогою гри дитина емоційно переживає негативні конфліктні ситуації в родинних стосунках, усвідомлює і проживає образи, гнів, ненависть. Гра дає змогу не тільки пережити ситуацію на символічному рівні, а й допомагає вербалізувати внутрішні переживання і почуття, виконуючи функцію фасилітації та навчання виражати власні емоції і почуття.

Структуровані ігри з введенням у сюжет обмежень і правил сприяють формуванню у підлітка почуття відповідальності, соціально нормованої поведінки, поваги до інших.

Ігрову терапію можна проводити як в індивідуальній формі, так і у формі групових тренінгових занять, які сприяють ресоціалізації й реадaptaції підлітка у сфері міжособистісних відносин і спілкування.

Таким чином, на прикладі окремих категорій дітей старшого шкільного віку розглянуто важливість і значимість використання методів ігрової терапії в соціальній роботі з цими дітьми. Саме цей метод найбільш відповідає цьому віковому періоду і сприяє ефективній взаємодії соціального працівника з підлітком.

Висновки. Ігрова терапія – метод психотерапевтичної дії на дітей і дорослих з використанням гри. Гра використовується в груповій психотерапії і соціально-психологічному тренінгу у вигляді спеціальних вправ, завдань на невербальні комунікації, розігруванні різних ситуацій та ін. Вона сприяє створенню близьких стосунків між учасниками групи, знімає напруженість, тривогу, страх перед оточенням, підвищує самооцінку, дає змогу перевірити себе в різних ситуаціях спілкування, знімаючи небезпеку соціально значущих наслідків.

Ігрова терапія ефективна як засіб поліпшення емоційного стану дітей після розлучення батьків; дітей, які зазнають насильства, і покинутих дітей; зниження страхів, стресу і тривожності у госпіталізованих дітей; при корекції утруднень у читанні; успішності дітей з труднощами в навчанні; відставання в мовному розвитку; інтелектуального й емоційного розвитку розумово відсталих дітей.

Основні види і форми ігрової терапії: ігротерапія в психоаналізі; ігротерапія, яка центрована на клієнтові; відреагування; побудова стосунків; пісочна ігротерапія; ігрова терапія з елементами мистецтва і казкотерапії тощо.

У сучасній практиці соціальної роботи зі старшими підлітками існує багато методів ігрової терапії, які розрізняються за формою організації (індивідуальна і групова), категоріями дітей, на яких націлене втручання (діти-інваліди, дезадаптивна, асоціальна, девіантна поведінка підлітка, жерт-

ви агресивного й сексуального насилля тощо), роллю ігротерапевта (директивна, недирективна ігрова терапія), основними засобами ігрової терапії (пісочна терапія, застосування пластиліну і глини, малюнкові методики, танцювальні методики, рухливі ігри, іграшкові маніпуляції).

Список використаної літератури

1. Алфьорова Г.В. Нові підходи в корекційно-розвиваючій роботі з дітьми, що страждають ДЦП / Г.В. Алфьорова // Дефектологія. – 2001. – № 3. – С. 10–14
2. Бурлачук Л.Б. Основы психотерапии / Л.Б. Бурлачук, Н.А. Грабская, А.С. Кочарян. – К. : Ника-Центр; М. : Алетейа, 1999. – 232 с.
3. Гарбузов В. Практическая психотерапия, или как вернуть ребёнку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье / В. Гарбузов. – СПб. : АО “Сфера”, 1994. – 160 с.
4. Заморев С.И. От игры – к развитию личности / С.И. Заморев, С.В. Кудрявцева // Оздоровление детей в организованных коллективах: Практическое руководство / [под ред. С.Д. Соловей]. – СПб. : Ривьера, 2007. – С. 101–103.
5. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия, искусство отношений / Г.Л. Лэндрет. – М. : Институт практической психологии, 1998. – 368 с.
6. Роджерс К. О групповой психотерапии / К. Роджерс. – М. : Гиль-Эстель, 1993 г. – 224 с.
7. Шапкова Л.В. Подвижные игры для детей с нарушением в развитии / Л.В. Шапкова. – СПб. : Детство-пресс, 2002. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2013.

Васильченко О.А. Использование игротерапии в социальной работе со старшими подростками

В статье выделены современные методы игровой терапии в социальной работе с детьми старшего школьного возраста и обозначены требования к деятельности социального работника, работающего в направлении игровой терапии. Определены особенности использования игровой терапии в социальной работе со старшими подростками разных категорий: с проблемами дезадаптивного и асоциального поведения, с особыми потребностями (на примере ДЦП).

Ключевые слова: социальная работа, игровая терапия, социальный работник, старшие подростки.

Vasylichenko O. Game therapy as a method of social work with children of school age

Recent sociological methods of game therapy applied to children of school age are of major interest of the current research. Professional performance of a social worker who applies techniques of game therapy is analysed. Game therapy is described as a technique adjusted to different groups of children: those with problems of maladaptive and antisocial behaviour and those with special needs (for example, cerebral palsy). Game technique has long ago been used for developing creativity and imagination, and therefore for the development of progress in different areas of life.

Key words: social work, play therapy, social worker, older teenagers.

УДК [316.614.6+331.556.4](=163.2)(477.7:480)

О.І. ГАНЧЕВ

СОЦІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ТА ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ МІГРАНТСЬКОГО МІКРОСОЦІУМУ (НА ПРИКЛАДІ СЕЗОННИХ ТРУДОВИХ МІГРАЦІЙ БОЛГАР БЕССАРАБІЇ У ФІНЛЯНДІЮ)

У статті досліджено особливості соціальної адаптації трудових мігрантів у державах-дестинаціях. Зображено вертикальну й горизонтальну структуру, яка вибудовується в мігрантському мікросоціумі в процесі включення групи в існуючу соціальну систему, де об'єктом дослідження є болгарське населення Бессарабії, залучене до мережі сезонних трудових міграцій у держави ЄС, зокрема у Фінляндію.

Ключові слова: соціальна адаптація, вертикальна/горизонтальна соціальна структура, мігрантський мікросоціум, болгары, Бессарабія.

Зпадинням “Залізної завіси” характер міграційних потоків отримав особливу багатовекторність. При цьому йшов процес інтенсифікації старих напрямків міграцій (регіональні й міждержавні в межах СНД) та появи нових форм, пов'язаних з виїздами за межі кордонів держав колишнього СРСР. Кожен з регіонів України отримав певну специфіку міграційних процесів, залежно від етнічної гами населення, територіального розташування та економічної ситуації.

Ірина Прибитокова відмічає, що найбільший досвід роботи за межами держави має населення західних областей України (36,8% чи більше, ніж кожна третя сім'я), менший – у мешканців центрального та східного регіонів (26,4% та 21,4% відповідно) та найменший – у мешканців південних областей (всього 15,4%). Населення західних областей частіше за гастарбайтерів з інших регіонів держави має трудовий досвід у Чехії (76,9%), Польщі (29%), Словачії (80%) та інших Середземноморських державах – Іспанії, Португалії (50% та 40% відповідно) [12].

Дослідження та спостереження в південно-західних районах Одеської області показують певну залежність напрямку міграцій від мовної ідентичності населення. Внаслідок того, що жителі регіону володіють російською мовою, то більшість обирає Росію як потенційну державу трудових міграцій. Етнічна специфіка Бессарабії зумовила також вибір інших держав-дестинації трудових міграцій. Це передусім Італія для представників молдовського етносу, Турція – для гагаузької спільноти та ін., тобто вибір відбувається залежно від мовної спорідненості.

Дослідження міграційних процесів серед молдован і гагаузів на території Республіки Молдова багато в чому демонструють схожі процеси [5; 7; 9].

Історіографічний аспект. Потрапляючи до держави-дистинації мігранти починають адаптовуватись до нових соціокультурних умов. Цей процес характеризується вибудовуванням внутрішньої вертикальної та горизонтальної структури в середовищі мігрантського мікросоціуму. Ця проблема є досить вивченою у вітчизняній і зарубіжній науці, однак більшість досліджень направлені на розкриття цих аспектів у контексті довготривалих міграцій. У цілому їх загальнотематична диференціація виглядає так – дослідження щодо дієвості державних програм адаптації мігрантів [1; 2], щодо проблем етнокультурної [6; 8; 13], соціальної й економічної адаптації [11; 13] та ін.

В статті ця проблема розглядається на прикладі сезонних трудових міграцій (3–5 місяців). За таких умов процеси соціальної вертикальної та горизонтальної структуризації мікросоціуму мігрантів відбуваються під впливом інших факторів та умов, що і стало предметом дослідження.

Мета статті – вивчення структури мігрантського мікросоціуму, що вибудовується в процесі адаптації групи до існуючої соціальної системи в період її перебування на сезонних заробітках за кордоном.

Фокус – група дослідження – болгарське населення Південної Бессарабії в період перебування на трудових сезонних міграціях у Фінляндії.

Для трудових мігрантів є два основні способи виїзду за кордон. Перший – це безпосередній прямий зв'язок мігранта з працедавцем. Другий – працевлаштування через фірму, яка виконує роль посередника між фермером і майбутнім гастарбайтером. Перший спосіб переважає у випадку достатнього рівня володіння мовою держави-призначення. Другий варіант використовують ті, які не володіють “європейськими” мовами.

Більша кількість болгарського населення південно-західної частини Одеської області не володіє іншими мовами, окрім болгарської, російської чи української, тому вони, як правило, користуються послугами фірм-посередників для влаштування на роботи в державах ЄС.

Поява такої фірми у 2004 р. зумовила початок організованих виїздів болгар на сільськогосподарські роботи у Фінляндію.

Період перебування мігрантів на фермі триває 5 місяців – з початку травня до кінця вересня. Основна діяльність гастарбайтерів у травні – червні пов'язана з чисткою старих і засадженням нових полів, у червні – серпні люди переважно збирають врожай, а у вересні, знищуючи старі насадження, готують поля до зими.

Група дослідження становила 99 осіб, серед яких 63 – жінки і 36 – чоловіки. За віковими параметрами: до 30 років – 17%, від 30 до 50 років – 50%, за 50 років – 5%. За громадянської приналежністю переважаючу кількість становили українці, інші громадяни Молдови (у кількості 5-ти осіб) та Естонії (6 чоловік). За етнічною ідентичністю більшість болгар (77 осіб), гагаузи (10 осіб) та 12 представників інших етнічних спільнот. За місцем проживання – 70 сільські мешканці, 29 – міські (передусім з невеликих містечок).

Методика дослідження базується на тактиці якісного дослідження кейс-стаді для вивчення малих груп, які протягом певного часу проживають разом на певній території в однакових умовах [3, с. 287].

Для зібрання первинної інформації було залучене неструктуроване включене спостереження за групою влітку 2007 року. Паралельно були опрацьовані матеріали сезонів 2005 та 2007 рр. [10].

Необхідно відмітити низку специфічних особливостей включеного спостереження. Першою особливістю є специфіка зв'язку спостерігача й об'єкта спостереження. Друга – це неможливість уникнення суб'єктивного оцінювання явищ. Третя полягає у складності повторного спостереження внаслідок швидкоплинності суспільного життя [3, с. 287].

Основним методом дослідження стало інтерв'ю, завдяки якому був проведений аналіз повсякденних колективних практик групи, з метою розуміння стану мігранта досліджуваного суб'єкта, особливостей соціальних і культурних змін, які відбуваються в середині групи, внаслідок зміни середовища перебування [4, с. 38].

Характер і продуктивність виробничого процесу зумовлює вибудовування *вертикальної структури* в середовищі мігрантів (*рис. 1*). Вона організована в ієрархічну деревидну структуру з чотирма рівнями. *Перший, найвищий рівень* обіймає фермер – працедавець, який виконує функцію замовника й організатора самого процесу трудових міграцій на його фермі [10].

На *другому рівні* знаходяться – головний з вирішення організаційних питань, якого самі мігранти можуть називати глузливо “бос”, “керуючий”, але частіше просто за іменем; агроном-меліоратор, який відповідає за правильність виконання процесу з сільськогосподарського аспекту, й фасувальники, що відповідають за естетичність подання продукту на ринок. Вони всі на рівних правах знаходяться під керівництвом фермера. З них лише “бос”/головний має підлеглих, інші відповідають самі за себе. “Бос” є посередником між групами мігрантів і працедавцем. Кожен вечір на так званих “конференціях” працедавець і керуючий розподіляють роботу. Безсумнівно, головна роль у виробничому процесі належить працедавцю. Керуючий може виказати власну думку, внести раціональну пропозицію, проте останнє слово належить фермеру. Протягом робочого дня керуючий займається розподілом і перерозподілом робочих груп на полях, контролюючи працю усього колективу гастарбайтерів. Відповідальність за якість виробничого процесу групи лежить на керуючому. У сферу його компетенції входить багато проблем, пов'язаних із розселенням мігрантів на фермі, побутовими негараздами, організацією колективного дозвілля. З питаннями, які виникають за встановленими на фермі правилами, гастарбайтери звертаються спочатку до керуючого, а той, у свою чергу, вирішує їх з фермером або його дружиною [10].

Модераторами-посередниками між гастарбайтерами та збирачами виступають бригадири. Вони займають *третій рівень* у вертикальній струк-

турі мігрантського мікросоціуму. Функції бригадира направлені на транспортування ягід з поля на пункт переробки, тому на цю посаду обирають людину обов'язково з навичками водіння автотранспортом, ту, яка працює не перший рік на фермі та має досвід в організації праці на фермі [10].

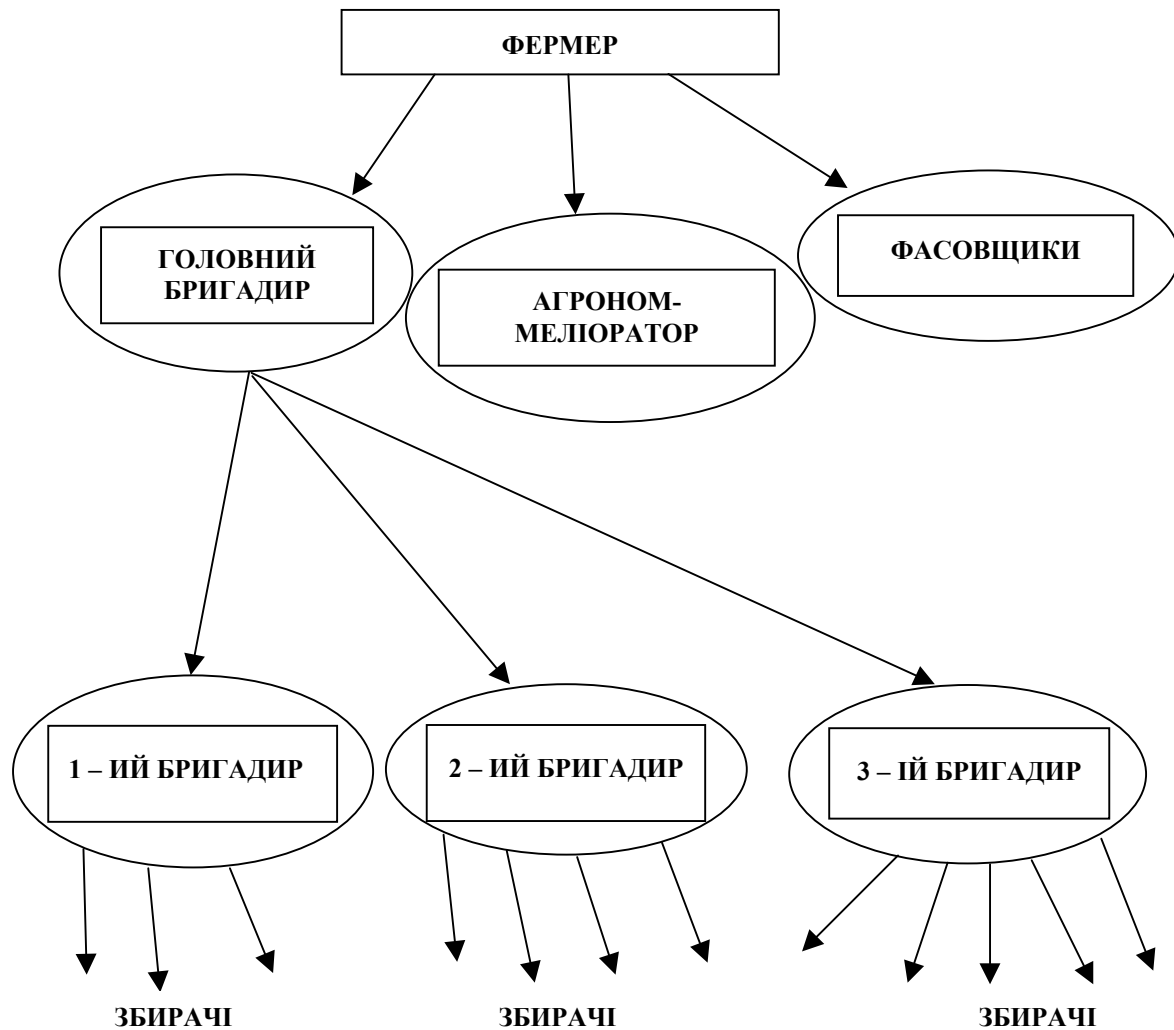

Рис. 1. Вертикальна структура мігрантського мікросоціуму (на прикладі сезонних трудових міграцій болгар у Фінляндії)

Кожний ранок бригадир отримує від керуючого рознарядки на певні роботи, куди він повинен відправити свою групу й організувати їх виробничий процес. При цьому бригадир не має постійно закріпленої за ним групи. Вони щоденно міняються в залежності від поставлених завдань. Бригадир стежить за своєю бригадою та веде облік зібраного кожним гас-тарбайтером врожаю. Він має право робити зауваження робітникам і карати їх додатковою нормою у випадку її попередньо неякісного виконання. Наприкінці робочого дня бригадир передає лист обліку зібраного врожаю з підрахованим підсудком керуючому чи безпосередньо фермерові. Заробітна плата бригадира розраховується залежно від кількості відпрацьованих годин, які кожен особисто заносить в спеціальний журнал обліку [10].

Вертикальна структура мігрантського мікросоціуму знайшла яскраве вираження у хатніх і побутових умовах проживання гастарбайтерів. Працівники, що спеціалізуються в переробці ягід, агроном живуть в окремих невеликих дво- та тримісних “вагончиках” з окремими кухнями. Керуючий з дружиною та бригадири живуть у двокімнатних з можливістю чотирьохмісного розміщення “євро-вагончиках”, які мають окрему кухню та кабінку для душу. Її наявність є маркером привілейованості, адже на фермі в загальній душ постійна черга.

Горизонтальна структура (рис.2) соціальної групи мігрантів, на відміну від вертикальної, має динамічний характер та під впливом певних обставин змінюється протягом робочого сезону, особливо у зв’язку з прибуттям на ферму нових та виїздом старих груп збирачів. Увесь колектив мігрантів закритої групи ділиться на невеликі об’єднання, які умовно можна назвати соціальними міні-групами [10].

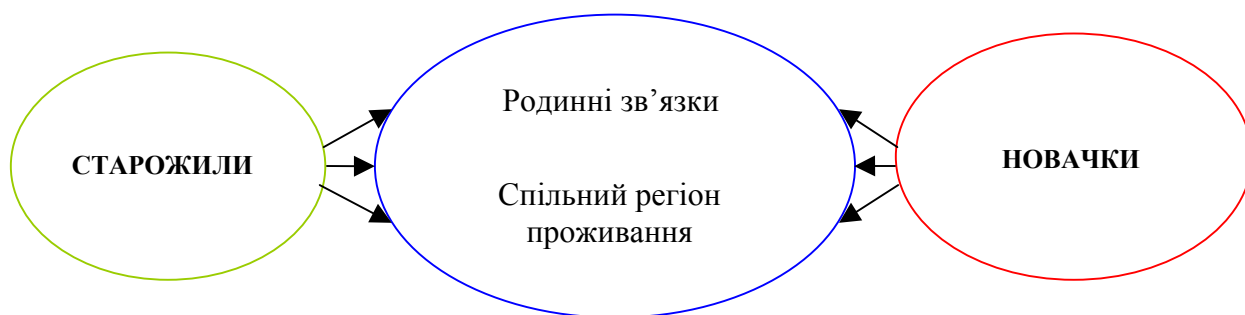

Рис. 2. Горизонтальна структура мігрантського мікросоціуму (на прикладі трудових міграцій болгар бессарабії у Фінляндію)

Їх формування умовно розпочинається тоді, коли вони заїжджають на ферму, з різницею у часі прибуття (перша група у травні, а друга – на початку липня). Спочатку більшість мігрантів намагаються потрапити до “травневої” групи, адже на думку багатьох з них, ця група заробляє більше всіх. Комплектація групи-робітників входить у компетенцію фірми-посередника, яка узгоджує свої дії з фермером. У першу групу включаються, як правило, люди, які вже працювали не один сезон і мають великий досвід роботи. Саме вони мають високий ступінь адаптивності до навколишнього середовища [10].

Ця група внаслідок свого “піонерства” отримує привілеї у виборі місця проживання, сімейні пари можуть зайняти окремі кімнати, а інші селяться групами по 4 особи, на відміну від основної групи, яку розселяють у кімнати, розраховані на 8–10 осіб. Отримує перша група право вибору кращих місць на кухні, кращого посуду та ін. Під час приїзду наступної групи мігрантів перші займають позицію “старожилів”. “Травнева” група працівників одразу після приїзду у Фінляндію ділиться на декілька міні-груп. Основним зовнішнім маркером, який виокремлює такі групи, є спільне харчування. Те саме відбувається у групі, яка приїздить у Фінляндію

на початку червня. Частіше всього міні-групи створюються за родинними зв'язками й етнічною ознакою.

Якщо проаналізувати склад перших двох груп, то можна відмітити, що серед 26-и мігрантів 23 – належать до болгарської етнічної спільноти, а 3 (2 гагаузи та 1 турок) володіють болгарською мовою та живуть у болгарському оточенні. 22 є мешканцями села Владичень Болградського району Одеської обл. З цього витікає, що в ситуації, коли основна маса мігрантів моноетнічна й має одну зону виходу, основною ознакою поділу на міні-групи є родинні та шлюбні зв'язки.

У перші дні липня на ферму прибуває основна група мігрантів у складі 73 осіб, 54 з яких є бессарабськими болгарами. У групі були присутніми представники гагаузької та молдавської етнічної спільноти – відповідно 8 та 3 особи. Представники цієї групи гастарбайтерів, на відміну, від перших двох, були вихідцями з різних населених пунктів. З їхнім приїздом на ферму починається другий етап формування соціальних міні-груп.

Об'єднання всіх мігрантів у єдиний соціальний колектив призводить до поповнення вже існуючих міні-груп. Принципи групування в цілому залишаються такими самими, проте поряд з міні-групами, заснованими на родинних і шлюбних зв'язках, з'являються ті, які були засновані за іншими принципами. Болгари, вихідці з окремих сіл, за відсутністю родинних зв'язків об'єдналися залежно від зони виходу. Гагаузи утворили 3 групи, дві з яких були за родинними зв'язками, а одна на змішаних принципах – родинних і територіальних. “Молдавська діаспора” була представлена трьома родичами, які проживали в одному селі.

Отже, можна виявити деякі закономірності формування соціальних міні-груп у замкнених середовищах гастарбайтерів. Необхідність такого структурування, на нашу думку, зумовлена як цілою низкою усвідомлених щоденних елементів взаємодопомоги, так і неусвідомленою психологічною необхідністю захисту в іноетнічному середовищі. Етнічна однорідність утворених міні-груп сприймається мігрантами як щось зрозуміле. Формування таких соціальних груп у майже моноетнічному болгарському середовищі на першому етапі демонструє пріоритетність родинних зв'язків над територіальною єдністю. При цьому відсутність родинних зв'язків серед болгар “другої групи” обумовило їх поділ між собою за зоною виходу.

Беручи до уваги те, що 77% гастарбайтерів належать до болгарської етнічної спільноти, можна говорити про те, що група гагаузів і молдаван формувалася в іноетнічному оточенні у стані етнічної меншості.

Сформовані міні-групи гагаузів ще раз підтверджують пріоритетність родинних зв'язків, які, скоріше за все, властиві всім етнічним спільнотам, що опинилися у схожій ситуації. На жаль, однаковість родинних зв'язків, зон виходу й етнічної приналежності молдавської групи не дають можливості визначити, який з принципів є домінуючим [10].

Отже, болгари як мігранти демонструють високий ступінь адаптивності в замкнених групах гастарбайтерів. При цьому характерною рисою адаптивних процесів є їхня багатоступеневість. Рівень адаптації мігрантів у Фінляндії знаходиться у прямій залежності від кількості відпрацьованих сезонів у працедавця. Найбільший ступінь адаптивності характерний для мігрантів, які виїждять на роботу у третій раз, так як накопичені знання дають змогу їм швидше й легше пристосуватися до нових умов. Початковий ступінь характерний для гастарбайтерів першого сезону, які вперше стикаються з новими природними, соціальними й культурними умовами. При цьому ще в Україні серед потенційних мігрантів функціонує механізм передачі накопичених знань і навичок, що значною мірою сприяє інтенсифікації адаптаційних процесів з прибуттям у державу-призначення. Внутрішня структура болгарського мігрантського мікросоціуму характеризується наявністю вертикального й горизонтального рівнів. Вертикальна вісь вибудовується залежно від кількості відпрацьованих сезонів, поділяючи групу, умовно кажучи, на “старожилів” і “новеньких”, що й визначає ієрархічність групи. В основі горизонтальної структури розподілу перше місце посідають етнічний критерій і принцип сімейної приналежності, якщо ж вони не фігурують, то емігрантська група може ділитися за іншим критерієм. Так, у болгар Бессарабії, в одному з випадків, такою стала “зона виходу”, тобто односельці групувалися між собою під час перебування на заробітках у Фінляндії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апанович М. Стратегии инкорпорации и проблемы интеграции на примере программы адаптации мигрантов из России и постсоветского пространства в Берлине (Германия) / М. Апанович // Миграционные процессы в Европе: эволюция миграционных взаимодействий ЕС и государств Центральной и Восточной Европы : материалы конференции. – Одесса, 2012. – С. 35–53.

2. Баргеева Е. Адаптация русскоязычных мигрантов в России, Германии и Норвегии: сравнительный анализ / Е. Баргеева, Г. Денисова, Г. Менджерицкий // Миграционные процессы в Европе: эволюция миграционных взаимодействий ЕС и государств Центральной и Восточной Европы : материалы конференции. – Одесса, 2012. – С. 63–71.

3. Блантер С. Социологические подходы к изучению миграции / С. Блантер, Е. Ногайцева // Методология и методы изучения миграционных процессов : сб. ст. / [под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля]. – М., 2007 – С. 259–294.7

4. Бреттелл К. Теория миграций / К. Бреттел // Методология и методы изучения миграционных процессов : сб. ст. / [под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля]. – М., 2007 – С. 33–71.

5. Гастарбайтерство. Факторы выталкивания и притяжения / [сост. Н.А. Дубова, отв. редактор М.Н. Губогло]. – М., 2006. – 288 с.

6. Кашпур В. Социокультурная адаптация мигрантов: проблемы и стратегии (томский кейс) / В. Кашпур, И. Поправко // Вестник Томского государственного университета. Общенаучный педагогический журнал. – 2012. – № 354. – С. 89–94.

7. Курсом изменяющейся Молдовы. Материалы I-го российско-молдавского симпозиума “Трансформационные процессы в Республике Молдова. Постсоветский период”, посвященного 40-летию этносоциологического исследования. 25–26 сентября 2006 г., г. Комрат / [ред. М.Н. Губогло]. – М., 2006. – 414 с.

8. Лебедева Н.М. Взаимная аккультурация москвичей и инкультурных мигрантов: социально-психологический анализ / Н.М. Лебедева // Стратегии межкультурного взаимодействия мигрантов и населения России : сб. науч. ст. – Москва, 2009. – С. 90–140.

9. Население Молдовы и трудовая миграция: состояние и современные формы. – Кишинев, 2000. – 200 с.

10. Польові матеріали автора, Фінляндія, 2005–2007 рр.

11. Подпринова Н.Н. Социальная адаптация мигрантов к социокультурной среде региона : дисс. ... канд. социолог. Наук / Н.Н. Подпринова. – Курск, 2005. – 159 с.

12. Прибыткова И.М. Трудовая миграция населения Украины в условиях трансформации экономических и общественных отношений / И.М. Прибыткова // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты. – М., 2008. – 288 с.

13. Халиман Ж. Социальная адаптация мигрантов в социокультурном и экономическом пространстве региона / Ж. Халиман // Научный журнал. – № 4(9). – 2012. – С. 105–110.

13. Шуменко М.А. Специфика вхождения мигрантов в новую культуру / М.А. Шуменко // Гуманитарные и социальные науки. – 2009 – № 3 – С. 23–32.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2013.

Ганчев А.И. К проблеме структуры и социальной адаптации мигрантского микросоциума (на примере сезонных трудовых миграций болгар Бессарабии в Финляндию)

В статье исследованы особенности социальной адаптации трудовых мигрантов в государствах-дестинации. Описана вертикальную и горизонтальную структуру, появляющуюся в микросоциуме мигрантов в процессе его встраивания в существующую социальную систему, где объектом исследования стало болгарское население Бессарабии, включенное в сеть сезонных трудовых миграций в государства ЕС, непосредственно в Финляндию.

Ключевые слова: социальная адаптация, вертикальная/горизонтальная социальная структура, мигрантский микросоциум, болгары, Бессарабия.

Ganchev A. To the problem of structure and social adaptation of migrant micro-society (for example of seasonal labor migration of Bessarabia Bulgarians in Finland)

The vertical axis is built depending on the amount of waste seasons, sharing the group, relatively speaking, the “old-timers” and “newcomers.” At the heart of the horizontal distribution the ethnic criteria and the principle of family affiliation patterns the first rank, if they do not appear, the immigrant group can share other criteria. Thus, in Bessarabia Bulgarians, in one case, this was the “exit area”, the villagers were grouped together while on earnings in Finland.

Key words: social adaptation, vertical/horizontal social structure, the migrant micro-society, Bulgarians, Bessarabia.

УДК 316

С.І. ГРІНЧЕНКО

ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЇ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬСТВОМ

У статті розглянуто основні вектори соціальної ситуації, у якій соціологія конституюється як інструмент діалогу та співпраці між громадськістю і органами державної влади. Доведено, що в реаліях сьогодення найбільшою довірою громадськості користуються соціологічні організації. Розроблено пропозиції щодо співпраці управлінців і громадськості з соціологічними організаціями.

Ключові слова: громадянське суспільство, публічна соціологія, управління суспільством, демократія.

Налагодження конструктивного діалогу і співпраці між громадськістю й органами державної влади є найважливішою умовою виходу суспільства з важкої соціальної кризи, забезпечення участі громадян у прийнятті і реалізації політичних рішень, включення суспільного потенціалу в діяльність, спрямовану на реалізацію загальнонаціональних цілей країни.

У вирішенні цієї проблеми визначну роль може відіграти соціологічна наука. Тому перед науковцями постала нагальна потреба в організації поліпарадигмальних досліджень, спрямованих на вивчення тих вимірів суспільного буття – геополітичного, екзистенціального й феноменологічного, що актуалізувалися внаслідок нової соціальної ситуації.

Отже, **метою** статті є визначення особливостей соціальної ситуації, у якій конституюється сучасна соціологія як інструмент діалогу і співпраці між громадськістю й органами державної влади.

Об'єктом дослідження є процес участі соціології в організації діалогу та управлінської співпраці між громадськістю й органами державної влади. Предметом дослідження виступає соціологічне забезпечення соціального діалогу між владою та громадськістю.

Передбачається вирішення таких **завдань**: охарактеризувати владу, громадськість і соціологічні організації як суб'єктів соціального діалогу і співпраці; обґрунтувати проблемні моменти зворотного зв'язку між органами влади й соціологічними організаціями; визначити потенціал соціології в системі наукового управління суспільством.

З цієї проблематики в Україні опубліковано праць, напевне, більше, ніж у будь-якій з країн СНД і Центрально Східної Європи. Аналізу феномена громадської думки як важливого чинника сучасної суспільно-політичної дійсності присвячені дисертаційні дослідження О. Боровського, Б. Ідрісова, Ю. Сіда, А. Слободянюка, В. Токарева, Д. Шидловського.

Місце й роль соціології в системі наукового управління суспільством розглядалися на таких наукових заходах, як IV ВРСК, Міжнародні соціоло-

гічні читання пам'яті Н.В. Паніної, Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління”, II Конгрес САУ “Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи” тощо. На цих та багатьох інших наукових заходах спостерігалася активізація сучасного, мультипарадигмального наукового дискурсу з означеної проблематики.

Вчені констатують, що наприкінці ХХ ст. делегування суспільної довіри владним структурам не виправдало себе й утілилася в наростанні соціально-політичних криз і зубожінні населення. За оцінкою А. Уткіна, Директора Центру міжнародних досліджень Інституту США і Канади РАН, сучасне суспільство “живе зараз у світі зворотного руху маятника – від “планетарного гуманізму” до усвідомлення світового егоїзму, ... Досить швидко було визначено, що комунізм не був єдиною перешкодою на шляху зближення країни із Заходом. Православ'я, колективізм, інша трудова етика, відсутність організації, інший історичний досвід, відмінний від західного менталітет, відмінність поглядів еліти і народних мас, – усе це й багато чого іншого збентежило навіть стовідсоткових західників” [6, с. 135]. Така оцінка “катастрофічності” соціальної дійсності у черговий раз ставить питання про відповідальність не лише керівників країни, політиків, але й науки і її представників за результати такої діяльності. Окрему відповідальність за ситуацію, що склалася в країні мають взяти на себе й соціологи, бо соціальна криза обов'язково має супроводжуватися і кризою в науці, або навпаки, оскільки часто у процесі розгортання суспільних криз соціально-гуманітарні науки розквітають. Отже, вчені не мають бути пасивними.

В означених умовах актуалізується місіонерське значення соціологічної науки, як такої наукової дисципліни, що містить потенціал для наукового управління суспільством. Можливість побудови такої системи управління засвідчують щорічні моніторинги різних соціологічних організацій України. Результати досліджень демонструють підвищення рівня довіри до результатів соціологічних досліджень. Так, КМІС у період з 12 до 23 квітня 2012 р. провів дослідження відношення населення України до результатів соціологічних опитувань. Опитано 2038 респондентів, що мешкають в усіх областях України (включно з м. Києвом) та в АР Крим [2].

Рис. Чи довіряєте ви результатам соціологічних опитувань організацій, які вже давно працюють і публікують результати своїх досліджень?

Визначено, що довіра до соціологічних центрів має позитивну динаміку. Її рівень збільшується із року в рік з 36% у 2002 р. до 47% у 2004 р., а потім залишався стабільним приблизно на цьому ж рівні з коливаннями в межах похибки вибірки. У листопаді 2013 рівень довіри до соціологічних опитувань становить приблизно 46%.

Разом із тим, дослідження, проведене у травні 2013 р. фондом “Демократичні ініціативи” та Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова доводить, що у суспільстві постійно відбувається процес зниження довіри майже до всіх державних інституцій (за винятком армії та місцевої влади)” [5]. Довіра українців до ряду державних інституцій досягла найнижчих значень за весь час проведення опитувань. Наведемо деякі дані з прес-релізу результатів дослідження.

Верховній Раді довіряють 16,3%, не довіряють – 76,8%. Президенту довіряють 25,8%, не довіряють – 68,9%. Кабміну довіряють 22,3%, не довіряють – 71%. Висловлюють недовіру міліції (70%) та прокуратурі (63%). Політичним партіям не довіряли 69,2%, довіряли їм – 17,6%.

Натомість зростала довіра до недержавних інституцій: до церкви (у травні 2013 р. їй довіряли 70%, не довіряли 20%); до засобів масової інформації (у грудні 2005 р. довіряли 35%, у травні 2013 р. вже 58%), до громадських організацій (у червні 2010 р. їм довіряли 26%, у травні 2013 р. близько 38%).

Із проведеного аналізу випливає, що ступінь довіри до центральних і місцевих органів влади значно поступається показникам довіри до соціологічних організацій. Скориставшись класифікацією А. Олейника [1, с. 324], констатуємо, що соціальна взаємодія у країні є близькою за багатьма характеристиками до визначення “паралізована”. Влада не здатна повністю контролювати ситуацію, а саморегулювання відносин ускладнене взаємною недовірою. Тож у сучасних умовах в Україні усе більш нагально відчувається потреба оптимізації ухвалення політичних рішень на основі обліку широкого кола чинників, включаючи соціологічне знання.

Отже, останніми роками починає конституюватися дискурс, спрямований на розробку стратегії наукового управління суспільством. Розгортання цього дискурсу засвідчують назви соціологічних зібрань. Зокрема, IV ВРСК, на чолі з Г. Осиповим, привернув увагу своєю знаковою назвою – “Соціологія в системі наукового управління суспільством”. Думки про спрямування сучасної соціологічної науки у сферу публічності дотримується і президент МСА М. Буравий (США): “неминуче потрібна поява публічної, чи краще сказати – громадянської соціології – соціології депривованих прошарків і страт” [3]. М. Буравим, М. Верьовкою, Ш. Юанем та іншими вченими актуалізується необхідність інституціоналізації соціології як науки про самосвідомість продуктивних суспільних страт як теоретичної зброї суспільства у боротьбі за демократію і соціальну справедливість проти всевладдя бюрократії і капіталу.

Соціологія виступає як рупор громадськості, соціальне покликання сучасної соціології – пробуджувати самосвідомість усіх суспільних страт, робити їх дієвими суб'єктами громадянського суспільства. Лише так можна подолати відчуження влади від суспільства. Це відчуження сформоване внаслідок корумпованості й непрофесіоналізму влади, а також наростаючого прагнення до поєднання сили влади й сили капіталу. Цю ситуацію ілюструють результати дослідження спрямованого на оцінювання управлінських функцій громадської думки. Дослідження проведене науковцями Запорізького національного технічного університету у 2013 р. У процесі дослідження опитано 40 експертів, серед яких 26 депутатів місцевих рад та 651 мешканець міста Запоріжжя [4, с. 254–258].

У процесі опитування 51,7% мешканців Запоріжжя відзначили, що найчастіше громадська думка в діяльності органів управління практично не враховується. Разом із тим, 55% опитаних експертів вважають, що влада враховує громадську думку, але не з усіх проблем та не всіх груп населення. Доведено, що більша частка опитаних експертів (35,5%), відзначили, що основна причина пасивного використання суспільної думки в управлінні суспільством полягає в тому, що громадськість є недостатньо компетентною в управлінських питаннях [4, с. 255].

Таблиця

Причини недостатнього врахування працівниками органів управління, депутатами громадської думки по різних проблемам різних груп населення (у %)

Причини недостатнього врахування громадської думки	Думка експертів (n ₁ = 40)
Працівники органів управління, депутати слабо поінформовані щодо стану громадської думки, точках зору різних груп населення на проблеми міського життя та шляхи їх вирішення	12,5
Вони вважають громадську думку, інформацію, що вона містить, некомпетентною, стихійною	37,5
Працівники органів управління принципово ставляться негативно до врахування громадської думки при прийнятті управлінських рішень, оскільки орієнтація на громадську думку може, з їх точки зору, призводити виключно до прийняття популістських, економічно невинуватих рішень	25,0
Причина в тому, що працівникам органів управління, депутатам не зовсім зрозуміло, яким чином може та повинна враховуватися громадська думка при прийнятті управлінських рішень, реалізації різних соціальних, економічних та політичних заходів	25,0
Інші причини	5,0
Важко відповісти	0

Така позиція ґрунтується на тому, що в сучасному суспільстві зміни відбуваються швидко, проблем постійно стає все більше. Суспільства в цілому і прошарки населення можуть приймати невірні рішення із згубними для себе наслідками через низку причин: через нездатність передбачати проблему, нездатність її виявити, коли вона виникла, нездатність навіть спробувати її вирішити, коли вона констатована, а також нездатність вирішувати проблему успішно й послідовно. Отже, виконавчі органи держав-

ної влади, як правило, при ухваленні тих або інших рішень орієнтуються на власні джерела інформації і не зважають на суспільну думку, оскільки громадська думка має низьку “якість” (35,5%). Експерти вважають, що орієнтація на громадську думку може привести виключно до прийняття популістських, економічно не виправданих рішень (25%), а також причина в тому, що працівникам і органам управління не зрозуміло, як громадська думка повинна враховуватися у прийнятті рішень (25%).

Проте констатуємо, що незалежно від “якості” громадської думки, в межах одних політичних систем вона може враховуватися, в межах інших – практично ніколи. Це корелюється організацією самої політичної системи в суспільстві. Та обставина, що в США громадську думку широко враховують при ухваленні політичних рішень, є очевидною. Те ж стосується, наприклад, Швейцарії, то там постійно проводяться референдуми навіть щодо таких місцевих проблем, як необхідність будівництва дороги або відкриття нової школи. Однак країни, де громадська думка враховується не так інтенсивно.

Отже, без широкої участі громадськості, без наукового управління подолати відчуження між владою і суспільством неможливо. Ще не пізно стати на шлях розвитку інститутів, у межах яких людина обстоюватиме особистісні, а також суспільні інтереси перед владою і бізнесом, формуючи інституційні системи, здатні ухвалювати й реалізовувати якісні управлінські рішення на підставі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасна соціологія здатна налагодити конструктивний діалог між суспільством і владою. У цьому плані найважливішим завданням соціології є виявлення на ранніх стадіях негативних тенденцій розвитку суспільства. Необхідне швидко й точно донесення інформації про інтереси й потреби, настрої та спрямування окремих суспільних прошарків до рівня політичних і адміністративних інститутів. Наукове обґрунтування та розробка рекомендацій щодо заходів, необхідних для попередження розвитку соціальної ситуації за регресивним сценарієм, а також збір інформації, необхідної для профілактики соціальної напруженості та прискорення подолання наслідків суспільної кризи.

Соціологічна наука має насамперед брати на себе досить тяжкий тягар виступати і критиком, і ініціатором, і головним розробником, і навіть ефективним менеджером, який може продемонструвати певні переваги використання соціальних показників у загальній системі управління, в підвищенні її ефективності і, звичайно ж, у прогнозуванні тенденцій становлення глобалізованого суспільства.

З цього виходить, що системне використання соціологічної інформації у процесі розробки й ухвалення рішень на різних рівнях державного управління дає змогу максимально виключити можливі помилки, понизити вартість ризику, економічні, політичні й соціальні витрати; через системний, постійний і предметний зворотний зв'язок, коригувати будь-які соціально й економічно значимі управлінські дії з метою підвищення їх ефективності.

Отже, необхідність прогнозування зміни різних соціальних ситуацій і вироблення рекомендацій щодо їх вирішення, а також наукове обґрунтування управлінських рішень, планів дій і оцінювання ефективності їх реалізації актуалізують потребу у використанні соціологічного знання.

Як показує практика, соціологічна наука за умов її професійного застосування дає значний ефект і на рівних конкурує з природничими, технічними, економічними й іншими науками.

У соціологічних дослідженнях існують значні потенції для підвищення наукового рівня діяльності інститутів влади, оновлення і збагачення її змісту. Можливості соціологічних досліджень, що відбивають реальний стан соціальних явищ і процесів, дають змогу разом з іншими засобами досить повно, всебічно проаналізувати ту ситуацію, що склалася в суспільстві, оцінити ефективність дій і тенденції її розвитку. Результати досліджень дають змогу констатувати успіхи, що маються, й недоліки в діяльності державних структур. Крім того, соціологічні дослідження є одним з універсальних джерел інформації для політиків і управлінців, оскільки не лише виявляють різного роду проблеми, але й підказують реалістичні, ефективні засоби для їх вирішення.

Причому користь тут буде обоюдна. З одного боку, соціологічна наука сприятиме соціально-економічному розвитку країни, а з іншого стимуляція та поширення соціологічних досліджень сприятиме підвищенню престижу соціологічної науки, її соціального значення та суспільного престижу та надасть соціології новий потужний імпульс розвитку.

Однак, не зважаючи на існування досить численних досліджень, що демонструють можливості розробки та використання громадської думки в налагодженні ефективної системи управління, треба констатувати, що проблемних моментів залишається забагато. Сучасна соціологія переповнена дослідженнями, соціальне значення яких часто невідоме навіть самим фахівцям. Результати таких досліджень стають предметом зацікавлення обмеженого кола фахівців або друкуються мізерними тиражами. Дискусія точиться по усьому спектру застосування соціологічної науки: від загальних питань щодо доцільності звернення до соціальних показників у глобальному управлінні, окремих сферах соціального життя чи галузях виробництва до обговорення конкретних методик і засобів збору інформації. Тому необхідно послідовно нарощувати теоретичні й емпіричні засади соціологічного аналізу у цій перспективній сфері досліджень.

Зокрема, на сьогодні немає жодного нормативного документа, який би регулював взаємовідносини органів державної влади і соціологічних організацій, визначав би їх права, обов'язки й відповідальність.

Ще одна проблема полягає в низькому прояві соціальної активності самих науковців. Передусім йдеться про експертне середовище, до якого відноситься й автор. В Україні є достатньо відомі соціологічні організації, які напрацювали чимало альтернативних вирішень тих або інших проблем, що стоять перед суспільством. Разом із тим, не завжди чітко визначена ці-

льова аудиторія, для якої призначені результати цих досліджень, соціологічна інформація до широкої громадськості практично ніколи не доходить. Іноді вибіркоче оприлюднення даних соціологічних досліджень робиться з метою запобігання негативному іміджу управлінських структур. Крім того, більшість досліджень, що носять емпіричний характер, не ґрунтуються на системній науково-теоретичній базі. Тим паче, що такого загально визнаного фундаменту в соціології так і не було створено.

Широке використання соціологічних досліджень сприяє глибокому вивченню соціальних процесів і явищ, дає змогу цілеспрямовано сприяти вдосконаленню діяльності органів влади й розвитку самої соціології як галузі наукового знання.

Отже, беручи до уваги вищезазначене, можна дійти таких **висновків**:

1. Сучасна соціологічна наука виступає важливим чинником, що сприяє створенню умов для наукового управління суспільством, організації соціального діалогу між громадянським суспільством і владою, прийняття ефективних управлінських рішень.

2. Необхідною умовою сучасного управління має стати врегулювання взаємовідносин, визначення основних напрямів взаємодії органів державної влади й соціологічних організацій; визначення взаємних прав, обов'язків і відповідальності як акторів суспільних процесів.

3. Оптимізація соціального діалогу передбачає координацію діяльності галузевих міністерств і відомств із соціологічними організаціями з питань реалізації відповідних моніторингів громадської думки, врахування суспільних ініціатив у процесі розробки та реалізації управлінських рішень.

4. З метою врахування управлінського досвіду західних країн, у яких є напрацювання у сфері співпраці з громадянським суспільством, необхідним стає подальший розвиток міжнародного співробітництва соціологів.

5. Усунення розбіжностей між завданнями й викликами суспільства та ресурсним забезпеченням соціологічних організацій, тобто приведення матеріально-технічного забезпечення соціологічних організацій у відповідність до сучасних вимог.

6. Розбудова на державному рівні ефективних соціологічних проєктів, моніторингів і баз соціологічних даних; забезпечення доступу до їх ресурсів широких кіл громадськості, популяризація у ЗМІ.

7. Соціологічні організації повинні бути включені в поточну роботу над законодавчими актами, адміністративними актами й положеннями. Використання різноспрямованих масивів соціологічної інформації сприятиме створенню ефективних механізмів обліку потреб і інтересів українського суспільства, забезпечення прав і свобод громадян у процесі формування та реалізації державної політики, формування механізмів громадського контролю за діяльністю органів державної влади, розвитку інститутів громадянського суспільства і становлення громадського самоврядування.

Реалізація цих заходів дасть змогу ефективно впроваджувати на практиці норми законності, справедливості, захищати права і свободи громадян, працювати на благо держави.

Список використаної літератури

1. Волинянська О.В. Тенденції трансформації довіри до соціальних інститутів // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. 2012. – № 2 (12). – С. 322–328.
2. Динаміка ставлення населення України до соціологічних досліджень : прес-реліз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=-reports&id=66>.
3. Коментарий: за глобальную социологию низших слоев? [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://sociol.uspi.ru/socis/2009/04/Buravouy_2.pdf.
4. Полторац В.А. Управлінські функції громадської думки та їх реалізація в сучасному українському суспільстві / В.А. Полторац, С.В. Чавкіна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 19. – С. 254–258.
5. Соціологи кажуть, що довіра українців до влади постійно падає [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/08/21/6996435/>.
6. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века / А.И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2001. – 241 с.

Стаття надійшла до редакції 29.06.2013.

Гринченко С.И. Потенциал социологии в системе научного управления обществом

В статье рассмотрены основные векторы социальной ситуации, в которой социология конституируется как инструмент диалога и сотрудничества между общественностью и органами государственной власти. Доказано, что ныне наибольшим доверием общественности пользуются социологические организации. Разработаны предложения основ сотрудничества управленцев и общественности с социологическими организациями.

Ключевые слова: гражданское общество, публичная социология, управление обществом, демократия.

Grincenko S. Potential of sociology is in the system of scientific management society

This paper reviews current approaches to the analysis cooperations of sociological organizations and imperious structures. The analysis of results of sociological researches is conducted. Data was sourced from both primary and secondary (documentary) sources and analysed using theoretical analysis and secondary analysis. Studies are undertaken an in 2013 prove that most civil society organizations have a level of trust at a population. Mission of sociological organizations to become a partner in a dialogue boundary path by civil society and experts, managers that carry out a management process.

Key words: civil society, relational sociology, public sociology, social participation, democratization.

УДК 316.334.2

Н.О. ЗАЦЕПІНА

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТУРИСТСЬКОЇ ЦІННОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ ТУРИСТСЬКОЇ ІНДУСТРІЇ

У статті розглянуто соціально-психологічні аспекти туристської цінності як елемента споживчої задоволеності в сфері туризму у взаємозв'язку з якістю наданих послуг туристської індустрії. Проаналізовано ефективність використання кількісних моделей оцінювання рівня задоволеності споживачів якістю туристських послуг, що впливає на формування культури споживання та зразків поведінки сучасного суспільства, а отже, впливає на формування ціннісних орієнтацій особистості, які є одним з елементів задоволення потреб суспільства у відновленні духовних і фізичних сил, в особистісному розвитку, комунікації між людьми.

Ключові слова: туристська цінність, туристська задоволеність, якість туристських послуг, модель підтвердження/непідтвердження очікувань, модель SERVQUAL, дестинації, дозвілля, рекреація.

В умовах зростаючої глобалізації суспільного та приватного життя підвищується екстенсивність та інтенсивність “горизонтальних”, не пов'язаних із міждержавними відносинами соціальних практик індивідів, відбувається становлення нових соціальних інститутів, у тому числі й інституту особистої взаємодії громадян різних країн. Виникають нові форми комунікації людей, у територіальному (поселенському) плані віддалених один від одного – Інтернет, мобільний зв'язок, диверсифікуються форми міжнародного та внутрішнього туризму. Завдяки індустріалізації та швидкому вдосконаленню різних технологій сфера туризму розвивається прискореними темпами по всьому світу та в умовах глобалізації, інтенсифікації міжособистісних комунікацій і віртуалізації стає важливим чинником конструювання ідентичності людей, які знаходяться у стані перманентного туризму – реального, віртуального, рефлексивного.

Туризм є соціальним за своєю природою, оскільки пов'язаний із задоволенням потреб суспільства у відновленні духовних і фізичних сил, в особистісному розвитку, комунікації між людьми. Соціальний характер туризму проявляється в тому, що він має значний вплив на багато сфер суспільного життя, так, наприклад, туризм змінює мотиви, інтереси й потреби людей, сприйняття ними культурних цінностей та ідеалів, формує культуру споживання і зразки поведінки сучасного суспільства, а отже, впливає на формування ціннісних орієнтацій особистості. Туристська діяльність пропонує особистості ряд найважливіших цінностей, які можуть бути

отримані у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем: психотерапевтична, реабілітаційна, естетична, пізнавальна, оздоровча, виховна та ін., що впливає на формування споживчої цінності особистості.

Туризм можна визначити як форму дозвілля, яка реалізується далеко від дому [1]. Західні дослідники виділяють два види дозвілля: “неформальне” дозвілля, яке включає в себе та приносить задоволення соціального контакту та фізичної рекреації, яка не вимагає ресурсів або обладнання, відпочинок або ж заняття домашніми справами. Іншими словами, “неформальне дозвілля” включає в себе все те, що не пов’язане з проблемами планування, регламентування та іншої організації вільного часу. Однак більша частина діяльності у вільний від роботи час включає в себе придбання та користування товарами й послугами, наданими громадськими чи приватними підприємствами. Другий вид дозвілля є затребуваним або споживаним тим же способом, що й продукти й послуги інших галузей промисловості [2]. Вважаємо, що до другого виду дозвілля слід віднести й туризм, який припускає споживання товарів і послуг, які вироблені та надаються підприємствами й організаціями туристського сектора. Дозвілля, рекреація і туризм перекривають одне одного як поняття. Як відзначають у своїх дослідженнях автори К. Хол і С. Пейдж, туризм і рекреацію слід розглядати як частину більш широкої концепції дозвілля [1]. Туризм і рекреація як поняття різняться своїм обсягом. Рекреація включає короточасну компенсаторну активність повсякденного характеру. Туризм, навпаки, заперечує будь-які прояви буденності, рутинності. Неодмінною його умовою є порівняно тривала зміна обстановки і звичного способу життя людини. Через це короткострокові оздоровчі, культурно-пізнавальні, розважальні й інші заняття, які мотиваційно подібні з туристською діяльністю, але здійснюються в межах звичайного для індивідів середовища, опиняються за “понятійними межами” туризму. Феномени туризму й рекреації різняться ще й тим, що подорожі зі службовими цілями (без отримання доходів за місцем відрядження) є невід’ємною частиною туризму, тоді як рекреація не включає професійні види діяльності людини [3]. У цьому разі мова йде про бізнес-туризм, який одержав на сьогодні широке поширення. Туристи, які подорожують із діловими цілями, користуються всією інфраструктурою, призначеної для проведення дозвілля, нерідко поєднуючи при цьому бізнес і відпочинок. Існує також серйозне дозвілля, яке дає змогу стерти межі між дозвіллям і роботою, що припускає, наприклад, заняття професійною діяльністю у сфері дозвілля з урахуванням хобі та особистих інтересів. Незалежно від того, з якою мотивацією індивід відправляється в подорож, у яку точку земної кулі або на який термін буде розрахована його подорож, туристові важливо досягти при здійсненні поїздки позитивного рівня задоволеності, який складається з ряду змінних, що оцінюються з боку самих мандрівників протягом усього періоду споживання туристичної послуги: від перед- до післякупівельної стадії.

Практика показує, що ефективність роботи туристичної фірми та якість наданих нею послуг визначаються ступенем задоволеності її клієнтів, яка є мірою та впливає на формування туристської цінності як такої. Тому в дослідженні актуалізується **проблема** визначення соціально-психологічних чинників, які впливають на задоволеність туристів якістю обслуговування, яка впливає на формування туристської цінності та на сьогодні є однією з найбільш актуальних проблем туристської сфери.

Проблеми міжнародного туризму, стан, тенденції та перспективи світового співробітництва в туризмі, методи міжнародного, національного й регіонального регулювання туристської сфери, вплив туризму на розвиток економіки й суспільства проаналізовано в працях вітчизняних і зарубіжних авторів – О.Ю. Александрової, М.Б. Біржакова, К. Каца, А.А. Квартального, М. Монтехано, А.А. Романова, Г. Харріса. Деякі соціальні аспекти туризму висвітлені в працях М.Б. Біржакова, В.Г. Гуляєва, Г.А. Карпової, В.А. Квартального. Важливе значення для дослідження ціннісних орієнтацій особистості в сфері дозвілля мають праці таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як М. Вебер, Л. Гордон, Е. Дюркгейм, Е. Клопов, А. Маслоу, Т. Парсонс, М. Рокич, Б. Трегубов. Різні концепції вивчення цінностей та процесу соціалізації відображені в працях таких вітчизняних учених: Б.Г. Ананьєва, А.Г. Здравомислова, Д.А. Леонтьєва, Н.П. Медведєва, Б.Д. Паригіна, В.Ф. Сержантова, В.П. Тугаринова, Ю.А. Шерковіна, М.М. Шульги, В.А. Ядова.

Отже, слід визначити, що наукова актуальність теми полягає в тому, що проблеми вивчення туризму як сфери цінностної реалізації особистості на сьогодні залишаються значною мірою невивченими. А осмислення соціокультурних явищ і процесів, які впливають на формування туристської цінності у сфері українського туризму, є актуальним завданням, як у науково-теоретичному, так і в практико-прикладному аспектах.

Тому **метою статті** стало визначення туристської цінності як елемента задоволеності якістю послуг туристської індустрії на основі визначення взаємозв'язку очікуваної споживчої цінності туристської послуги з показниками її якості.

Першорядним чинником у забезпеченні якості надання туристських послуг є уважне ставлення до очікувань і запитів споживача. Туристська послуга – це сукупність цілеспрямованих дій у сфері обслуговування, які орієнтовані на забезпечення та задоволення потреб туриста або екскурсанта, що відповідають цілям туризму, характеру та спрямованості туристської послуги, туру, туристського продукту, що не суперечать загальнолюдським принципам моралі й доброго порядку. Туристським послугам властиві чотири характеристики, які відрізняють послугу від товару: невідчутність, нерозривність виробництва та споживання, мінливість і нездатність до зберігання [4].

Згідно із С. Вайкері, якість послуги в туризмі формується не тільки у місці відпочинку, а тоді, коли турист тільки переступає поріг туристської

фірми [5]. Такий підхід є основою для роботи кожної туристської організації, яка надає якісні послуги та здійснюється кожним фахівцем, проходячи повний цикл реалізації послуги – від формування туру з урахуванням побажань і очікувань клієнта до післяпродажного обслуговування.

Проблема якості протягом тривалого часу розглядається у взаємозв'язку з розвитком туризму. У дійсності, у зв'язку з прискореним зростанням туристської індустрії якість стає однією з основних проблемних аспектів розробки стратегії розвитку сфери туризму.

Комплексність і глобалізація сучасної конкурентного бізнес-середовища в сфері туризму перетворили якість в одну з найважливіших складових конкурентної переваги туристської фірми [6], а також в одну з основних складових споживчої задоволеності в туристському секторі.

У 1977 р. були здійснені первісні спроби вивчення задоволеності. Завдяки гранту Національного наукового фонду та спонсорської підтримки Інституту маркетингових наук, Хунт організував першу у своєму роді конференцію, яка дала змогу прискорити процес вивчення феномена задоволеності. Пізам, Нойман і Рейчел визначають туристську задоволеність як результат порівняння реального досвіду туристів та їх очікувань щодо певного місця призначення [5]. У літературі, присвяченій туризму, є дві різні думки щодо розуміння та оцінювання туристської задоволеності – Північноамериканська школа, де переважно використовуються кількісні методи, та Нордична або Скандинавська кількісна школа. Методи, що використовуються Північноамериканської школою, засновані, як правило, на моделі підтвердження/непідтвердження очікувань Олівера, розробленої в 1980 р. [8]. Принцип цієї моделі полягає в тому, що після споживання послуги туристи порівнюють свої очікування з тим, що вони отримали в дійсності. Якщо реальний досвід туристів буде перевершувати їх очікування, то найімовірніше, що у споживачів складеться позитивне сприйняття дестинації, що означатиме високу ступінь туристської задоволеності та їх готовність скористатися цією послугою в майбутньому. А якщо очікування туристів перевершують набутий ними реальний досвід, то в цьому випадку відбувається непідкріплення очікування, з чого складається незадоволеність туристів придбаною послугою. У цій ситуації споживачі не увійдуть до числа постійних клієнтів організації і, ймовірно, будуть шукати альтернативні пропозиції для вчинення подальшої покупки [4]. Проте на сьогодні між дослідниками туристської задоволеності існують розбіжності щодо найбільш оптимального періоду оцінювання задоволеності споживачів туристським продуктом. Одна група дослідників вважає, що туристська задоволеність має оцінюватися вже на передкупівельній стадії, тобто в момент прийняття споживачем рішення про придбання туру. Друга група схиляється до думки про необхідність оцінювання задоволеності в період безпосереднього споживання туристської послуги, тобто під час здійснення подорожі. І третя група дослідників пропонує оцінювати рівень задово-

леності туристів з завершення ними подорожі, тобто після споживання придбаного ними раніше туристського продукту.

На сучасному етапі крім вищеописаної моделі Олівера є низка інших моделей, що дають змогу порівнювати очікувану купівельну цінність послуги з показниками її якості, а також очікувану послугу з прийнятої (наданої), в тому числі. Однією з ефективних моделей оцінювання якості туристської послуги є розроблена в середині 1980-х рр. командою у складі трьох дослідників (А. Парасураман, В.А. Зейтамль, Л.Л. Беррі) модель SERVQUAL (Service Quality). Ця модель вимірює якість послуги за п'ятьма параметрами [1]:

1. Фізичний стан (все матеріальне; все, що клієнт може побачити, почути, відчути, помацати. Це вимір якості сервісу стосується всього, що пов'язано з речами, задіяними у процесі обслуговування).

2. Надійність (здатність виконувати свої зобов'язання, здатність компанії зробити те, що було обіцяно клієнту, точно і в строк).

3. Чуйність (те, наскільки легко, на думку клієнта, представник компанії реагує на його прохання, побажання, настрої).

4. Упевненість (сприйнята клієнтом компетентності того, хто надає професійні послуги або продає той чи інший продукт, здатність викликати довіру).

5. Емпатія (передбачає індивідуальну увагу до кожного клієнта, врахування індивідуальних особливостей, прагнення зрозуміти потреби конкретного клієнта та підлаштуватися під них, бажання і готовність давати індивідуалізований сервіс).

Модель SERVQUAL була розкритикована як за те, що в її основі лежить інтервальний метод, включаючи його ключові параметри оцінювання споживчої задоволеності, очікувань та якості (Чеді й Меттссон, 1996), так і за використання методологію (Браун та ін, 1993; Тіз, 1994; Джонс, 1999). Деякі дослідники навіть ставлять під сумнів подальше застосування моделі SERVQUAL. Проте, у низці досліджень її застосовують і в сфері туризму, наприклад, Мок і Армстронг (1996), Трайб і Снейт (1998), Селі і Раен (1992). Багато сучасних дослідників, вивчаючи взаємопов'язані проблеми якості послуг і способів, за якими споживачі оцінюють послуги, продовжують посилятися у своїх працях на модель SERVQUAL, застосовуючи або всі, або деякі її складові або намагаючись відокремити свій аналіз від того, що є орієнтиром у сучасних дослідженнях управління сферою обслуговування.

Незважаючи на те, що модель SERVQUAL гостро критикувалася, вона продовжує вважатися придатною для дослідників щодо двох важливих аспектів [6]:

– ця модель відводить центральне місце дослідженню та управлінню якістю обслуговування;

– надає особливого значення складності управління процесом надання послуг.

Розглядаючи моделі оцінювання туристської задоволеності, вважаємо важливим проаналізувати емоційну детермінанту споживчої задоволе-

ності, яка, як правило, в рідкісних випадках оцінюється за допомогою розроблених моделей, однак значно впливає на досягнення туристами високого рівня задоволеності туристської послугою.

Німецькі соціологи М. Рідер, Р. Бахлайтнер і Х.Ю. Кагельманн відзначають, що туризм базується на “переживанні” (das Erlebnis), що є таким собі душевним станом, який пов’язаний з очікуванням чогось нового та хвилюючого [5]. Соціодраматичне переживання лежить в основі креативного туризму, що є формою реалізації позитивних емоцій туристів і способом досягнення ними високого рівня задоволеності. Креативний туризм дає змогу туристам “пережити” певні психологічні моменти, занурюючись у штучно створену середу, обрамлену певним культурним та історичним тлом.

Вважаємо, що досягнення туристами певного рівня задоволеності залежить від позитивних емоцій, отриманих ними в минулому та їх подальше порівняння зі справжніми почуттями й почуттями, які можуть бути отримані в майбутній перспективі, тобто при подальшому споживанні туристського продукту. Так, турист може із задоволенням згадувати про вчинені ним раніше поїздки, але при цьому критично оцінювати тур і послуги, які він отримує у певний час, а від майбутніх поїздок і зовсім не чекає будь-якого задоволення. В умовах розвитку орієнтації все більшого числа людей на цінності гедонізму найважливішу роль у характеристиках задоволеності туристами відіграють тривалість та інтенсивність позитивних переживань.

Тривалість подібного емоційного враження визначається як фізичними можливостями подолання себе, так і глибиною духовного переживання. Водночас інтенсивність вражень залежить також від повторності туру, причому обернено пропорційно. Справа в тому, що емоції за своїм характером нестабільні й недовговічні. У межах ситуації повсякденності при зникненні зовнішнього стимулятора позитивні переживання елімінуються.

Ще одна перешкода для підвищення ступеня задоволеності туристів пов’язана з так званою гонитвою за задоволеннями: ми швидко звикаємо до того хорошого, що в нас є, та мріємо про нові іграшки.

Отримуємо все більше матеріальних благ – запити незмінно зростають. Як обґрунтовано зазначає М. Селігман, “те, що колись здавалося межею мрій, нас уже не задовольняє – ми хочемо чогось ще, а варто тільки досягти нового щабля, як ми, прагнемо далі” [6]. У цьому контексті мова йде про “пересичення” туризмом: певними DESTИНАЦІЯМИ або окремими складовими турпакета (готелями, екскурсійними чи анімаційними пропозиціями). Так, пересичення масовим туризмом призводить до виникнення потреби в нестандартному відпочинку. Ці причини зумовили формування широкого діапазону нових видів туризму, до яких можна віднести “винний”, “сільський” і “агротуризм”, “промисловий”, “гастрономічний” туризм, створених з метою підвищення рівня задоволеності туристів якісним відпочинком.

На загальному рівні пропонується якість послуг і споживча задоволеність є змінними, за допомогою яких споживачі оцінюють якість продукту, але між ними існують деякі відмінності, які можна узагальнити [4]:

- якість послуг є оцінкою окремих складових туристського продукту, тоді як задоволеність послугою є більш загальним поняттям;
- очікування щодо наданої якості часто мають “досконалий” характер сприйняття, тобто можуть ґрунтуватися на завищених вимогах споживача до якості послуги, в той час як задоволеність базується, насамперед, на об’єктивності оцінювання;
- оцінювання наданої якості є більш когнітивним, тоді як оцінювання задоволеності є більш емоційною реакцією на спожитий туристом продукт сервісної діяльності.

Розглядаючи пропоновану якість через довгострокову когнітивну оцінку споживачем наданих підприємством послуг, а споживчу задоволеність як короткострокову емоційну реакцію на надання конкретної послуги, К. Лавлок і Л. Райт внесли часовий показник у вивчення цього питання [3]. Вони стверджують, що задоволеність залежить від досвіду споживача, тобто після кожної взаємодії з послугою індивіди оцінюють свій рівень задоволеності або незадоволеності окремими складовими послуги або ж послугою в цілому. У свою чергу, ця інформація використовується для вдосконалення наданої споживачам якості послуги. Однак характеристики якості не обов’язково залежать від досвіду (наприклад, вони можуть бути засновані на рекламі або “сарафанному радіо”).

Висновки. Отже, слід зазначити, що туристська задоволеність є мірою формування туристської цінності. Та необхідність оцінювання туристської задоволеності полягає в тому, щоб мати можливість впливати на подальшу поведінку споживачів туристських послуг, формувати їх уявлення про можливості сфери туризму й навчати прийнятним соціальним ролям самих туристів, тобто впливати на формування туристської цінності й туристських ціннісних орієнтацій. Тому подальші дослідження та розробки в цьому напрямі є вельми актуальними.

Список використаної літератури

1. Meeras L. Leisure and recreation / L. Meeras. – Pärnu : University of TARTU, Pärnu College, Department of tourism studies, 2010. – 156 с.
2. Жукова М.А. Менеджмент в туристском бизнесе : учеб. пособ. / М.А. Жукова. – 2-е изд. – М. : КНОРУС, 2006. – 263 с.
3. Kumra R. Service Quality in Rural Tourism: A Prescriptive Approach // Conference on Tourism in India – Challenges Ahead. 15–17 May 2011 [Электронный ресурс] / R. Kumra. – Режим доступа: <http://dSPACE.iimk.ac.in/bitstream/2259/583/1/424-431+%5Drajeev.pdf>.
4. Селигман М. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / М. Селигман. – М. : София, 2006. – 192 с.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2013.

Зацепина Н.А. Социальные аспекты туристской ценности как элемента удовлетворенности качеством услуг туристской индустрии

В статье рассмотрены аспекты туристской ценности как элемент потребительской удовлетворенности в сфере туризма во взаимосвязи с качеством предоставляемых услуг туристской индустрии. Проанализирована эффективность использования количественных моделей оценки уровня удовлетворенности потребителей качест-

вом туристских услуг, которая влияет на формирование культуры потребления и образцов поведения современного общества, и таким образом влияет на формирование ценностных ориентаций личности, которые являются одним из элементов удовлетворения потребностей общества в восстановлении духовных и физических сил, в личностном развитии, коммуникации между людьми.

Ключевые слова: туристская ценность, туристская удовлетворенность, качество туристских услуг, модель подтверждения/неподтверждения ожиданий, модель SERVQUAL, дестинации, досуг, рекреация.

Zatsepina N. The social aspects of the tourism value as element satisfaction with the quality service the tourist industry

The article is devoted to the aspect of tourism values as part of customer satisfaction in tourism in relation to service quality at tourist industry. The study updated the problem of determining the social and psychological factors that influence satisfaction with the quality of tourist services, which affects the formation of values and tourism is now one of the most pressing problems of the tourism sector. The purpose of this study was to determine the value of tourism as an element of satisfaction with the quality service the tourism industry by determining the relationship of the expected customer value tourist services for the performance of its quality. In a study used a model that measures the quality of service based on five parameters: physical state (all the material, is that the customer can see, hear, feel, touch.

Key words: tourist value, tourist satisfaction, the quality of tourism services, model confirmation/disconfirmation of expectations, the model SERVQUAL, destinations, leisure, recreation.

УДК 331.108.5

Т.Г. КОЛОМОЄЦЬ

СОЦІАЛЬНА СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРАЦІВНИКІВ КОРЕКЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

У статті переосмислено категорії “трудоий потенціал” і “професійний потенціал”. Доведено відмінність між цими поняттями в контексті їх застосування в системі спеціальної корекційної освіти. Поняття професійного потенціалу розкрито з позиції професійної діяльності працівників спеціальної освіти. Наведено логічно-структуровану схему інтерпретації професійного потенціалу, яка містить у собі такі елементи: професійну діяльність, державні стандарти й державну політику. Сформульовано чотири складові професійного потенціалу працівника спеціальної освіти: соціальну, економічну, психологічно-виховну та освітньо-розвиваючу. Показано взаємозв'язок категорій “професійний потенціал” і “соціальна ефективність” працівників спеціальних закладів освіти.

***Ключові слова:** трудоий потенціал, професійний потенціал, спеціальні заклади освіти, соціальна ефективність, соціальна значимість, професійна діяльність.*

Питання виховання та соціалізації підростаючого покоління в навчальних закладах є надзвичайно важливим для будь-якого суспільства. Особливої уваги воно вимагає від педагогів, що працюють із дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Значущість проблеми соціалізації дітей з особливими потребами зумовлена насамперед тим, що випускники корекційного закладу освіти відчують труднощі у визначенні своєї життєвої позиції, пошуку свого місця в суспільстві. Саме тому, пошук наукових підходів до організації навчально-виховного процесу, до реалізації професійного трудового потенціалу працівниками корекційних закладів освіти (далі – КЗО) є обов'язковими компонентами здійснення їх місії, спрямованої на успішне виконання завдань спеціальної освіти. Отже, педагогам і вихователям відповідних закладів дуже важливо відшукувати шляхи для якомога більш професійного підходу до реалізації власного професійного потенціалу, спрямованого на соціалізацію своїх вихованців.

Питанням дослідження трудового та професійного потенціалу в загальному вигляді присвячено праці багатьох науковців, зокрема: Е.А. Бояринцева, Н.І. Верхоглядова, Т.В. Давидюк, І.Ю. Дергальова, Є.М. Ірбаєва, Н.В. Кальєніна, В.І. Крамаренко, А.В. Линенко, І.П. Манюха, В.Н. Маркова, С.Г. Радько, І.В. Резанович, М.І. Русинко, О.А. Ціжма, А.В. Череп, О.Л. Шевченко.

Проте досліджень професійного потенціалу працівників корекційних закладів освіти майже не здійснюється. Серед науковців, що займаються цим питанням, варто виділити А.М. Боднаря, Т.Л. Божинську, О.О. Кисельову,

О.А. Мухамедвалееву, Ф.Д. Рассказова. Саме цим зумовлена спроба соціальної інтерпретації професійного потенціалу з позиції професійної діяльності працівників корекційних закладів освіти.

Метою статті є дослідження сутності та соціальних особливостей реалізації професійного потенціалу в корекційних закладах освіти. У зв'язку з цим, завданнями дослідження виступають:

- визначення та порівняння категорій “трудоий потенціал” і “професійний потенціал”;
- уточнення визначення професійного потенціалу працівників корекційних закладів освіти;
- обґрунтування важливості оцінки професійного потенціалу в умовах корекційних закладах освіти.

Досвід функціонування корекційних закладів освіти доводить, що саме комплексна їх взаємодія з метою допомоги дітям з особливими потребами в їх соціальній адаптації та інтеграції методами спеціальної педагогічної дидактики дає певні результати. Тобто індивідуальні форми реалізації трудового потенціалу кожного працівника утворюють загальний трудовий потенціал корекційного закладу освіти.

Для формування більш змістовної уявлення про професійний трудовий потенціал працівників корекційного закладу освіти звертаємось до класичного трактування терміна в соціально-економічній галузі знань. При цьому в ході дослідження нами виявлено існування одразу двох близьких за змістом дефініцій: трудовий потенціал і професійний потенціал.

Чимало науковців, зокрема, Н.В. Кальєніна, Т.В. Давидюк, А.В. Линенко, В.М. Лич та С.Г. Радько сутність трудового потенціалу трактують як сукупність здібностей або можливостей працівників (як наявних, так і перспективних) [5; 8; 11; 12; 20].

Так, М.М. Матюха визначає трудовий потенціал як граничну величину можливої участі працівників у роботі організації з урахуванням інших психологічних особливостей, рівня професійних знань і накопиченого досвіду [16, с. 61]. Однак, у цьому визначенні не акцентується уваги на мотивації працівників виявляти цю граничну величину, що унеможливило сам факт ефективного розвитку такого потенціалу.

Н.І. Верхоглядова та М.І. Русінко характеризують трудовий потенціал як сукупність трудових можливостей, що формується за певних внутрішніх відносин та може бути ефективно використано в діяльності організації [4]. Водночас, зовнішні чинники реалізації трудового потенціалу цими авторами залишаються малодослідженими. Хоча, на нашу думку, вони також чинять вагомий вплив на ефективність використання персоналу організації.

У своїй праці А.В. Череп та Я.О. Зубрицька також визначають трудовий потенціал як наявні чи перспективні можливості трудового колективу кількісно та якісно задовольняти потреби організації та реалізовувати її цілі найефективніше за наявності відповідного ресурсного забезпечення

[26, с. 94]. Таке трактування не враховує стимулів реалізації трудової діяльності, а зводиться лише до досягнення поставлених цілей і завдань.

Стосовно професійного потенціалу, то під ним частіше всього розуміють сукупність внутрішніх задатків професіоналізму та потенційних можливостей особистості, які призводять до певних результатів професійної діяльності.

Так, Є.А. Резанович визначає його як джерела, можливості та засоби професійної діяльності, які можуть бути використані для вирішення завдань підвищення ефективності професійної діяльності та досягнення вагомих результатів [23, с. 12]. І. Ю. Дергалева розуміє професійний потенціал у вигляді системи, що саморозвивається і самокерується на основі наявних у працівника внутрішніх ресурсів і професійних можливостей [6, с. 52]. В.Ф. Мамонтова виражає його через сукупність професійних та особистісних можливостей людини, необхідних і достатніх для ефективної роботи в межах тієї чи іншої професії [134, с. 12], а І.П. Манюха – через рівень розвитку особистості в ході реалізації “життєвої справи”, професійної діяльності [14, с. 64]. О.О. Кисельова трактує професійний потенціал як інтегральне особистісне утворення вираженої спрямованості, яке дає можливість спеціалісту реалізовувати свої професійні здібності [9, с. 14]. Є.А. Мухамедвалєєва – як складне особистісно-діяльнісне утворення, що відображає сукупність особливих потреб, неактуалізованих можливостей, ціннісних відносин і набутих засобів досягнення особистістю інтеграції професійних якостей, що задають позитивну спрямованість процесу професійно-культурного становлення [18, с. 37].

Отже, спорідненість понять професійного і трудового потенціалу полягають у схожості їх трактування з позиції внутрішніх можливостей і резервів трудової діяльності працівника. В той же час, професійний потенціал, на відміну від трудового, призначений для характеристики потенційних можливостей працівника не просто на конкретному робочому місці, в заданих виробничих умовах, а з вагомим акцентом на його індивідуальних особистісних професійних якостях як професіонала у своєму роді. Тобто професійний потенціал частіше за все пов’язують з поняттями “компетентність” і “професіоналізм”, а трудовий потенціал – з поняттям “продуктивність”.

З позиції соціологічної науки категорію “трудова потенціал” частіше всього розглядається в сукупності з економічними або соціально-демографічними відносинами. Так, О.А. Ціжма визначає його як рівень розвитку соціально-економічних відносин в суспільстві [25, с. 42]. В.І. Крамаренко – як систему трудових можливостей населення та соціальних умов розвитку та самореалізації людей у праці [10, с. 72]. О.А. Грішнова, С.Р. Пасєка, А.С. Пасєка – як інтегральну динамічну систему демографічної, економічної та соціальної підсистем, об’єднаних спільністю трудової діяльності [24, с.7,10].

Соціологи А. Лобанова, В. Мокряк та Я. Руг характеризують трудовий потенціал як інтегральну здатність і готовність людей до праці неза-

лежно від сфери, галузі та соціально-професійних характеристик. Трудовий потенціал суспільства, на їх думку, охоплює як зайнятих, так і тих, хто займається неформальною трудовою діяльністю заради безпосереднього задоволення своїх потреб. Поняття трудового потенціалу органічно поєднано із визначенням якісних параметрів здатності та готовності до трудової діяльності в її динаміці [17, с. 6–8]. Вважаємо, що таке трактування трудового потенціалу дійсно вдало відображає соціально-економічну природу цього поняття, оскільки в ньому, з одного боку задіяна економічна категорія потреб людини та необхідність їх задоволення, а з іншого – простежується охоплення низки соціальних груп населення (зайняті, неформально зайняті, частково зайняті тощо).

Відносно професіонального потенціалу, то В.Н. Марков виходить з ресурсного підходу до визначення професійного потенціалу та трактує його як відновлювану самокеровану систему внутрішніх ресурсів особистості, що проявляється в її професійних досягненнях. Ключовою якістю професійного потенціалу, на його думку, є системність, яка дає змогу виокремити як саму сукупність ресурсів потенціалу, так і систему управління ними на свідомому та безсвідомому рівні [15, с. 89–92].

На думку О.М. Ірбаєвої, професійний потенціал проявляється в якісних характеристиках особистості на основі їх єдності з професійними якостями. Джерелом такого потенціалу є суперечності між досягнутим рівнем розвитку особистості та вимогами, що висувуються суспільством та трудовим колективом до сформованих знань, умінь, навичок, а також до індивідуально-психологічних якостей особистості [7, с. 13]. Вважаємо, що таке трактування потенціалу вдало поєднує індивідуальний і суспільний рівні соціального статусу працівника-професіонала. За таких умов відмічається соціальний вплив професійної діяльності на особистість, включення останньої в цю діяльність, формування особистості працівника відповідно до вимог професійної діяльності.

О.О. Бояринцева визначає професійний потенціал відносно характеристик особистості, що концентрують у собі її професійні знання та уміння, здатність їх реалізовувати з метою отримання відповідних результатів, а також включення особистості до складу суспільства на основі відповідної соціальної позиції, що забезпечує доступ до подальшого соціального розвитку [3, с. 14]. Таке соціологічне трактування професійного потенціалу вважаємо найбільш вдалим серед наведених, оскільки воно враховує, з одного боку, наявність певних результатів професійної діяльності, а з іншого – можливість їх потенційного зростання за рахунок професійного розвитку особистості.

Отже, зважаючи на те, що професійний потенціал частіше всього асоціюється з певними результатами професійної діяльності з позиції професіоналізму та компетентності конкретної особистості або групи осіб у заданих трудових умовах, саме цей термін, на відміну від трудового потенціалу, підходить для подальшого дослідження ефективності професійної

діяльності конкретної категорії працівників – педагогів комунальних закладів освіти. Акцентуємо увагу на взаємозв'язку категорій “результат – ефект” та “результативність – ефективність”.

Досліджуючи специфіку трактування професійного потенціалу педагогічних працівників, можемо відмітити такі найбільш розповсюджені його визначення:

– сукупність об'єднаних у систему заданих і набутих якостей, що визначають здатність педагога виконувати свої обов'язки на заданому рівні; база професійних знань, умінь у єдності з розвиненою здатністю педагога активно мислити, творити, діяти, втілювати свої наміри в життя, досягати запроєктованих результатів (І.П. Підласий [19]);

– складне динамічне особистісне утворення, що інтегрує сукупність внутрішніх особистісних ресурсів людини, які за певних зовнішніх умов можуть бути реалізовані у професійній діяльності в ситуаціях професійного вибору (Ф.Д. Рассказов, Т.О. Катербарг [21, с. 139]);

– динамічна функціональна система, що об'єднує особистісні ресурси, які забезпечують виховання і освіти особистості, її виживання і розвиток у культурі (Т.Л. Божинська [2, с. 32]);

– сукупність можливостей людини, що займаються педагогічною діяльністю, з позиції їх формування та перспектив розвитку (А.М. Боднар [1, с. 9]).

Отже, сутність професійного потенціалу організації в сучасній науці розглядається комплексно, оскільки акцентується на його соціальній, економічній і демографічній складових. При цьому особлива увага звертається на ефективність професійної діяльності та можливості її реалізації в конкретних умовах праці.

На нашу думку, в багатьох наведених визначеннях не вистачає соціальної складової результатів професійного потенціалу, особливо, якщо пристосувати ці визначення до професійної діяльності фахівців корекційних закладів освіти. Йдеться, зокрема, про соціальну значимість як один з головних індикаторів соціальної ефективності професійної діяльності. Зважаючи на наголошене нами вище твердження, що корекційна освіта має яскраво виражений соціальний аспект (адаптація та соціалізація вихованців у суспільстві), професійний потенціал працівників КЗО має ґрунтуватися саме на вказаних дефініціях.

Тому вважаємо найбільш актуальним і прийнятним таке визначення професійного потенціалу педагогічних працівників КЗО.

Професійний потенціал педагогічних працівників корекційних закладів освіти – це інтегральна сукупність соціальних, економічних, психологічно-виховних та освітньо-розвиваючих підсистем їх професійної діяльності, спрямованих на ефективне використання наявних особистісних педагогічних ресурсів, результатом якої є соціальна адаптація та соціалізація вихованців.

Зважаючи на вищесказане, сферу реалізації професійного потенціалу працівників корекційних закладів освіти можна відобразити у вигляді схеми (див. рис.).

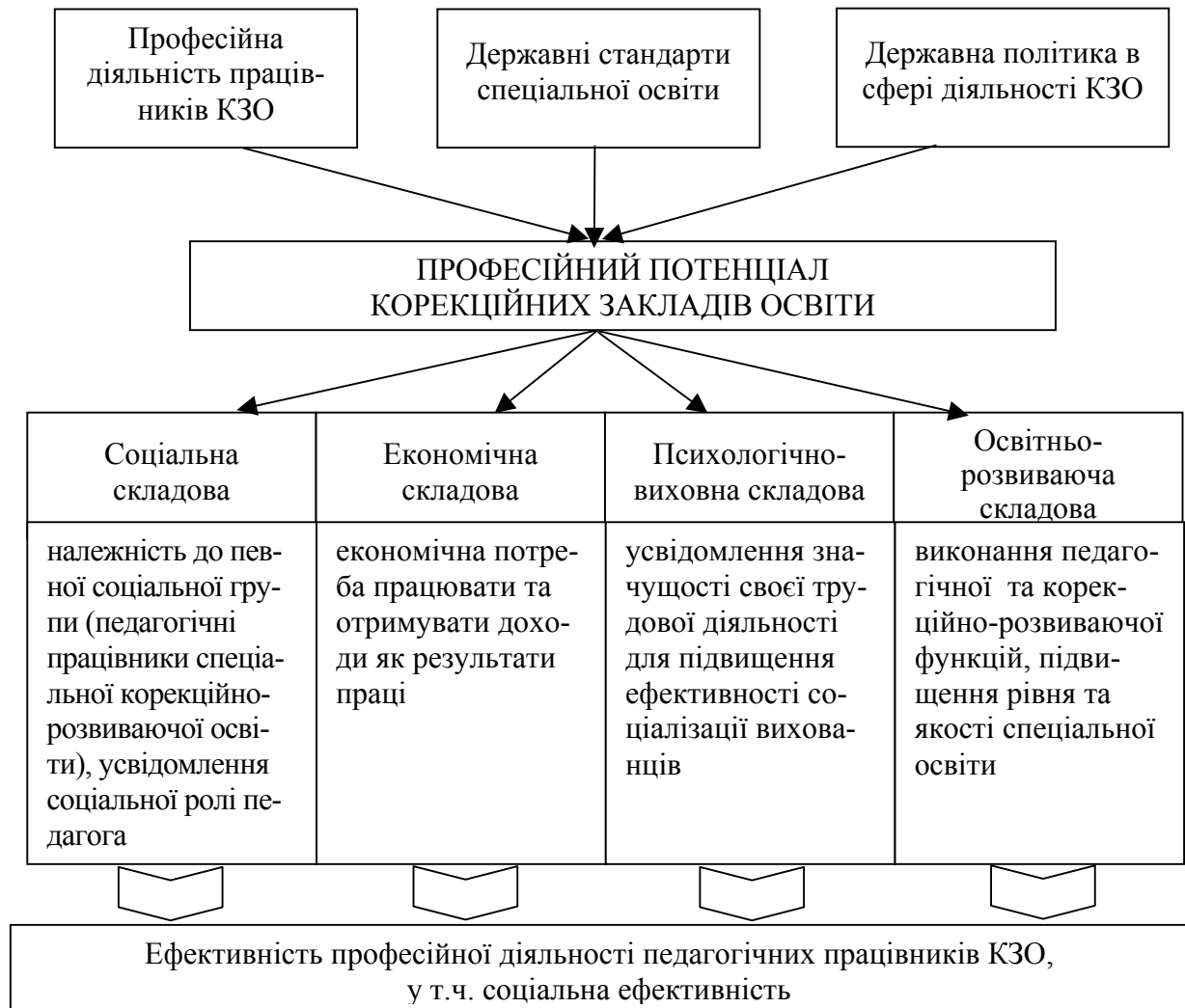

Рис. 1. Структура професійного потенціалу педагогічних працівників корекційних закладів освіти

На схемі продемонстровані базові компоненти формування професійного потенціалу педагогічних працівників КЗО, а саме: професійна діяльність працівників у поєднанні з державними стандартами освіти та державною політикою в сфері функціонування КЗО, що дає змогу відкрити можливості для реалізації професійного потенціалу в цій сфері. Сформований професійний потенціал працівників КЗО може бути розподілений на чотири основні складові: соціальну, економічну, психологічну та освітню.

Кінцевим результатом реалізації професійного потенціалу нами визначено ефективність професійної діяльності працівників КЗО, у т.ч. соціальну ефективність, що пояснюється важливістю впливу працівників на рівень майбутньої соціалізації випускників закладів у суспільстві, а також підвищення ролі та значущості цього виду професійної діяльності з позиції користі для суспільства.

Висновки. Отже, корекційні заклади освіти можна вважати ефективною сферою реалізації професійного потенціалу різних категорій працівників. При цьому всі наведені складові потенціалу заслуговують особливої уваги щодо їх впливу на ефективність професійної діяльності, в тому числі на соціальну ефективність.

Список використаної літератури

1. Боднар А.М. Педагогический потенциал учителя (личностно-гуманистический аспект) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.М. Боднар. – Екатеринбург, 1993. – 13 с.
2. Божинская Т.Л. Перспективы совершенствования педагогического потенциала региональной культуры в современном российском образовании / Т.Л. Божинская // Педагог, воспитай личность: науч.-метод. пособ. – Ростов н/Д., 2010. – С. 32–39.
3. Бояринцева Е.А. Профессиональный потенциал в условиях информатизации российского общества : автореф. дис. ... канд. социол. наук / Е.А. Бояринцева. – Саратов, 2011. – 21 с.
4. Верхоглядова Н.І. Характеристика і структура трудового потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Н.І. Верхоглядова, М.І. Русинко // Інноваційна економіка: всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2011_4/37.pdf
5. Давидюк Т.В. Трудові ресурси, трудовий потенціал, робоча сила, людський капітал: взаємозв'язок категорій / Т.В. Давидюк // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. – 2009. – № 1. – С. 30–35.
6. Дергалева І.Ю. Мониторинг профессионального потенциала менеджера / И.Ю. Дергалева, И.В. Резанович // Вестник южно-уральского государственного университета. Серия: экономика и менеджмент. – 2008. – Вып. 30 (130). – С. 50–57.
7. Ирбаева Е.М. Формирование профессионального потенциала будущего инженера : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Е.М. Ирбаева. – Казахстан: Караганды, 2007. – 25 с.
8. Кальєніна Н.В. Сутність категорії “трудо́вий потенціал підприємств” / Н.В. Кальєніна // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2008. – № 3. – С. 111–115.
9. Киселева О.О. Теория и практика развития профессионального потенциала учителя : дис. ... д-ра пед. наук / О.О. Киселева. – М., 2006. – 356 с.
10. Крамаренко В.І. Соціально-трудо́вий потенціал: регіональні пріоритети розвитку / В.І. Крамаренко // Экономика и управление. Научный журнал. – 2012. – № 6. – С. 71–75.
11. Линенко А.В. Сутність й аналіз трудового потенціалу підприємства за показниками ефективності його використання / А.В. Линенко, О.Л. Шевченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2008. – № 4. – С. 111–116.
12. Лич В.М. Організація управління, планування і регулювання економікою : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.02.03 “Організація управління, планування і регулювання економікою” / В.М. Лич. – К., 2005. – 35 с.
13. Мамонтова В.Ф. Формирование профессионального потенциала муниципальных служащих в современной России : автореф. дис. ... канд. социол. наук / В.Ф. Мамонтова. – Тюмень, 2005. – 19 с.
14. Мано́ха И.П. Человек и потенциал его бытия / И.П. Мано́ха. – Омск : Стимул К, 1995. – 256 с.
15. Марков В.Н. Профессиональный потенциал и зона ближайшего профессионального развития // Акмеологическое исследование потенциала, резервов и ресурсов человека. – М. : РАГС, 2005. – С. 87–99.
16. Матю́ха М.М. Економіка праці та соціально-трудо́вих відносин : навч. посіб. для дистанційного навчання / М.М. Матю́ха. – К. : Університет “Україна”, 2007. – 306 с.

17. Мокряк В.Л. Современные тенденции на рынках труда Украины и Польши : монография / В.Л. Мокряк, Я. Руг, А.С. Лобанова. – Кривой Рог : “ИВИ”, 2002. – 258 с.
18. Мухамедвалеева Е.А. Актуализация профессионально-культурного потенциала будущего педагога профессионального обучения: дис. ... канд. пед. наук / Е.А. Мухамедвалеева. – М., 2006. – 178 с.
19. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Общие основы. Процесс обучения / И.П. Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – Книга 1. – 1999. – 576 с.
20. Радько С.Г. Трудовой потенциал как социально-экономическая система и риски его управления / С.Г. Радько // Управление риском. – 2006. – № 1. – С. 55–62.
21. Рассказов Ф.Д. Профессиональный потенциал педагога как педагогическая категория / Ф.Д. Рассказов, Т.О. Катербарг // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2013. – № 1. – С. 132–141.
22. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / [за ред. З.С. Варналій]. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
23. Резанович Е.А. Профессиональный потенциал менеджеров как фактор повышения конкурентоспособности промышленного развития: автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата экон. наук : спец. 08.00.05 “Экономика и управление народным хозяйством” / Е.А. Резанович. – Челябинск, 2008. – 26 с.
24. Трудовой потенциал України: оцінка стану, ефективність використання, стратегічні напрями розвитку : монографія / О.А. Грішнова, С.Р. Пасека, А.С. Пасека; [за наук. редакцією О.А. Грішнкової]. – Черкаси : Маклаут, 2011. – 360 с.
25. Ціжма О.А. Трудовой потенциал як невід’ємна складова соціально-економічних відносин країни / О.А. Ціжма // Вісник Прикарпатського університету. Серія “Економіка”. – 2008. – Вип. 6. – С. 41–47.
26. Череп А.В. Дослідження сутності економічної категорії “трудовой потенциал” у менеджменті різних рівнів / А.В. Череп, Я.О. Зубрицька // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 4(8). – С. 90–95.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013.

Коломеец Т.Г. Социальная сфера реализации профессионального потенциала работников коррекционных образовательных учреждений

В статье переосмыслены категории “трудовой потенциал” и “профессиональный потенциал”. Обосновано отличие между этими понятиями в контексте их применения в системе специального образования. Понятие профессионального потенциала раскрыто с позиции профессиональной деятельности работников специального образования. Приведена логически-структурированная схема интерпретации профессионального потенциала, которая включает в себя такие элементы: профессиональную деятельность, государственные стандарты и государственную политику. Сформулированы четыре составляющие профессионального потенциала работника специального образования: социальная, экономическая, психологически-воспитательная и образовательно-развивающая. Показана взаимосвязь категорий “профессиональный потенциал” и “социальная эффективность” работников специальных заведений образования.

Ключевые слова: *трудовой потенциал, профессиональный потенциал, специальные заведения образования, социальная эффективность, социальная значимость, профессиональная деятельность.*

Kolomoets T. Social sphere of realization of professional potential of workers of correctings educational establishments

The article is devoted to interpretation of categories “labour potential” and “professional potential”. A difference is grounded between these concepts in the context of their application in the system of the special education. It is well-proven that concept “Labour potential” more as it applies to the sphere of financial production, because it has

connection with the labour productivity. A concept “Professional potential” is anymore associated with the sphere of non-material production, and more precisely, with the sphere of services. The concept of professional potential opens up from position of professional activity of workers of the special education. It is grounded in the article, that the sphere of the special education has the features for realization of professional potential, including from position of social meaningfulness of such professional activity.

Key words: *labour potential, professional potential, special establishments of education, social efficiency, social meaningfulness, professional activity.*

УДК 316.77

Г.М. КРАВЧЕНКОВА

ПАБЛІК РІЛЕЙШІНЗ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: НОРМАТИВНИЙ І ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД

У статті описано результати дослідження становлення порівняно нового для українського суспільства інституту зв'язків із громадськістю. Проаналізовано становлення PR-діяльності в Україні, системи освіти, появи професійних асоціацій і дозрівання регуляційної системи інституту PR у цілому. На цій основі узагальнено можливості інституційного аналізу PR-діяльності в Україні. Акцентовано на нормативному аспекті інституціоналізації public relations в Україні.

Ключові слова: соціальний інститут, зв'язки з громадськістю, інституціоналізація, професійна етика.

Для суспільства як складної організованої системи життєво важливо закріпити певні типи соціальних взаємодій, зробити їх узгодженими, доцільними, які відбувалися б за певними правилами, були обов'язковими для соціальних спільнот. Цій меті мають слугувати такі елементи суспільства, як соціальні інститути, що дають змогу сформувати соціальний порядок, необхідний для задоволення об'єктивних потреб.

Нові економічні й соціальні практики супроводжують формування нових для України соціальних інститутів. Не зважаючи на властивий соціальним інститутам консерватизм, інституціоналізація механізмів громадянського суспільства надає соціальним відносинам в Україні не тільки стабільність, але й новизну. Одним з обов'язкових елементів перетворення суспільства на шляху до громадянського є зворотний зв'язок між основними суб'єктами відносин, технологію забезпечення якої у світі називають "Public Relations", а в нас "Зв'язки з громадськістю".

Дослідженню проблем інституціоналізації зв'язків з громадськістю присвячені праці В.Г. Королько [11], В.А. Ільганаєва [9], Є.І. Корнеєвої [10], Е.А. Сідельник [22], Г.Г. Почепцова [19], А.Г. Зінченко [8], М.М. Саппи [21], які відіграли значну роль у формуванні наукового уявлення про формування соціального інституту PR. Висновки щодо формування інституту PR можна зробити, спираючись на результати дослідження розвитку публік рилейшнз в Україні М.М. Саппи [21], особливостей та проблеми освіти в сфері зв'язків з громадськістю Н.Н. Грицюти [6], стандартів професійної етики PR-спеціаліста А.В. Голіка [5].

Головною проблемою дослідження виступає полемічність характеру визначення питання про соціальний інститут як соціологічного концепту, а

разом із ним і поширення варіативності уявлень у сучасній суспільній науці про ступінь зрілості інституту зв'язків із громадськістю.

Метою статті є зіставлення перспектив, які відкривають організаційний і нормативний підходи для опису паблік рілейшинз в Україні як соціального інституту. Для досягнення поставленої мети необхідне вирішення таких завдань: аналіз основних підходів до визначення феномена “соціальний інститут”, виокремлення головних компонентів паблік рілейшинз в Україні як соціального інституту, виявлення оптимальної моделі інституціоналізації відносно нової для вітчизняної системи публічних комунікацій соціальної практики як зв'язки з громадськістю.

В історії соціології існують різні трактування соціальних інститутів: якщо Е. Дюркгейм називав такими надіндивідуальні соціальні факти, то М. Вебер – сукупність суспільних цілей і засобів, раціонально визнаних усіма учасниками соціального процесу. Веберовський підхід доповнюється трактуванням Веблена, який характеризував соціальний інститут як звичний спосіб мислення, усталені зразки поведінки, і повністю приймається Т. Парсонсом, який багато в чому успадковував традиції німецького класика й визначав феномен як свідомо регульовану й організовану форму людської діяльності. Усі вищевказані трактування багато в чому доповнюють так зване класичне розуміння соціального інституту, відображене у рамках організаційного підходу. У той же час вони значно обмежують можливості інституційного аналізу. Наприклад, Д. Норт, один із найбільш яскравих представників школи неінституціоналізму, пропонує дещо інше визначення інституту. Він розглядає його у вигляді сукупності “правил, механізмів, що забезпечують виконання соціальних, економічних і політичних взаємодій і норм поведінки, які структурують та повторюють взаємодії між людьми” [17, с. 73]. У такому сенсі поняття “інститут” виокремлюється від поняття “організація” (суб’єкта соціального життя, суспільної групи) і служить для позначення лише “правил гри”. Аналогічне трактування соціального інституту, тобто як набору правил, що зміцнюють внутрішні зв'язки, через ролі, ми знаходимо у працях П. Бергера і Т. Лукмана, П. Бурд’є.

Аналіз наведених підходів до визначення соціального інституту вимагає від нас відповіді на запитання, яку роль це поняття відіграє у класичній і сучасній соціології, які явища воно дає змогу описати, вимірювати й пояснювати, який з цих підходів пояснює процес інституціоналізації PR в Україні.

Для вітчизняної соціології вже традиційним є визначення інституту через появу стійких організаційних форм, формування професійного комплексу і, нарешті, спеціального нормативного забезпечення. Приймаючи цю парадигму визначення інституту паблік рілейшинз в Україні, ми повинні перевірити його на відповідність таким критеріям:

- відокремлення діяльності, специфікація заняття, що стане фундаментом соціального інституту;
- легітимація професії;
- підготовка за відповідною спеціальністю;

- наявність освітніх структур;
- власна наукова база, наукові школи;
- професійні (цехові) співтовариства;
- норми саморегуляції.

Саме за такими ознаками, точніше, за характером їх виникнення і розвитку, можна описати динаміку розвитку вітчизняного PR і говорити про інституціоналізацію паблік рілейшнз в Україні.

У цьому випадку виникає ще одне питання: що власне уявляє собою PR. Цьому питанню вже присвячено низку статей [1; 2; 7] та монографій [15; 14; 18], тому ми відразу запропонуємо своє визначення.

Сьогодні PR-діяльність відображена сукупністю різних практик. До піару відносять і прес-посередництво, і управління іміджем організації, і корпоративні комунікації, і організацію так званих івентів (днів відкритих дверей, бізнес-заходів, публічних акцій), та й багато інших технологій, спрямованих на побудову взаємовигідних відносин суб'єкта комунікації зі споживачами, персоналом та іншими цільовими аудиторіями.

У світлі позначених уявлень найбільш оптимальним буде визначення, що з'явилося в результаті спільного обговорення 65 провідними вченими в галузі PR під керівництвом Р. Харлоу. На основі аналізу існуючих у 1975 р. 472 визначень вони сформулювали таку дефініцію¹: “Паблік рілейшнз – це особлива функція управління, яка сприяє встановленню і підтримці спілкування, взаєморозуміння і співпраці між організацією та її громадськістю, сприяє вирішенню різних проблем і завдань, допомагає керівництву організації бути поінформованим про думку і вчасно реагувати на нього...” [4, с. 39]. Ключовим словом у сучасному визначенні зв'язків із громадськістю є “довіра”, без якої неможливі зазначені спілкування, взаєморозуміння та співпраця.

Отже, паблік рілейшнз – це діяльність, спрямована на встановлення довірчих відносин організації з її цільовими групами громадськості.

В Україні існує кілька позицій щодо обставин інституціоналізації PR-діяльності. Досить поширена думка (особливо серед представників суміжних PR сфер діяльності, які не розуміють специфіку цієї форми комунікації), що приймається навіть у наукових колах, згідно з якою паблік рілейшнз існували й розвивалися в нашій країні ще з часів радянської влади в суспільно-політичній діяльності КПРС, в екологічних проектах тощо [21, с. 55]. У публікаціях, присвячених становленню інституту PR в Україні, ми стикаємося з низкою фактів, які свідчать про наявність формальних ознак інституціоналізації.

По-перше, це поява в кінці 90-х ХХ ст. прес-служб у межах структур Верховної Ради України, адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, у структурах окремих міністерств і відомств тощо. Такі відділи чи підрозділи виконували функції зв'язків із громадськістю. Цієї позиції дотримуєть-

¹Нехай архаїчність цього визначення не засмучують читача, бо саме таке тлумачення найвиразніше передає сутність феномену.

ся В.Г. Королько, відомий методолог PR в Україні, однак він зауважує істотні проблеми й перекося в діяльності подібних структур: “Функції цих служб зводяться в основному до інформування громадськості або розповсюдження реклами. Їх переважно прес-посередницька діяльність часто носить спорадичний і безсистемний характер, відрізняючись, як правило, недовготривалими акціями, розрахованих на моментальний, одноразовий ефект. Вони нерідко нагадують “команду пожежників”, ніж службу “техніки безпеки”” [13].

По-друге, деякі уявлення про паблік релейшнз сформувалися в Україні, коли на вітчизняному ринку з’явилися іноземні компанії та представництва відомих брендів. Західні фахівці, що концентрують зусилля на захопленні ринків і зміцненні своїх позицій на нових територіях, традиційно приділяли увагу просуванню інформації про свою торгову марку. Вони ввели стандарти якості обслуговування і оцінювання PR-діяльності [16].

По-третє, використання PR більш популярно в політичній сфері, ніж у комерційній. Отже, PR в Україні набуває характеристики професії лише на ринку політичного консалтингу, що провокує спотворення в уявленнях громадськості про сутність і завдання “піарника”.

Загалом *становлення PR-діяльності в Україні* відбувається досить активно і значно більш стрімко, ніж на батьківщині PR – США. Вперше термін “Public Relations” спожив американський президент Джефферсон у своєму зверненні до Конгресу. У значенні “дія на благо суспільства” паблік релейшинз активно використовувалося в 1830-х рр. Починаючи з XIX ст., відбувається становлення паблік релейшинз як професії і розвиток емпіричної практики зв’язків із громадськістю. Лише через 100 років після першої згадки паблік релейшнз набувають відносної самостійності і власних їм специфічних рис [13].

Наявність різних позицій про обставини становлення PR в Україні відображає протистояння двох парадигм визначення інституту як соціального феномена: нормативної та організаційної.

Отже, в сучасному суспільстві паблік релейшинз – це особливий соціальний інститут, основною метою якого є задоволення інформаційних потреб, а також обслуговування суспільної потреби, пов’язаної із забезпеченням ефективного публічного дискурсу для всіх соціальних суб’єктів і кожного з них окремо. Результатом цього є приріст пабліцитного капіталу суб’єкта PR легальними, конвенціональними і легітимними засобами [15, с. 66]. Цей соціальний інститут є продуктом новітнього часу та існує тільки в ринкових (конкурентних) умовах. Така інтерпретація залишає необхідність трактувати суспільну діяльність партії, комсомолу та профспілок як PR через відсутність ринкових умов; спеціальної PR-стратегії, в основу якої закладені особливі цілі, а не пропаганда; нарешті, використання всього спектра інструментів комунікації, які відрізняють PR-діяльність від близьких їй інших соціальних технологій. У найзагальнішому вигляді інститут PR є інститутом духовної сфери і відрізняється від традиційних (наприклад,

журналістики, реклами) своєю комплексністю і полісферністю. У сучасній Україні він перебуває в стадії свого розвитку і проходить щаблі інституціоналізації, висвітлити етапи якої і виступає предметом дослідження.

Крім відокремлення PR-діяльності, наступним важливим елементом інституціоналізації є поява *професії*. Згідно з даними Інституту професійно-технічної освіти, на 2011 р. професії “Піар-менеджер” і “Паблік-релейшнз” не відносять до легітимних, введення яких відхилено через порушення стандартних змістовних вимог, вимог правопису, лаконічності та застосування україномовних професійних термінів, а не їх автентичних англійських аналогів [20, с. 56]. Замість англійського варіанту в 2007 р. внесена професія під кодом 1475.4 менеджер зі зв’язків із громадськістю, тоді як менеджер з реклами закодований під номером 1476.1, тобто ці професії різняться в системі класифікації професій, незважаючи на те, що у вітчизняній системі освіти вони відображають одну спеціальність 6.030302 “Реклама та зв’язки із громадськістю”.

Система підготовки професійних кадрів для PR-бізнесу в Україні все ще перебуває на стадії формування, адже навчальна спеціалізація “Реклама і зв’язки з громадськістю” затверджена Кабінетом Міністрів України досить недавно – у 2006 р.

Згідно з даними довідника vstup.info (2013 р.), підготовку за фахом “Реклама і зв’язки з громадськістю” здійснюють 19 вузів України, серед яких: Харківський, Київський, Запорізький, Луганський, Дніпропетровський національні університети, Сумський і Маріупольський держуніверситети, кілька приватних вузів, а також спеціалізовані вузи, що здійснюють підготовку у галузях видавництва та масової комунікації.

Аналізуючи відгуки абітурієнтів у ході вступних кампаній останніх років, можна відзначити, що престиж спеціальності більше забезпечує реклама, ніж зв’язки з громадськістю, тоді як призначення останніх абсолютно не зрозуміло абітурієнтам та їх батькам. Серед бажаючих отримати освіту за спеціальністю сьогодні більш популярне навчання в приватних школах і тренінгових структурах, які пропонують достатньо короткострокові й малобюджетні спецкурси. У таких програмах більше зацікавлені особи, які вже працюють, ніж абітурієнти. Причина зростання попиту серед цієї категорії освітніх послуг криється в недоліках вітчизняної системи освіти, її негнучкості, закритості, незважаючи на нововведення Болонської системи.

Велика кількість приватних шкіл вказує на наявність досить серйозної конкуренції університетським програмам з боку практикуючих фахівців. Водночас виникає питання про якість випускників, адже експрес-навчання не дає можливості студенту глибоко опанувати головні етичні принципи й норми професії. Тоді як власна наукова база, наявність цілих наукових шкіл сприяє фундаментальному осмисленню соціального призначення професії, а отже створює базу для виховання у фахівцях соціальної відповідальності, яка, як правило, є індикатором професіоналізму та свідчить про сталість соціального інституту. Детальніше особливості та

проблеми освіти в сфері зв'язків із громадськістю відображено в дослідженні Н.Н. Грицюта [6].

Професійне (цехове) співтовариство фахівців зі зв'язків із громадськістю сьогодні недостатньо розвинене, що свідчить про нестійку консолідацію представників професії (порівняно із журналістами, рекламістами або маркетологами в Україні). Нерозвиненість професійного співтовариства привносить елемент нездорової конкуренції, припускає можливості просування некомпетентних “піарників” і, нарешті, створює бар'єри інституціоналізації PR-діяльності в Україні в цілому.

Відомі кілька спроб створити професійні асоціації, слідом за якими пропонувалися різні проекти етичних професійних кодексів фахівця зі зв'язків з громадськістю. У 2005 р. було засновано Міжнародну громадську організацію “Українська асоціація із зв'язків з громадськістю” (UAPR [23]), важливим кроком якої стало прийняття Кодексу Професійної Етики UAPR, що дійсно відповідає найвищим стандартам міжнародної PR-індустрії. У 2003 р. було засновано Всеукраїнську громадську організацію “Українська ліга із зв'язків із громадськістю” (PR-Ліга [24]) з метою розвитку ринку послуг зі зв'язків з громадськістю на принципах, прийнятих міжнародною PR-спільнотою і, зокрема, на основі документів і принципів IPRA. Сьогодні ці організації не відрізняються високою активністю, їх веб-сайти майже не оновлюються, а керівники активніше зайняті просуванням власного бізнесу, ніж співтовариства в цілому.

Отже, на шляху становлення професійно-галузевого компонента інституціоналізації PR-діяльності виникає низка перешкод:

- нерозвиненість системи контролю етичного регулювання PR-діяльності;
- відсутність системи механізмів контролю, попередження і запобігання антигромадських, законодавчо не контрольованих дій;
- низька активність спілок, асоціацій для вирішення галузевих завдань, таких як побудова діалогу з іншими суспільними інститутами – владою, ЗМІ тощо;
- відсутність системи захисту представників галузі та їх професійних інтересів;
- підвищення суспільного статусу й авторитету професії, її інтеграція та вбудовування у світову комунікаційну систему.

Всі ці критерії тісно пов'язані з ядром будь-якого соціального інституту – нормами і цінностями.

Аналізу існуючих стандартів присвячено дослідження А.В. Голика [5], де автор наочно демонструє актуальність звернення до професійної етики PR-спеціаліста. Останнім кроком українських фахівців зі зв'язків із громадськістю (ініціатива ВГО “Українська ліга зі зв'язків із громадськістю”) була розробка кодексу сертифікації фахівців зі зв'язків із громадськістю та ЗМІ з метою зміцнення високих стандартів професіоналізму та етики відповідно до принципів демократичного конкурентного суспільства. Однак цей проект так і не дійшов завершення, про що свідчила б

обов'язкова сертифікація агентств і консультантів у сфері PR-комунікації. Інша справа, що, незважаючи на відсутність єдиних документів, які регламентують діяльність українських "піарників", поява подібних ініціатив свідчить про спробу становлення системи норм саморегуляції, що є важливим кроком на шляху інституціоналізації PR в Україні.

Окрім внутрішніх індикаторів інституціоналізації PR (приведених вище) існує наявність об'єктивних умов, що впливають на цей процес, серед яких [15, с. 67–68]: *політико-правові* (плюралістична політична система – розвинутість інститутів представницької влади; законодавче закріплення і реалізація на практиці свободи слова, друку, громадських об'єднань; законодавче закріплення і втілення механізмів апеляції органів управління до громадської думки в процесі підготовки та ухвалення політичних і управлінських рішень; захист засобів масової інформації та прав журналістів), *соціально-економічні* (розвинута ринкова економіка, заснована на добросовісній конкуренції; розвинений ринок інформаційних і комунікаційних послуг; економічна самостійність ЗМІ), *культурні й комунікаційні* (достатній рівень освіченості й компетентності населення; здатність учасників публічної комунікації одноманітно кодувати й декодувати інформацію; наявність і підтримка культурних традицій у галузі соціальної комунікації).

Висновки. Отже, інститут зв'язків із громадськістю – це функціонуюча в соціумі стійка, нормативно закріплена сукупність ролей і статусів, призначення якої – забезпечення ефективних публічних комунікацій соціальних суб'єктів і оптимізація їх відносин з громадськістю, тобто побудова довірчих відносин. Елементарною одиницею соціального інституту будь-якого типу є акт соціальної взаємодії. В ідеальній формі він існує як нормативний припис закону, посадової інструкції, указу тощо. Саме нормативні приписи відображають каркас, який скріплює як соціальну систему в цілому, так і соціальний інститут зокрема, а саме: сукупність ролей і статусів, що забезпечують його функціонування і дієздатність.

Наведене вище визначення вписується і в нормативну, і в організаційну парадигму інституціоналізації. Однак, якщо класична (організаційна) модель визначення PR як соціального інституту дає змогу нам говорити про становлення цього соціального утворення (за наявності спеціальної діяльності, професії, системи навчання, за відсутністю єдиної нормативної системи), то аналіз з точки зору нормативного підходу не припускає цього, доки не буде сформована дієва, цивілізована, ефективна система правил, що регулюють взаємодію всередині інституту й за його межами. Доки в системі вітчизняного PR не з'явиться єдиний професійний кодекс, система сертифікації, що охоплює і забезпечує контроль якості надання PR-послуг в Україні, неможливо говорити про інститут паблік релейшинз.

Такий висновок вирішує ситуацію протистояння класичного й неінституціонального підходів дослідження соціальних інститутів на користь останнього, адже саме ця методологія дає змогу аналізувати ціннісно-нормативний зміст, а не описувати формальні ознаки. Найчастіше шлях від становлення фо-

рмальних ознак до відтворення всієї інституційної системи вимагає століть (так було, наприклад, з інститутом освіти). Водночас не можна недооцінювати евристичний потенціал організаційного підходу, проте саме вимоги нормативного дають змогу соціологам виявляти суттєві ознаки соціальних феноменів.

Список використаної літератури

1. Башук А.І. Зв'язки з громадськістю: підходи до розуміння терміна / А.І. Башук // Наукові записки Інституту журналістики : наук. зб. – К., 2009. – Т. 35. – С. 153–158.
2. Березенко В.В. Теоретико-методологічні підстави наукового знання про зв'язки з громадськістю / В.В. Березенко // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2012. – № 4 – С. 175–179.
3. Быченков В.М. Институт социальный / В.М. Быченков // Новая философская энциклопедия : в 4 т. – М., 2010. – Т. 2. – С. 124–125.
4. Векслер А. История public relations: попытка хронологии // Советник. – 1999. – № 1. – С. 39–40.
5. Голік О.В. Кодекси професійної етики фахівця зі зв'язків з громадськістю: порівняльний аспект / О.В. Голік // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2012. – № 2. – С. 134–138.
6. Грицюта Н.М. Професійна освіта науково-теоретичні дослідження як основа формування фахівців у галузі публік рилейшинз / Н.М. Грицюта // Вісник КНУКіМ. Педагогіка. Наукові записки КНУКіМ. – Випуск 18. – 2008. – С. 32–39.
7. Жарлінська Р.Г. Категорії “публік рилей-шнз” та “зв'язки з громадськістю”: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Р.Г. Жарлінська, О. Свіргун. – Режим доступу: <http://intkonf.org/k-e-n-zharlinska-rg-svirgun-o-kategoriyi-pablik-rileyshnz-ta-zvyazki-z-gromadskisty-teoretich-niy-aspekt/>.
8. Зінченко А.Г. Еволюція і розвиток PR: теоретичні та методологічні основи / А.Г. Зінченко // Укр. соціум. – 2005. – № 5–6. – С. 164–169.
9. Ільганаєва В.О. Інституціоналізація соціально-комунікаційної сфери суспільства / В.О. Ільганаєва // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. – 2008. – № 1. – С. 60–68.
10. Корнеева Е.И. Институционализация профессии PR / Е.И. Корнеева // Социология. – 2007. – № 3–4. – С. 268–279.
11. Королько В.Г. Інституціоналізація системи зв'язків з громадськістю (PR) в Україні: аналіз моделей / В.Г. Королько, О.В. Некрасова // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства : наукові доповіді і повідомлення III Всеукраїнської соціологічної конференції / [за ред. М.О. Шульги, В.М. Ворони]. – К. : САУ, ІС НАНУ, 2003. – С. 184–188.
12. Королько В.Г. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика / В.Г. Королько, О.В. Некрасова. – К. : Києво-Могилянська академія, 2009. – 831 с.
13. Королько В.Г. Основы публик рилейшнз / В.Г. Королько. – М., Рефл-бук : К. : Ваклер. – 2000. – 528 с.
14. Коханов Е.Ф. Теоретические и методологические основы PR-деятельности (социологический аспект) / Е.Ф. Коханов. – М. : РИП-холдинг, 2004. – 202 с.
15. Кривонос А.Д. Основы теории связей с общественностью : учебник / А.Д. Кривонос, О.Г. Филатова, М.А. Шишкина. – СПб. : Питер, 2010. – 384 с.
16. Логвина Ю.М. Особенности развития PR в Украине [Электронный ресурс] / Ю.М. Логвина, В. Подобная, А. Рудзинская. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com/...76375.doc.htm>.
17. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // Теория и история экономических и социальных институтов и систем: альманах. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – 256 с.

18. Поцепцов Г.Г. Паблік рилейшнз, или как успешно управлять общественным мнением / Г.Г. Поцепцов. – М. : Центр, 1998. – 352 с.
19. Почепцов Г.Г. Паблік рилейшнз : навч. посіб / Г.Г. Почепцов. – К. : Знання, КОО, 2000. – 506 с.
20. Професійні стандарти : теорія і практика розроблення: колективна монографія / Л.І. Короткова, Г.І. Лук'яненко, Л.Б. Лук'янова, С.В. Мельник, І.М. Савченко. – К. : НАПН України, 2011. – 360 с.
21. Саппа М.М. До питання про становлення і розвиток паблік рилейшнз в Україні / М.М. Саппа // Український соціум. – 2006. – № 6 (17). – С. 55–61.
22. Сидельник Э.А. Этапы становления и развития паблік рилейшенз: социальные характеристики и значение / Э.А. Сидельник // Практика и перспективы развития партнерства в сфере высшей школы : материалы VIII Международного науч.-практ. семинара. – Донецк, 2007. – Т. 1. – С. 372–381.
23. Українська асоціація зі зв'язків з громадськістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uapr.com.ua.
24. Українська ліга зі зв'язків з громадськістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pr-liga.org.ua.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2013.

Кравченкова Г.Н. Паблік рилейшнз как социальный институт: нормативный и организационный подход

В статье описаны результаты исследования становления сравнительно нового для украинского общества института связей с общественностью. Используются возможности классического и неинституционального подходов для описания предмета исследования. Представлен анализ становления PR-деятельности в Украине, системы образования, появления профессиональных ассоциаций и созревание регуляционной системы института PR в целом. На этой основе сделан вывод о возможностях институционального анализа PR-деятельности в Украине. Акцентируется внимание на нормативном аспекте институционализации Public Relations в Украине.

Ключевые слова: социальный институт, связи с общественностью, институционализация, неинституционализм.

Kravchenkova G. Public Relations as a social institution: normative and organizational approach

This article is devoted to the description of research results for formation of a new for Ukrainian society public relations institution. There is an analysis of Ukrainian PR activity establishment, educational system, professional associations' formation as well as a regulatory system of PR institution maturation in general. Thus, it is concluded about the possibilities of institutional analysis of PR activity in Ukraine. The article focuses on normative aspect of public relations institutionalizing in Ukraine. Works of such authors as V. Korolko, V. Ilhanayeva, E. Korneeva, E. Sidelnyk, G. Pocheptsov, A. Zinchenko, M. Sappa are devoted to the problems of institutionalization of public relations, and their role in scientific understanding of PR social institution formation is significant. There are personal conclusions regarding PR institution formation, which are based on the research results of public relations formation and development in Ukraine by M. Sappa, peculiarities and problems of education in public relations by N. Hrytsyuta, and standards of PR specialist professional ethics by A. Golyk.

Key words: social institution, public relations, institutionalization, professional ethics.

УДК 316.334.22

Ю.В. ОРЕШЕТА

“ІДЕНТИФІКАЦІЯ” ТА “ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ”: ТЕОРЕТИЧНА ІНТЕРПРИТАЦІЯ ПОНЯТЬ

У статті розтлумачено сутність понять “ідентифікація” та “професійна ідентифікація”. Обґрунтовано природу ідентифікації, зумовлену глибокою потребою людини у визнанні з боку інших, у самореалізації та очікуванні позитивної оцінки зі сторони інших. Проаналізовано погляди дослідників на співвідношення цих понять. Ідентифікацію розглянуто як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в ототожненні індивіда з певною соціальною групою, спільнотою (номінальною чи реальною).

Визначено, що процес формування професійної ідентифікації розвивається в полі соціального простору, передбачає соціальну взаємодію між особистістю, культурою та суспільством. Визначено види професійної ідентифікації, її місце в професійному й соціальному самовизначенні особистості.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, професійне самовизначення.

У сучасному науковому дискурсі поняття “ідентифікація” та “ідентичність” набувають особливої популярності. Поряд з етнічною, громадянською, віковою та гендерною ідентифікацією наприкінці ХХ ст. в гуманітарних і соціально-психологічних науках почали виокремлювати ще один її вид – професійну ідентифікацію.

Актуальність теми дослідження визначається сучасним станом наукового і, зокрема, соціологічного знання про феномен ідентифікації. Проблематика вивчення ідентифікації містить у собі описові характеристики особистості, соціальних груп і служить основою для розуміння та роз’яснення механізмів структури особистості, індивідуальної, групової свідомості й поведінки. Дослідження ідентифікації є складним, трудомістким і відносно новим процесом у науковому пізнанні життєвого світу людини.

Численні дослідження українських соціологів (Н.Й. Черниш) вказують на множинність ідентичностей і демонструють, що сучасна криза загострила плинність і нестабільність, включаючи нестачу ідентичностей і засвідчує ситуацію множинності спроб визначення самототожності як окремого індивіда, так і соціальних груп та спільнот, українського суспільства в цілому. Це, у свою чергу, призводить до розмитого уявлення людей, особливо молоді як специфічної соціокультурної групи, про своє місце та роль у суспільстві [12, с. 3].

Професійна ідентифікація особистості як механізм усвідомлення себе представником певної професії і професійного співтовариства є важливою соціально-економічною проблемою сучасної науки.

До сьогодні наукове співтовариство в цілому все більш орієнтувалися на визнання особливої ролі професійної диференціації у вивченні структури сучасного суспільства. Професія стає домінуючим критерієм стратифікації (розшарування) і одним з головних чинників, що визначає соціальне становище людини в суспільстві.

Мета статті – проаналізувати поняття, сутність і взаємозв'язок термінів “ідентифікація” та “професійна ідентифікація”.

Завдання:

- здійснити теоретичну інтерпретацію понять “ідентифікація” та “професійна ідентифікація”;
- розкрити відмінність між “ідентифікацією” та “ідентичністю”;
- проаналізувати значення професійної ідентифікації для становлення індивіда як професіонала;
- узагальнити види ідентифікації та професійної ідентифікації.

Вивчення феномена “ідентифікації” має міждисциплінарний характер. Різні наукові підходи – психоаналітичний (З. Фройд, К. Хорні), когнітивний (Дж. Тернер, Е. Еріксон), символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Блумер), феноменологічна соціологія (П. Бергер, Т. Лукман), структурний функціоналізм (Р. Мертон, Т. Парсонс) – розкривають сутність і змістовні характеристики ідентифікації.

Професійна ідентифікація детально аналізується вченими у межах розгляду процесів професійного становлення, розвитку професійної “Я-концепції”. Цим проблемам присвячені праці Е. Зеєра, Н.М. Пилипенка, І.Ю. Хамітової, О.О. Шатохіна та ін.

Витоки сучасних соціологічних теорій дослідження стосовно проблем соціалізації та професійного становлення молодих фахівців закладені в працях К. Мангейма (механізм соціальної спадкоємності як необхідний цивілізаційний процес, що передбачає переоцінку цінностей та пошук нових шляхів розвитку), Е. Еріксона (поетапність проходження кожним індивідом у суспільстві життєвих фаз), Р. Розенмайєра (загально соціологічна теорія молоді) та ін.

Найзначнішими працями в цій галузі на українському просторі можна вважати, зокрема, дослідження С. Макеева (монографія у співавторстві “Соціальні ідентифікації та ідентичності”), М. Шульги (монографія “Етнічна самоідентифікація особистості”), П. Гнатенка та В. Павленко (монографія “Ідентичність: філософський та психологічний аналіз”).

Ідентифікація – це ототожнення, уподібнення, впізнання, встановлення співпадання об'єктів. Цей термін у психологію ввів З. Фройд, який визначав ідентифікацію як несвідомий процес наслідування; як найперший прояв емоційної прив'язаності дитини до матері, емоційне злиття з нею; спосіб захисту особистості від тиску інстинктів; як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції “Супер-его” через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки.

У соціології та соціальній психології ідентифікація розглядається як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в ототожненні індивіда з певною соціальною групою чи спільнотою (номінальною чи реальною). Отже, ідентифікація сприяє активному засвоєнню зразків і стереотипів поведінки, що властиві членам цієї групи та прийняттю групових норм, цілей, соціальних ролей і ідеалів як власних [11].

Соціологічний словник проекту *Socium* визначає, що ідентифікація – це процес емоційного та свідомого самоототожнення особистості з іншою людиною, соціальною групою, засвоєння норм, цінностей, стандартів поведінки тих соціальних спільнот, до яких вона належить чи прагне належати в майбутньому [10].

О. Голованов у Короткому словнику з соціології зазначає, що ідентифікація є способом ототожнення особистості з певною соціальною спільнотою [5].

Згідно із Великим тлумачним соціологічним словником, ідентифікація – це копіювання поведінки іншої людини, близьке до пристрасного бажання бути максимально схожим на цю людину [2].

Ідентифікація – це перенесення особистісних якостей іншої людини на себе, прагнення актуалізувати в собі ті риси та якості, якими володіє зразок [14].

З наведених визначень можна зробити висновок про те, що ідентифікація в будь-якому випадку розглядається як процес, тобто існує тривалість дії.

Так, російський дослідник А. Карпов виділяє три підходи, які є найбільш популярними в розгляді поняття “ідентифікація” на сучасному рівні розвитку науки. У першому підході ідентифікація розглядається як один із компонентів міжособистісного сприймання, іншими словами, це психологічний механізм постановки суб’єктом себе на місце іншого, що реалізується у вигляді перенесення індивідом себе у особистісний простір іншої людини та призводить до засвоєння її особистісних змістів (у соціальній роботі вона сприяє пробудженню відчуття емпатії). Ідентифікація в другому підході розглядається як центральний елемент самосвідомості, що пов’язаний із відповіддю на питання “Хто Я?”, з фіксацією свого становища в системі суспільних зв’язків. Тут підкреслюється суб’єктивне відчуття власної приналежності до різних соціальних спільностей, а також включення у свій внутрішній світ вже як власних тих цінностей і норм, що існують у середовищі, на яке зорієнтований суб’єкт. Ідентифікація в третьому підході інтерпретується як показник рівня розвитку групи, її згуртованості, об’єктивності у прийнятті відповідальності за успіхи й невдачі у спільній діяльності [3, с. 46–47].

Ідентифікація, на думку В. Ядова, – це спосіб співвіднесення себе з групами та спільнотами, які індивід сприймає як свої і стосовно яких вживає поняття “Це ми”. Сутність відмінності соціологічного й психологічного тлумачення цього поняття полягає в початкових точках відліку: соціологічний підхід спрямований на виділення позиції суб’єкта у вигляді

“суспільства”, а психологічний підхід починається з трактування уявлень окремої особистості.

Отже, В. Ядов, проаналізувавши соціально-психологічні підходи до цієї проблеми, дійшов висновку про те, що ідентифікація зумовлена глибокою потребою людини у визнанні з боку інших, а також у самореалізації та очікуванні позитивного оцінювання зі сторони. Ідентифікація з групами і спільнотами є результатом не тільки міжособистісної та міжгрупової взаємодії, але й осмисленням безпосередніх чи опосередкованих взаємовідносин між групами та спільнотами в зрозумілих для людини поняттях [15].

Від фахівця в сучасному суспільстві вимагаються не лише якісні й високі професійні знання, але й розуміння сутнісного стану й динаміки змін суспільного життя, високі моральні якості, суспільна активність, організаторські навички, вміння працювати в колективі та будувати свої взаємини з ним.

Д.В. Шляков професійну ідентифікацію розглядає як вид соціальної ідентифікації. Вона виникає через процес соціальної взаємодії між особистістю, культурою та суспільством, тобто формується та розвивається у соціальному просторі. Оскільки соціальна ідентифікація визначає ставлення особистості до різних соціальних груп суспільства, то професійна, відповідно, дає змогу конкретизувати групову належність (ставлення до відповідної професії та професійної групи) [13, с. 11].

І.В. Соколова, узагальнивши теоретичні доробки з цього питання зазначає, що у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі відбувається формування професійно-диференційних ознак професійної ідентичності через професійну ідентифікацію, що розглядають: як основну тенденцію і один з провідних критеріїв професійного розвитку людини (Є. Клімов, Ю. Поваренков, М. Пряжніков, Д. Шляков), багатомірний та інтегративний психологічний феномен, який забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність (Л. Шнейдер); концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі й відповідно в суспільстві, тривалий, поетапний процес, який супроводжує професійне життя людини (О. Єрмолаєва, Л. Мітіна), один з механізмів формування професійної ідентичності (Е. Зеєр, З. Єрмакова) [8, с. 40].

Професійне становлення індивіда як професіонала супроводжується зміною уявлень людини про себе, своє місце у професійному й соціальному світі, тобто отриманням професійної ідентичності, в ширшому сенсі, професійним самовизначенням особистості.

Чим складніша професія, яку треба опанувати, тим важливішу роль має професійна ідентифікація особистості. Ось чому це питання набуває першочергового значення. Дослідження феномена професійної ідентифікації особливо актуальне соціально-орієнтованих професіях, що безпосередньо торкаються повсякденного життя кожної людини.

На думку А.О. Яшиної, соціологи оцінюють ідентичність з точки зору суспільства та його інститутів. Соціологи визначають ідентичність як комплекс ролей і статусів, організованих відповідно до соціальної системи.

Професія, соціально-економічний статус, стать, освіта тощо – основні складові ідентичності в соціальному сенсі [4, с.176].

Серед основних поглядів на ідентифікацію в соціології є розуміння цього феномена як процесу об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на підставі сталого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних групових норм, цінностей, зразків поведінки [9].

Професійна ідентифікація є, по суті, соціально-економічним процесом, що визначає місце індивіда у стратифікаційній структурі суспільства, забезпечує йому відчуття захисту та значимості. Розуміння і прийняття професійних норм забезпечує людині професійну ідентифікацію, тобто критичне співвідношення своєї позиції з професійними установками, характерними для певної професійної спільноти.

Зокрема К. Абульханова-Славська виділяє такі типи ідентифікації в професії:

1) ідентифікація, в основі якої є прагнення особистості досягти високого рівня матеріального достатку, професійного просування у престижній професійній діяльності;

2) ідентифікація себе з суспільною діяльністю дає такий тип професійного самовизначення, який пов'язаний із професійними перспективами в будь-якій діяльності;

3) ідентифікація, в основі якої ставлення до себе як до носія певних здібностей, орієнтир особистості на максимальний прояв і на професійний розвиток у професії;

4) ідентифікація людини, що володіє багатьма здібностями й орієнтується на творчу діяльність [1, с. 145–146].

О.М. Словік виділяє такі типи професійної ідентифікації:

1) за об'єктом уподібнення:

– індивідуальна – це ідентифікація з певною визначеною особистістю (наприклад, ідентифікація з батьком – юристом);

– загальна – це ідентифікація із певним професійним співтовариством (наприклад, ідентифікація із співтовариством лікарів).

2) за змістовим наповненням:

– особистісна професійна ідентифікація передбачає вибір професії, яка орієнтована на наявні особистісні здібності та характеристики й базуватиметься на їх застосуванні;

– перспективна професійна ідентифікація орієнтує на вибір професії, пов'язаний із наявністю професійної перспективи у вибраній сфері діяльності;

– розвиваюча професійна ідентифікація відбувається через вибір професійної діяльності, орієнтованої на розвиток особистості (особистісний, фізіологічний, духовний, естетичний);

– творча професійна ідентифікація – така, яка орієнтує на вибір професії, пов'язаної із наявністю та застосуванням творчих здібностей особистості;

– мотиваційна професійна ідентифікація передбачає орієнтування у виборі професії на мотивування особистості, тобто на домінуючий чинник, що керує людиною при здійсненні вибору професійної діяльності;

– навчальна професійна ідентифікація відбувається через вибір особистістю професійної діяльності, орієнтованої на здобуття нових знань у відповідній області.

3) залежно від мети виявлення:

– соціальна професійна ідентифікація – зумовлена самоорганізацією та реалізацією індивідом себе у вибраній професійній діяльності з метою інтегруватися в суспільство й адаптуватися в ньому;

– професіональна – характеризується усвідомленням безперервного зростання вимог до себе як до професіонала та вимог суспільства до означеної професії і відповідним постійним удосконаленням у професійній діяльності;

– ідеалізуюча професійна ідентифікація відбувається у викривленому усвідомленні себе на найвищій сходинці становлення та розвитку обраного напрямку професійної діяльності;

– самостверджуюча – відбувається через здійснення та реалізацію себе у професійній діяльності задля власного самоствердження;

– гендерна професійна ідентифікація – зумовлена реалізацією себе у професії з метою підкреслення своєї статевої (за фізіологічною чи соціальною ознакою) приналежності.

4) за чинниками впливу на процес:

– психофізіологічна професійна ідентифікація характеризується здатністю і схильністю індивідуума до певної професійної діяльності, врахуванням стану його фізичного та психічного здоров'я, працездатності, витривалості, типу нервової системи (наприклад, інвалідність стане на заваді оволодінню професії пілота);

– особова професійна ідентифікація відбувається через усвідомлення наявності та здатності освоєння певного обсягу, глибини й різнобічності загальних і спеціальних знань, трудових навичок і умінь, що обумовлює здатність до праці визначеного змісту і складності (наприклад, відсутність математичних здібностей стане на заваді оволодінню професії бухгалтера);

– соціальна – передбачає усвідомлення наявності свідомості і соціальної зрілості, ступінь засвоєння норм, ставлення до праці, цінісних орієнтацій, інтересів, потреб і запитів у сфері праці, виходячи з ієрархії потреб;

– етнічна професійна ідентифікація – це усвідомлення та співвіднесення себе до певної етнічної міжпоколінної групи людей, об'єднаної спільною мовою, культурними традиціями й самосвідомістю;

– просторова професійна ідентифікація відбувається через призму усвідомлення юридичного факту належності до певної національності, влас-

них зовнішніх і внутрішніх показників співвіднесення та впливу національної думки та свідомості [6, с. 161].

Зберегти єдину стабільну професійну ідентичність протягом усього трудового шляху більшості працівників не вдається. Згідно із соціологічними дослідженнями, щороку 12–14% працездатного населення України змінює місце роботи або професію, приблизно половина фахівців із вищою освітою працює не за фахом [7, с. 9].

Західні дослідники виділяють два основні контексти дослідження проблематики професійної ідентичності: перший спрямований на вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення. Дослідження М. Аргайла, були присвячені вивченню зв'язку професійної ідентичності із професіоналізацією індивіда. При цьому професіоналізація розглядалася як складний процес, що включає: професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, розуміння норм поведінки в межах професійних груп. Саме взаємодія з іншими членами професійного співтовариства допомагає індивідові засвоювати точні професійні стандарти, оцінювати рівень свого володіння професією. Підтвердження професійних норм допомагає індивідові підтримувати професійну ідентичність і зберігати на довгий час свій статус. Ідентичність у цьому підході виступає як близька до професійного статусу характеристика, пов'язана з довготривалим професійним становленням [16].

У межах другого напрямку досліджень вивчається соціальна сторона розвитку професійної ідентичності як чинник становлення професіонала. Це простежується в працях Р. Фінчмана і П. Родеса, в яких увага приділяється усвідомленню професійних вимог, етичних норм, цінностей, що відбувається у міру опанування професією. Процес формування професійної ідентичності, по суті, виступає як співвідношення індивідуальних особливостей і соціальних дій у ході професіоналізації, що дає змогу людині здійснювати професійну саморегуляцію.

Професійна ідентичність – це складне утворення, в якому традиційно виділяють три компоненти: когнітивний (знання про особливості своєї професійної групи й усвідомлення себе її членом), ціннісний (оцінка всієї групи і відношення до членства в ній) і емоційний (прийняття або відкидання своєї групи).

Висновки. Дослідження феномену ідентифікації сьогодні стає об'єктом вивчення багатьох наук, отже має міждисциплінарний характер. Від психологічної науки тлумачення “ідентифікації” знаходять специфічні інтерпретації у філософії та соціології.

Ідентифікація відіграє важливу роль у становленні людини як соціальної істоти. В результаті успішної ідентифікації особистість має змогу ефективно виконувати певні соціальні ролі; у структурі особистості формуються необхідні якості, ціннісні орієнтації, інтереси й мотиви, вона усвідомлює свою належність до відповідної групи, розділяє її культуру.

У соціологічному вимірі “ідентифікація” тлумачиться як процес усвідомлення суб’єктом своєї єдності з іншим індивідом чи групою через сталий емоційний зв’язок, включення у свій внутрішній світ та прийняття як власних їхніх норм, цінностей і зразків поведінки.

З поняттям “ідентифікації” пов’язане поняття “ідентичність”. Але ідентифікація вказує на процес, а ідентичність – на результат.

Професійна ідентичність формується лише завдяки професійній ідентифікації, процес якої відбувається на етапі навчання у вищих навчальних закладах. Оскільки професійна група стає значущим об’єктом соціальної ідентифікації людини, виникає необхідність цілісного дослідження проблеми професійної ідентифікації як такої, що є одним із механізмів соціалізації особистості, забезпечує успішне функціонування індивіда в професійній діяльності.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Дэвид Д. . Большой толковый социологический словарь [Электронный ресурс] / Д. Дэвид, Дж. Джери. – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/567/symbol/200>.
3. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–47.
4. Моор С.М. Профессиональная идентичность как фактор трудовых отношений / С.М. Моор, П.Ю. Головин // Вестник Тюменского государственного университета. – 2012. – № 8. – С. 176–184.
5. Голованов О. Краткий словарь по социологии [Электронный ресурс] / О. Голованов. – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/578/symbol/200>.
6. Словик О.М. Типы професійної ідентифікації особистості / О.М. Словик // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2/1. – С. 159–161.
7. Симончук О.В. Міжпрофесійна мобільність та зміна соціальної ідентичності : автореф. дис. ... канд. соціолог. Наук : 22.00.03 / О.В. Симончук. – К, 2000. – 17 с.
8. Соколова І.В. Професійна ідентифікація майбутнього вчителя / І.В. Соколова // Професійна підготовка майбутніх фахівців. – 2012. – Ч. 4. – С. 40–46.
9. Макеев С.А. Социальные идентификации и идентичности / С.А. Макеев, С.Н. Оксамитная, Е.В. Швачко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.
10. Социологический словарь проекта Socium [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.voluntary.ru/dictionary/572/symbol/200.
11. Социология: Энциклопедия [Электронный ресурс] / [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко А.А. Грицанов]. – Режим доступа: www.voluntary.ru/dictionary/624/symbol/200.
12. Черниш Н.Й. Множинність ідентичностей та множинність їх інтерпретацій / Н.Й. Черниш // ВІСНИК Львів. ун-ту. Сер. соціол. – 2010. – Вип. 4. – С. 3–13.
13. Шляков Д.В. Социально-профессиональная идентификация учителя: социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социолог. Наук : 22.00.06 / Д.В. Шляков. – Ростов-на-Дону, 2008. – 27 с.
14. Ю. Платонов. Социологический глоссарий к книге “Народы мира в зеркале геополитики” [Электронный ресурс] / Ю. Платонов. – Режим доступа: www.voluntary.ru/dictionary/568/symbol/200.
15. Ядов В.А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В.А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1.

16. Argyle M. The social psychology of work / M. Argyle. – L. : Allen Lane, 1972. – 291 p.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2013.

Орешета Ю.В. “Идентификация” и “профессиональная идентификация”: теоретическая интерпретация понятий

В статье истолкована сущность терминов “идентификация” и “профессиональная идентификация”. Обосновано природу идентификации, обусловленную глубокой потребностью индивида в признании со стороны других, а также в самореализации и ожидании позитивной оценки со стороны других. Проанализировано взгляды исследователей на соотношение этих понятий. Идентификация рассматривается как один с важнейших механизмов социализации личности и проявляется в отождествлении индивида с определенной социальной группой или общностью – номинальной или реальной. Определено, что процесс формирования профессиональной идентификации развивается в поле социального пространства, предусматривает социальное взаимодействие между личностью, культурой и обществом. Определены виды профессиональной идентификации, ее место в профессиональном и социальном самоопределении личности.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность, профессиональное самоопределение.

Oresheta Y. “Identification” and “professional identification”: theoretical interpretation of the concept

Article tackles problems of “identification” and “professional identity” concepts interpretation. Different views of researchers on the relationship of these concepts are discussed in the article. Problem of identification arises as the intersection point of theoretical interest of many scientific disciplines and, therefore, is interdisciplinary. Identification plays an important role in the life of a human as a social being. A sociological interpretation of this phenomenon involves the process of entity unification with another individual or a group on the basis of constant emotional connection; and inclusion their norms, values and behavior patterns into his inner world perceiving them like his own ones. As a result of successful identification personality is able to play a social role (roles) more or less effectively. Its structure shows a presence of the necessary skills, values, interests and motivations, it becomes aware of belonging to the respective group and accepts its culture. The notion of “identification” is connected with the concept of “identity”.

Key words: identification, identity, professional identification, professional identity, professional self-determination.

УДК 316.65

О.В. ЧУМАК

АСПЕКТИ ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ НАСТРІЙ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто соціальне самопочуття та соціальний настрій як наслідок управління державою і визначено ефективність державного управління через показники вищезазначених категорій. Подано модель співвідношення соціального настрою та соціального самопочуття. Зазначено, що управління соціальним самопочуттям і настроєм цілком реалістичне за умов використання сучасних економічних та інформаційних важелів управління.

Ключові слова: соціальне самопочуття, соціальний настрій, механізми державного управління, соціальні процеси.

Категорії “соціальне самопочуття” та “соціальний настрій” у розрізі сучасних подій в Україні набули неабиякого значення. Адже розглядаючи систему державного управління як певний соціальний механізм, виникає потреба у визначенні критеріїв його кінцевої ефективності. На нашу думку, в якості основного критерію ефективності механізму державного управління можна розглядати такий теоретичний вираз (1):

$$SS_{\text{Гр.}} \times N \Rightarrow SS_{\text{нас}}, \quad (1)$$

max

де $SS_{\text{Гр.}}$ – соціальне самопочуття окремого громадянина;

N – чисельність населення в країні;

$SS_{\text{нас}}$ – соціальне самопочуття населення країни.

Метою статті є висвітлення тих аспектів впливу за допомогою механізмів державного управління на соціальне самопочуття індивідів, через які стає можливим підвищувати його рівень, тим самим забезпечуючи соціально-економічну ефективність державного управління.

У контексті аналізу найбільшої уваги заслуговує безпосередній зв'язок категорій “соціальне самопочуття” та “соціальний настрій” як об'єктів державного управління. Українські дослідники Н. Кондратьєва та А. Ветвицька зазначають що “враховуючи, що соціальне самопочуття має дві складові психологічну й соціальну, що взаємодоповнюють, важливе теоретичне й методологічне навантаження в аналізі соціального самопочуття несе поняття “настрій””. Щоправда, дослідники не дають пояснення встановленого співвідношення.

Базуючись на їх логіці підходу до соціального самопочуття, в цілому із запропонованим твердженням можна погодитися. Так, якщо соціальне самопочуття є складною і багатобічною категорією, що характеризується базисними уявленнями й емоційно-оцінним ставленням індивіда до соціальної реальності, змін, що відбуваються в суспільстві, і свого місця в структурі суспі-

льства в певний період часу [1; 15], то психологізм (а відповідно і розгляд соціального самопочуття через призму категорії “настрій”) стає можливим.

Звертаючи увагу на визначення соціального самопочуття науковцями з державного управління, то психологізм цієї категорії стає все більш очевидним: “соціальне самопочуття – це суб’єктивне оцінювання людьми рівня задоволення власних потреб та інтересів суспільством чи його окремими інститутами. Така самооцінка виступає духовним стимулом і скеровуючою силою суспільної активності окремих індивідів і соціальних груп” [5; 8]. У цьому твердженні психологізм підходу розкривається через суб’єктивність оцінки та введення категорії “духовний стимул”.

Узагальнюючи запропоновані твердження, можна констатувати, що в такому контексті варто розглядати державне управління соціальним самопочуттям як керування психічними станами населення країни за допомогою важелів державного управління. Однак практично перейти до вирішення зазначеного завдання стає практично неможливим без використання інструментарію суміжних із державним управлінням наук – соціології та психології, що зумовлює дослідження цієї проблематики саме із використанням наукових положень цих наук.

Феномен соціального настрою довгий час вивчався в межах досліджень про суспільну свідомість та колективну психологію. До науковців, що зробили свій внесок у розвиток цього напрямку можна віднести: Г. Лебона, Г. Тарда, Ч. Кулі, Е. Дюркгейма, Є. Де Роберті, Н. Карєєва та ін. Серед сучасних дослідників соціального настрою можна назвати таких російських учених, як Ж.Т. Тощенко, С.В. Харченко, які не тільки визначили сутність соціального настрою, але також позначили структурні компоненти й види соціального настрою [4].

Ж. Тощенко та С. Харченко розглядають соціальний настрій у якості феномена, що уявляє собою цілісну форму сприйняття людьми їх життя у суспільному плані. Через таке сприйняття відбувається усвідомлення та тлумачення сутності та значень детермінанти, яка передуює реальній поведінці людей [4]. Поєднуючи запропоноване твердження із визначенням фахівців із державного управління можна констатувати їх змістовну тотожність [1; 15]. На нашу думку, для встановлення об’єкта управлінської уваги системи державного управління варто розглянути відмінності між категоріями “настрій” та “самопочуття” (які здебільшого відносяться до психологічних). Відповідно до твердження ВРЕ (Великої радянської енциклопедії), настрої – цілісна форма життєвідчуження людини, загальний “лад” (“тон”), стан його переживань. У настрої людини у своєрідній “симптоматичній” формі знаходять своє найглибше вираження і здійснення особисте ставлення до життя, певний спосіб відповідності життєвій ситуації, вимогам особистості. [3]. Водночас самопочуття – комплекс суб’єктивних відчуттів, що відображають ступінь фізіологічної та психологічної комфортності наявного стану людини [2].

На нашу думку, зазначені категорії співвідносяться послідовно, так, настрої є первинним життєвідчуттям людини, яке забезпечує (поряд із іншими чинниками) певний рівень соціального самопочуття людини. Відповідно, в контексті державного управління соціальним самопочуттям варто говорити про управління соціальним настроєм як однією зі складових соціального самопочуття. В загальному вигляді запропонований зв'язок можна відобразити у вигляді певної моделі (рис. 1).

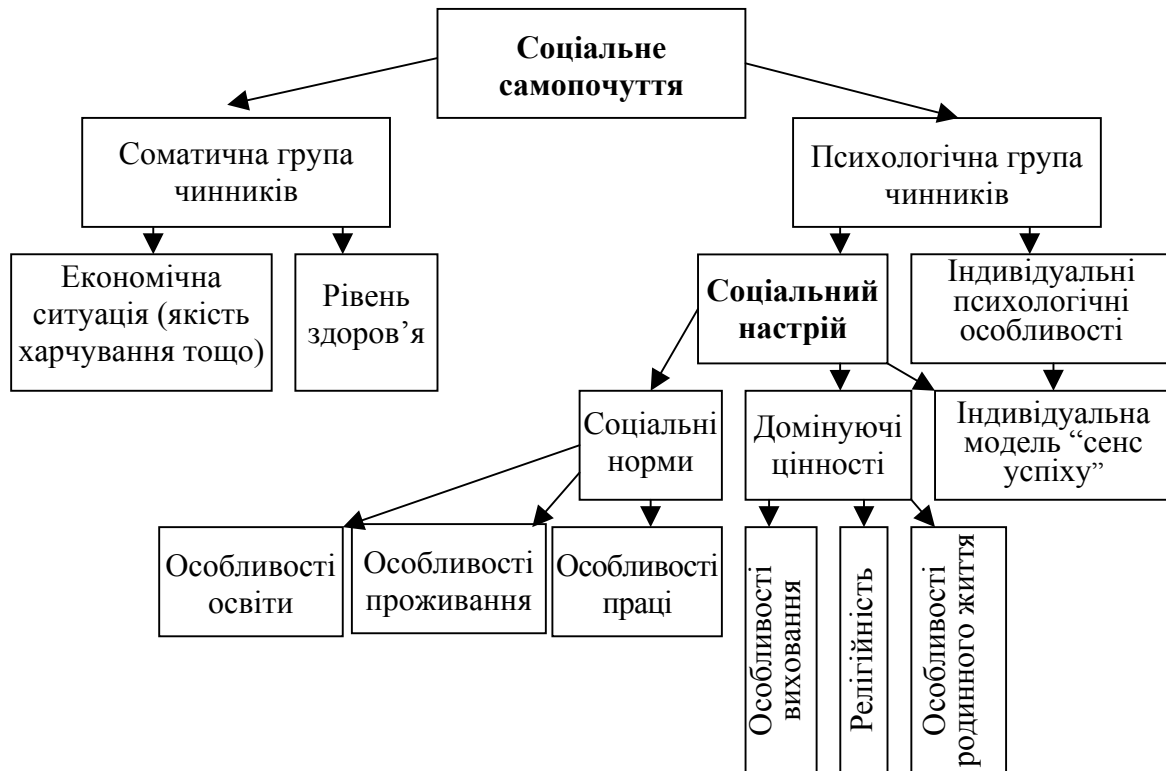

Рис. 1. Модель співвідношення соціального настрою та соціального самопочуття

При цьому для операціоналізації методів та інструментів безпосереднього впливу на соціальний настрої (та соціальне самопочуття в цілому) варто ще раз звернутися до думок відомих науковців. Зокрема Ж. Тощенко та С. Харченко, які відзначали, що соціальний настрої за силою свого впливу та ступеню значущості перевершує інші виміри суспільної свідомості в сенсі його готовності діяти в ім'я досягнення (або відкидання) бажаних (або тих, що заперечуються) соціальних і особистих цілей. Роль соціального настрою в детермінації індивідуальної та колективної форм поведінки особливо зростає на етапі суспільних трансформацій, коли емоції часто переважають над розумом і, відповідно, великою є ймовірність ситуативних, вольових і навіть випадкових вчинків людей [4].

Запропонована модель не претендує на вичерпність, а запропоновані елементи соціального самопочуття на всебічність. Так, у дослідженні В.Е. Шляпентох і С.Я. Матвєєвої розглядається один з видів соціального настрою – соціальний страх. Зокрема такий страх є тим соціальним відно-

шенням, яке залишає місце самоповазі особистості. Він заснований на визнанні ієрархічних відносин нормою, визначальною взаємні права та обов'язки всіх осіб, залучених до таких відносин. Безумовно, соціальний страх накладає відбиток на соціальне самопочуття та соціальні цінності осіб, однак не може виступати в якості безпосереднього об'єкта державного управління. Зокрема В.Е. Шляпентох визначає, що тривалий досвід соціального життя, заснованого на нормах звичаєвого та юридичного права, стоїть за "шанобливим" страхом перед авторитетом. Ці норми визначали не тільки права й обов'язки авторитету, але й особи, котра цей авторитет визнає [6]. Безумовно, впливати на загальні та юридичні норми (що може бути об'єктом державного управління) можуть певні зміни на рівень соціального страху, однак при цьому характер такої залежності визначатиметься в психологічній площині індивідів, учасників відносин, що розглядаються. Зазначене насамперед через непередбачуваність і психологізм може бути досить складно регламентованим, від чого цінність заходів державного управління – непередбачуваною. Слід зауважити, що запропоновані напрями впливу на соціальний настрій і в цілому на соціальне самопочуття також не всі можуть розглядатися як об'єкти державного управління. Зокрема складова "індивідуальні психологічні особливості" є винятком із системи механізму державного впливу.

Інші складові можуть розглядатися в якості загальних напрямів державного управління. Зокрема показники соматичної групи чинників можуть бути скеровані через використання чинних методологічних підходів до управління економічним рівнем життя, рівнем здоров'я нації та іншими показниками, що прямо чи опосередковано впливають на соматичну складову самопочуття (екологія, боротьба з паразитами тощо).

Аналізуючи психологічну групу чинників можна констатувати, що як об'єкт державного управління варто розглядати соціальний настрій. З метою впливу на його якісні характеристики варто зосередитися на коригуванні (зміні) наявних соціальних норм і цінностей. Теоретично, можливим є також забезпечення реалізації індивідуальної моделі "сенса успіху", її розгляд (як об'єкта державного управління) вимагає додаткової уваги. Основними засобами її забезпечення є розширення можливостей для саморозвитку та полегшення доступу до державної освіти (з метою перенавчання тощо) осіб різних вікових категорій. Однак наведений перелік напрямів впливу на показник індивідуальної моделі – не є вичерпним.

При цьому за будь-яких умов інструментарієм реального впливу на індивіда як механізм державного управління варто розглядати вплив через інформаційний потік. Відповідно, інформація та методи (в тому числі засоби) її донесення виступатимуть базовим механізмом державного управління. При цьому напрямами такого впливу з метою коригування соціальних норм мають виступати: освіта, місце проживання та трудова сфера. Через системний вплив на свідомість реципієнта інформації в конкретних

життєвих ситуаціях і місцях впливу. Більш складним (через потребу впливу на більш глибокий психологічний рівень) є вплив на домінуючі цінності індивідів. У цьому випадку основними напрямками й засобами пропагування цінностей виступатимуть родина, релігія та особливості суспільного виховання (мова йде не про освітню, а саме про виховну складову формування особистості).

У літературі зустрічається думка, що реальна складність соціального самопочуття, поліфункціональні зв'язки з явищами різного рівня визначають необхідність його комплексного дослідження, що включає розгляд соціологічного, соціально-психологічного й індивідуально-особистісного аспектів [1; 15]. Логічним є відбудовування моделі державного управління, відповідно до цієї тези, базуючись на логіці комплексності впливу на соціальні процеси. До того ж дослідники розглядають залежно від особливостей досліджуваного об'єкта загально-психологічний, індивідуально-особистісний і соціально-психологічний підходи до дослідження соціального самопочуття. Відповідно до їх логіки: об'єктом дослідження виступає індивідуальний суб'єкт або та чи інша група або колективний суб'єкт [1; 15].

Висновки. Проведені теоретизування не дають повного уявлення про механізми державного управління соціальним самопочуттям, однак, на нашу думку, створюють теоретичний базис для операціоналізації запропонованого напрямку.

Більш того, за умов комплексного й цілеспрямованого відбудовування інформації, цілком можливим є вплив на всі рівні його формування. При цьому беззаперечним є факт, що практична реалізація запропонованих теоретичних підходів вимагає системних додаткових пошуків у напрямі формування інформаційної політики держави та створення суспільних засад для генерування, поширення та сприйняття адекватних інформаційних потоків. При цьому забезпечення відповідного впливу вимагає використання всього комунікативного інструментарію, виходячи за межі класичної пропаганди.

Отже, можна дійти висновку, що управління соціальним самопочуттям населення за умов використання сучасних економічних та інформаційних важелів управління є принципово реалістичним, однак складним напрямом державного управління. Реалізація визначених завдань вимагає розробки методів синхронізації механізму державного управління інформаційними потоками й механізмів державного управління економічною сферою та рівнем здоров'я.

Список використаної літератури

1. Кондратьева Н.А. Возможности применения системного анализа к исследованию социального самочувствия / Н.А. Кондратьева, А.В. Ветвицкая // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2010. – Вип. 14. – С. 14–23.

2. Мещеряков Б. Самочувствие / Большой психологический словарь [Электронный ресурс] / сост. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – Олма-пресс, 2004. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/30>.

3. Пузырей А.А. Настроение / А.А. Пузырей // Большая советская энциклопедия: В 30 т. – М. : “Советская энциклопедия”, 1969–1978 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/>.

4. Тощенко Ж.Т. Социальное настроение / Ж.Т. Тощенко, С.В. Харченко. – М. : Cademia, 1996. – 196 с.

5. Трощинський В.П. Соціальне самопочуття населення України в контексті державної гуманітарної політики : навч.-метод. посіб. / [кол. авт. В.П. Трощинський, В.А. Скуратівський, П.К. Ситнік та ін.]. – К. : НАДУ, 2009. – 36 с.

6. Шляпентоха В.Э. Катастрофическое сознание в современном мире в конце XX века (по материалам международных исследований) / [под ред.: В.Э. Шляпентоха, В.Н. Шубкина, В.А. Ядова]. – Университет штата Мичиган, Московский общественный научный фонд, Институт социологии РАН. – 1999. – С. 240.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2013.

Чумак О.В. Аспекты воздействия на социальное самочувствие и социальное настроение населения

В статье рассмотрены социальное самочувствие и социальное настроение как следствие управления государством, определена эффективность государственного управления через показатели вышеупомянутых категорий. Представлена модель соотношения социального настроения и социального самочувствия. Отмечено, что управление социальным самочувствием и настроением вполне реалистично при использовании современных экономических и информационных рычагов управления.

Ключевые слова: социальное самочувствие, социальное настроение, механизмы государственного управления, социальные процессы.

Chumak O. Aspects of the impact on social well-being and social mood of the population

The author proposes to consider the social well-being and social mood as a result of governance and definition of good governance through indicators preceding categories. The author presents a model value of social mood and social well-being. The study also noted that the management of social well-being and mood quite realistic background of a modern economic instruments and information management.

Key words: social well-being, social mood, governance mechanisms, social processes.

УДК 316.662.5

Г.А. ШЕПЕЛЄВА

ДІТИ-СИРОТИ ЯК СПЕЦИФІЧНА СОЦІАЛЬНА ГРУПА

У статті виявлено характерні риси дітей-сиріт як специфічної соціальної групи. До них належать: наявність психологічних травм, нерозвинені навички соціалізації та адаптації, неадекватна самооцінка, переважно нерозвинута комунікабельність. Визначено, що домінуючими детермінантами поширення сирітства є нестабільність суспільного життя, матеріальні негаразди, загальна деградація особистості, криза сім'ї, тобто зміна форм сімейної організації, збільшення кількості позашлюбних народжень, послаблення її виховного потенціалу, втрата фундаментальних людських цінностей, руйнування традиційних моральних норм. З'ясовано, що особливості соціалізації та соціальної адаптації вихованців дитячих будинків зумовлені умовами їх проживання. Виявлено, що перебування дітей-сиріт в умовах закритих закладів формує у них особливий набір психологічних і соціальних характеристик, які негативно впливають на їх соціалізацію та психічне здоров'я.

Ключові слова: діти-сироти, специфічна соціальна група, психологічна травма, соціалізація, соціальна адаптація.

На теперішньому етапі розвитку українського суспільства існує чимало соціальних проблем. Однією з них є сирітство. За даними Державного комітету статистики України, станом на 2011 р. у країні налічується 95 959 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [2], тож сирітство – одна з тих проблем, які вкрай гостро виявляються у нашому суспільстві.

Сучасні трансформаційні процеси суттєво впливають на стан всіх верств населення, погіршують рівень життя, сприяють нестабільності, що, в свою чергу, зумовлює низку суспільних негараздів, одним з яких є сирітство. Адже домінуючими детермінантами поширення сирітства є нестабільність суспільного життя, матеріальні негаразди, загальна деградація особистості, криза сім'ї, тобто зміна форм сімейної організації, збільшення кількості позашлюбних народжень, послаблення її виховного потенціалу, втрата фундаментальних людських цінностей, руйнування традиційних моральних норм.

Проблемами сирітства займаються такі українські й зарубіжні вчені, як: М. Астоянц, Г. Бевз, Л. Божович, А. Васильєва, Л. Волинець, І. Демент'єва, Н. Комарова, І. Пеша, А. Прихожан, Н. Толстих та інші. Психологічні особливості розвитку дітей-сиріт досліджують В. Мухіна, М. Попова, Н. Толстих, А. Прихожан та ін. Сімейним формам виховання сиріт присвячено праці Г. Бевз, Н. Дворянцевої, Н. Комарової, І. Пеша та ін. Наукова новизна запропонованого матеріалу зумовлена відсутністю визначення набору характерних рис дітей-сиріт як представників специфічної соціальної групи. Незважаючи на наявний спектр досліджень проблеми сирітства, необхідним залишається більш детальне дослідження соціальної адаптації дітей-сиріт, створення

ефективних умов для їх подальшого конструктивного функціонування у суспільстві, які недостатньо досліджені науковцями.

Метою статті є дослідження проблеми сирітства та виявлення характерних рис дітей-сиріт як специфічної соціальної групи.

У наукових джерелах розрізняють два типи сирітства: сироти – діти віком до 18 років, що не мають батьків і соціальні сироти – діти, які мають біологічних батьків, але за будь-яких причин позбавлені батьківського піклування [5]. Кількість соціальних сиріт в Україні значно перевищує кількість тих дітей, які не мають живих батьків. Така соціальна ситуація викликає занепокоєння науковців, соціальних працівників, суспільства, оскільки вона свідчить про функціональну неспроможність десятків тисяч сімей виховувати й опікуватись власними дітьми. Зазвичай саме державні органи опіки та піклування позбавляють батьків прав виховувати власних дітей, унаслідок їх фізичної, психологічної або соціальної неспроможності виконувати батьківські обов'язки. Особи, які ведуть девіантний спосіб життя, а саме зловживають алкоголем, наркотиками, звісно, не можуть забезпечити необхідних умов для виховання і розвитку дитини, тож позбавляються батьківських прав. На жаль, цей крок необхідний, якщо здоров'ю та життю дитині загрожує подальше спільне проживання з девіантними батьками. Подальшим вихованням та опікою над цими дітьми займається держава.

Спробуємо виокремити характерні риси дітей-сиріт як специфічної соціальної групи.

По-перше, вік представників цієї групи – від народження до 18 років.

По-друге, вони позбавлені батьківської опіки. Згідно українського законодавства, до категорії дітей-сиріт належать діти, у яких померли або загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, вилученням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісті відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [3].

По-третє, практично всі сироти мають психологічні травми, а тому важливими умовами їх виховання є психологічна реабілітація, ресоціалізація та подальша соціальна адаптація. Як зазначають психологи, “всі діти на момент надходження до виховної установи (інтернат, дитячий будинок, прийомну сім'ю тощо) мають психологічну травму, пов'язану з втратою сім'ї, що можна порівняти з проблемою переживання смерті батьків” [6, с. 31].

По-четверте, несформована світоглядна позиція як наслідок педагогічного недбальства батьків та байдужості близького до сім'ї соціального оточення. Як свідчать спостереження, діти, які потрапляють до інтернатів, переважно, мають викривлене світосприйняття, адже довгий час перебували у складних життєвих умовах.

По-п'яте, нерозвинені навички соціалізації та адаптації, які мають формуватися в сім'ї, де він засвоює основні моделі поведінки, соціальні норми та цінності, формує певний світогляд, вчиться пристосовуватись до життєвих

змін. Відсутність сімейного середовища суттєво деформує процес соціалізації та соціальної адаптації. Можна погодитись з думкою психологів, що “найбільш ефективним, що може сприяти вирішенню проблем соціального становлення різнобічного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, є передача їх на виховання у сім’ю, у природне соціально-педагогічне середовище, що спроможне впливати на виховання дитини. Саме в сім’ї формуються світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто всі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як особистості” [1, с. 80]. На жаль, більшість вихованців інтернатів і дитячих будинків не можуть вдало адаптуватись до самостійного життя і поповнюють ряди девіантних і асоціальних осіб.

По-шосте, майже нерозвинута комунікабельність і неадекватна самооцінка. Спостереження свідчать, що у поведінці дітей-сиріт при взаємодії з людьми переважають захисні механізми, такі як агресивність, намагання звинуватити інших у їхніх проблемах, конфліктність, невміння та небажання визнати свою провину в порушенні соціального порядку. Погоджуємося з думкою українських учених Н. Комарової і І. Пеша про те, що “специфіка умов утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною неуспішної соціалізації вихованців інтернатних закладів у майбутньому, що характеризується, такими чинниками: соціальна незахищеність після виходу з інтернатного закладу, відсутність матеріальної та моральної підтримки; високий рівень претензій до оточуючих; відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення; відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами; нездатність протидіяти негативному сторонньому впливу; проблеми професійного вибору”. [4, с. 5].

Висновки. Отже, очевидною є проблема створення більш сприятливих умов соціалізації та соціальної адаптації дітей-сиріт, які виховуються в інтернатах і дитячих будинках, оскільки виховання дітей в інтернатних закладах формує в них специфічне ставлення до життя, впливає на їх психічне здоров’я. Узагальнюючи розглянуті риси, можемо передбачити, що у їх свідомості наявний “синдром інтернатної дитини”, який виявляється набором характеристик, притаманних дітям-сиротам як специфічній соціальній групі. Зокрема: наявність психологічних травм, нерозвинені навички соціалізації та адаптації, неадекватна самооцінка, переважно нерозвинута комунікабельність. Соціальна адаптація і подальший спосіб життя дітей-сиріт відбувається на основі таких психологічних особливостей. Ця проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Саме тому створення оптимальних умов для підтримки дітей-сиріт як найбільш уразливої категорії населення є першочерговим завданням держави. Для вдалої їх соціалізації та адаптації необхідно не ізолювати дітей від суспільства в закладах закритого типу, а забезпечити їх інтеграцію у соціумі через пріоритетність сімейних форм виховання, таких як прийомна сім’я, опікунство, дитячий будинок сімейного типу, усиновлення. Це дасть їм змогу зростати в родині, відчуваючи батьківську турботу,

спілкуватись з великою кількістю людей і не сприймати їх вороже, що згодом стане запорукою їх нормальної життєдіяльності в соціумі. Тож необхідно вдосконалювати функціонування системи соціально-психологічної підтримки й супроводу дітей-сиріт і захисту їх юридичних прав, а також активно реалізовувати програми сімейних форм виховання.

Список використаної літератури

1. Возрастные стандарты социализации детей-сирот / [под ред. А.М. Беляевой]. – М. : Владос, 2009. – 254 с.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: закон України 13.01.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
4. Комарова Н.М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. – 92 с.
5. Методическое пособие для психологов и педагогов. – Астана, 2008, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rudocs.exdat.com/docs/index-87583.html.
6. Прихожан А.М. Психология сиротства: Научный контекст, история, экспериментальное исследование проблемы [Електронний ресурс] / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – Режим доступу: www.twi-gx.com.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2013.

Шепелева А.А. Дети-сироты как специфическая социальная группа

В статье выявлены характерные черты детей-сирот как специфической социальной группы. К ним относятся: наличие психологических травм, неразвитые навыки социализации и адаптации, неадекватная самооценка, преимущественно неразвитая коммуникативность. Определено, что доминирующими детерминантами распространения сиротства является нестабильность общественной жизни, материальные проблемы, общая деградация личности, кризис семьи, то есть изменение форм семейной организации, увеличение количества внебрачных рождений, ослабление ее воспитательного потенциала, потеря фундаментальных человеческих ценностей, разрушение традиционных моральных норм. Выяснено, что особенности социализации и социальной адаптации воспитанников детских домов обусловлены условиями их проживания. Обнаружено, что пребывание детей-сирот в условиях закрытых учреждений формирует у них особый набор психологических и социальных характеристик, которые негативно влияют на их социализацию и психическое здоровье.

Ключевые слова: дети-сироты, специфическая социальная группа, психологическая травма, социализация, социальная адаптация.

Shepeleva H. Orphans as a peculiar social group

It's certain that the dominant determinants of the spread of child abandonment is the unstable social life, financial problems, the overall degradation of the individual, family crisis, which means changes in the forms of family organization, increasing the number of non-marital births, weakening of educational potential, loss of fundamental human values, the breakdown of traditional moral norms. The aim of the paper is to study the problem of abandonment and identify the characteristics of children orphaned as a specific social group. The article reveals the distinctive features of orphans as a specific social group. These include: the presence of mental trauma, underdeveloped skills of socialization and adaptation, inadequate self-esteem, underdeveloped communicative skills.

Key words: orphans, a specific social group, psychological trauma, socialization, social adaptation.

СОЦІОЛОГІЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

УДК 316.654

І.В. ДОВГАЛЬ

ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті розглянуто особливості вдосконалення соціального діалогу на регіональному рівні. Здійснено теоретичний аналіз особливостей удосконалення соціального діалогу на регіональному рівні. Запропоновано шляхи оптимізації соціального діалогу на регіональному рівні.

Ключові слова: експерти, регіональні експерти, галузеві експерти, соціальний діалог.

Важливим за значенням рівнем соціального діалогу є регіональний. У межах цього рівня здійснюється обговорення основних пропозицій, сформульованих на галузевих рівнях, що є первинними і мають свої упередження та межі ефективного застосування. Головним бар'єром для ефективної діяльності на одному з рівнів соціального діалогу є територіально-адміністративний поділ країни. Так сталося, що територіальний поділ України є дуже неоднорідним і вектор територіальної реформи вже десятиліттями актуалізується на українських теренах. Основною особливістю українського територіального поділу на області, яких в Україні двадцять чотири є характерним для унітарної держави, однак виключенням з унітарної моделі української регіоналістики є три спеціальні включення. Насамперед, це Автономна Республіка Крим та два міста з особливим статусом – це столиця України м. Київ та м. Севастопіль, в якому розташований адміністративний центр Чорномоського флоту Росії. Ці автономні включення до складу України, окрім м. Києва, були вимушені, але це сформувало специфічну структуру адміністративно-територіальної системи.

Проблематикою заявленої теми займалися такі вчені, як Дж. Лоуренс, С. Дружилов, М. Сайн та ін. Вони досліджували діалог крізь призму теорії відносин між роботодавцями та найманими працівниками в межах окремих регіонів. На нашу думку, в зазначених працях не вистачає відведення окремої ролі прямих і вузькопрофільних експертів у межах соціального діалогу.

Метою статті є висвітлення особливостей удосконалення соціального діалогу на регіональному рівні.

Унітарна держава являє собою найбільш просту форму територіального устрою. Воно втілює класичні теорії про політичне об'єднання націй під єдиною владою. У цій формі тільки один суб'єкт має державність – сама держава. Вона є єдиним політичним центром суспільства. Тільки йому властивий державний суверенітет [8]. Ця форма державного устрою є дуже простою і не важкою в управлінні через існування чітких правил, які закладені в спільній правовій базі, дух якої сформований в конституції. Це досить комфортно, адже в таких системах можна займатися прямим управлінням. В інших формах державного устрою ця система багатоаспектна, кожний регіон (штат, кантон, республіка та ін.) може мати свою особливу систему адміністративного управління та законодавчу базу. Тому дискусійним є питання ефективності тієї чи іншої системи адміністративно-територіального устрою. В умовах унітарної держави управління здійснюється без перешкод через особливості централізованої влади, тоді як в умовах федеративних держав представникам різних гілок влади необхідно постійно шукати компроміси. Переваги має й та, й інша системи, але в обох системах є так званий регіональний рівень. Хоча саме формулювання “регіональний рівень” є характерним саме для унітарної держави. У федеративних державах цей рівень називається федеративним чи рівнем штатів або кантонів.

Формування моделі управлінських процесів на регіональному рівні також необхідно здійснювати з використанням синергетического підходу. Це пов'язане з тим, що ефективність будь-якої управлінської діяльності регіону однозначно залежить від впливу процесів, з одного боку, на макрорівні (тобто стратегічних цілей і завдань економіки країни), з іншого боку – на мікрорівні (тобто цілей і завдань виробничого комплексу або окремого підприємства) [7]. Поштовхом до активізації ефективної управлінської діяльності регіону є інформація про стан соціального середовища, що викликає резонансні коливання, що генерують інвестиційні процеси, що дають змогу реалізувати соціальну спрямованість розвитку регіону. При тому, що інформація може бути як негативною, так і позитивною, бо управління, як і соціальний діалог, існує в межах правової держави та громадянського суспільства незалежно від індикаторів розвитку держави та соціального комфорту.

Одним з ключових рівнів управління соціальним діалогом є регіональний рівень. Головна перевага регіонального управління полягає в тому, що співробітники регіональних структур є гарними спеціалістами зі знаннями місцевої специфіки роботи, культурних й мовними особливостей. Подібних аргументів, що підтримують значущість регіонального рівня не так вже й мало. Це є дуже важливим моментом, особливо для регіональних структур, що знаходяться в неоднорідних регіонах, де різні особливості менталітету, культури, а іноді буває, що й мови. Мова або діалекти можуть бути історично різними: на тлі імперського минулого Європи та інших континентів виникли невеликі країни, нинішні регіони, в яких проживають народи, відмінні від титульних націй. Саме тому незнання або недостатнє

орієнтування у нюансах місцевої комунікації, що можуть демонструвати спеціалісти, які займаються соціальним діалогом на національному рівні, можуть негативно позначитися як на іміджі окремих учасників, так і соціальному діалозі як соціальному явищі. Але про особливості регіонального управління ще й сьогодні відомо не так багато на українських теренах. Головним аспектом такого стану речей є те, що регіональне управління як таке з'явилося тільки за часів української незалежності. Це стало можливим через активізацію демократичних перетворень та розвитку ринкової економіки (більш правильно її назвати перехідною). Хоча не слід забувати і про накопичений досвід регіонального управління в Україні, накопичений за радянських часів, що зводився до адміністративного, яке було частиною централізованого управління. Здебільшого управлінські технології як самостійні в управлінській індивідуальній творчості задіювалися лише на мікроекономічному рівні, де допускалася реалізація індивідуальних управлінських технологій. Здебільшого йшлося про психологічні технології мотивації працівників на підприємствах та інших радянських державних установах, що було вигідно у роботі з відстаючими підприємствами й колгоспами. Можна порівняти регіональне управління з республіканським Конституції СРСР і союзних республік, що забезпечувало рівноправність, демократичний централізм і суверенітет республіканського керування. Республіки зберегли за собою всі атрибути незалежності у справах внутрішнього самоврядування, мали свої конституції, території, органи влади й керівництва [3, с. 69]. Але досвід республіканського управління на території України можна розглядати як своєрідний управлінський протоетап, у якому були закладені лише ментальні та психологічні технології, які зараз можна розглядати як теоретичні напрацювання у сфері регіонального управління.

Сьогодні ж у теорії використовується цілий спектр різних трактувань сутності поняття “регіональне управління”. Деякі науковці [8, с. 11] розкривають її через діяльність регіональних органів влади, інші пов'язують з управлінням умовами життя населення регіону. В українських управлінських традиціях сформувалася регіональна система управління, в основу якої покладено симбіоз місцевого самоврядування та державного управління. Високий рівень централізації державного управління відбивається на молодій недосвідченій системі місцевого самоврядування.

Як відомо, згідно із ч. 1 ст. 140 Конституції України, “місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в рамках Конституції й законів України” [1]. В українському місцевому самоврядуванні центральне місце повинні займати територіальні громади. Одним із перших на українських теренах проблемою громади займався видатний український учений М. Драгоманов. Він виступав за самостійні сильні обласні органи влади, які б мали певну незалежність від центральної влади і діяли на автономних самоврядних засадах. Самоврядування має здійснюватися різними зборами, яким були б

підзвітні посадові особи [4]. Сучасна українська конституція закріпила саме таку концепцію місцевого самоврядування. Та все ж попри прийнятий в Україні комплекс законодавчих актів, покликаних сприяти розвиткові територіальних громад та реалізації їхнього права на місцеве самоврядування, інститут останнього в Україні вкрай недосконалий і не реалізує усіх своїх потенційних можливостей. Він так і не став вагомим інструментом забезпечення демократії, стабілізації суспільно-політичного ладу та економічної ситуації [6]. Перше двадцятиліття української незалежності як раз і пройшло в трансформаційних потугах. Більшість із них були нереалізовані через відсутність досвіду подібних перетворень і слабкість системи місцевого самоврядування.

Громада буде дієвою лише тоді, коли її члени усвідомлять необхідність участі громадян у житті держави. Члени громади мають представляти інтереси суспільства, щоб кожен зрозумів, що може впливати на політичну ситуацію в державі [5]. Згадана думка М. Драгоманова є дуже актуальною і сьогодні, більшість громадян України дуже слабо вірять у свої сили в політичному полі країни. Але приймаючи активну участь у житті своєї громади можна реалізувати свої громадянські та політичні уподобання на практиці. Небажання і невіра в цей процес і призводить до багатьох негативних соціальних явищ, які призводять до деполітизації, масової десоціалізації, та інших процесів, які не сприяють подальшому розвитку соціального діалогу. А соціальний діалог базується саме на принципах взаємодовіри і спільного бажання до соціальних змін, які повинні на краще змінити спільне майбутнє.

В Україні нині нараховується близько 12 тис. територіальних громад, з них 437 – міст, 9,5 тис. – сіл, понад 800 – селищ. На жаль, проблеми розвитку місцевого самоврядування досить рідко здобувають широкий розголос і належну увагу з боку засобів масової інформації, не акцентуються у виступах переважної більшості політиків [6]. Та в реальності наявність усіх цих громад не означає автоматичного існування в країні ефективної системи місцевого самоврядування. Однією з головних вад сучасного українського самоврядування є високий рівень залежності місцевих громад від державної влади, а податкова політика не дає можливості ефективно реалізовувати місцевим громадам свої функції.

Незважаючи на велику кількість територіальних громад не слід забувати і про високий рівень неоднорідності цих громад, адже існують громади від кількох десятків людей у маленькому селі до міста з населенням понад мільйон осіб. Тільки 437 міст мають громади з кількістю населення понад 10 тисяч осіб, а всі решта – маленькі й малофункціональні місцеві громади. Але рівень функціональності є чинником техногенним і оцінювання його має бути системним. За допомогою сучасних артефактів індустріального та постіндустріального суспільств можливе ефективне й функціональне керування сільськогосподарськими подібними районами. Саме тому розвиток мі-

сцевого самоврядування та соціального діалогу в межах будь-яких територіальних одиниць є важливим елементом соціального прогресу.

Головна цінність місцевого самоврядування полягає в тому, що воно фактично – це той специфічний рівень представницької і виконавчої публічної самоврядної (муніципальної) влади, яка, з одного боку, бере участь в реалізації завдань і функцій держави на локальному рівні управління, а з іншого – реалізує систему специфічних різнорівневих і різних у телеологічному сенсі інтересів жителів відповідних територіальних одиниць, що пов'язані з необхідністю організації стабільної життєдіяльності на локальному рівні соціуму і відрізняються від інтересів держави, але, водночас, ним не суперечать [4, с. 59]. Подібна інтерпретація є функціональною і вона підтримує ціннісну базу соціального діалогу. Однак не досить зрозумілим залишаються зміст і технологічний рівень регіонального рівня соціального діалогу.

Після того, як закінчується регламентуючий етап галузевого рівня соціального діалогу, інформація передається органам місцевого самоврядування та іншим бажаючим ознайомитися з нею на рівні регіональної або державної влади. І вже у процесі ознайомлення з інформацією починається регіональний етап соціального діалогу. Однією з основних відмінностей між здійсненням соціального діалогу на галузевому й регіональному рівні є час, який відводиться на аналіз інформації. Це говорить про збільшення ролі аналітичних акторів соціального діалогу.

На регіональному рівні повинні існувати специфічні організації, які б паралельно окрім своєї діяльності могли б контролювати особливості соціального діалогу з боку певної кількості територіальних одиниць. На нашу думку, прикладом такої організації може бути Асоціація міст України.

Це громадське об'єднання є єдиним представницьким органом, у якому створена повноцінна комунікаційна площина для обговорення регіональних і міжрегіональних проблем, що відповідає функціональним особливостям соціального діалогу. Асоціація міст України заснована в червні 1992 р., і на той час до її складу входило 35 міст [3]. Місцем народження цієї організації прийнято вважати елітарний дніпропетровський регіон. Цей аспект став аксіоматичним ще в радянську епоху. У Дніпропетровську було визначено основну мету діяльності Асоціації – підтримка курсу ринкових перетворень, розширення горизонтальних зв'язків між містами на ґрунті економічного співробітництва, захист законних прав та інтересів членів Асоціації в органах влади та управління, взаємодія з владними структурами і громадськими об'єднаннями щодо перетворення України на країну з соціально орієнтованою ринковою економікою [3]. Створення цієї організації сприяло створенню так званої “дорожньої карти” соціального діалогу на рівні регіональних комунікацій.

Початок діяльності цієї асоціації ознаменувався заявою про визнання себе активним виразником інтересів сіл, селищ і міст України через свою діяльність.

Асоціації вдалось окреслити проблеми розвитку регіонів малих і великих міст для наукового та суспільного дискурсів. Упродовж своєї діяльності Асоціація міст України бере активну участь у формуванні законодавчої бази місцевого самоврядування, реформуванні бюджетної політики й міжбюджетних відносин, надає інформаційну, організаційну й консультативну допомогу своїм членам, опікується проблемою підготовки й перепідготовки муніципальних кадрів, налагоджує міжнародні побратимські зв'язки між містами [3]. Асоціація міст України здійснює спроби (досить активні) лобювати інтереси різних територіальних утворень, зокрема територіальних громад у центральних та регіональних органах державної влади, регулярно інформує їх та громадськість про проблеми місцевого самоврядування та шляхи їх вирішення.

Склад цієї організації об'єднує 557 міст, селищ і сіл, у яких проживає понад 80% населення України. Тому це не просто комунікаційний майданчик, але й найбільш загальний центр міжрегіонального співробітництва в Україні. В майбутньому ця організація повинна об'єднати всіх учасників соціального діалогу на регіональному рівні.

Регіональний рівень соціального діалогу порівняно з галузевим значно підвищує запит на інтелектуальні ресурси. І якщо на галузевому рівні соціального діалогу залучення інфраструктурних експертів було лише епізодичним і не носить масового характеру (хоча описані нами приклади і свідчать про певні варіації за умов залучення додаткових ресурсів, але вони не є послідовними і мають лише іміджевий характер). Іміджевість є важливим аспектом поширення знання про процес та його учасників, що створює умови для паралельного рекламування саме соціального діалогу, його учасників та всіх видів експертів.

Залучення галузевих та інфраструктурних експертів до соціального діалогу є одним з найважливіших інноваційних аспектів, які треба розвивати. Ця флуктуація забезпечує більшу частину аналітичного блоку соціального діалогу. Саме тому більшу частину аналітики соціального діалогу ми віддаємо галузевим та інфраструктурним експертам. Словник Брокгауза дає таке визначення поняттю “аналітика”: “аналітика – частина мистецтва міркування – логіки, що розглядає вчення про аналіз – операції уявного або реального розчленовування цілого (речі, властивості, процесу або відношення між предметами) на складові частини, виконувана в процесі пізнання або предметно-практичної діяльності людини” [2]. Саме пізнання предметно-практичної діяльності у соціальному діалозі і є основним завданням. Так, залучення даних галузевих та інфраструктурних експертів сприяє високому рівню операціоналізації та дослідженню окремих операцій та операційних вузлів у соціальному діалозі. Під операційними вузлами ми розуміємо сукупність пов'язаних між собою соціальних проблем, які вимагають типового технологічного вирішення або сукупність соціальних технологій, що спрямовані на вирішення типових проблем.

Залучення галузевих експертів має відбуватися в трьох типових випадках:

- перевірка доцільності впровадження пропозицій прийнятих на галузевому рівні;
- перевірка доцільності впровадження внутрішніх пропозицій, які сформовані регіональними чиновниками або експертами;
- перевірка доцільності впровадження досвіду, впровадженого в інших регіонах країни та інших країнах світу.

Позатиповими формами залучення галузевих експертів у сфері соціального діалогу є дослідження пропозицій окремих громадян, підприємств чи інших суб'єктів соціальних відносин. Іншою позатиповою причиною залучення галузевих експертів в сфері соціального діалогу є дослідження доцільності впровадження ще не озвучених у соціальному діалозі пропозицій і соціальних технологій. Інноваційною формою залучення галузевих експертів у сфері соціального діалогу є замовлення на створення та апробацію соціальних технологій, які можуть бути запропоновані у соціальному діалозі.

Залучення інфраструктурних експертів до соціального діалогу може відбуватися за спонуканням регіональних політичних, культурних, спортивних та інших еліт, громадських організацій, окремих жителів цих регіонів, що можуть домовитися з інфраструктурними експертами на платних чи безоплатних умовах. У цьому процесі не повинна виникати думка, що залучення інфраструктурних експертів суттєво підвищить собівартість соціального діалогу на регіональному рівні. На нашу думку, приймати участь у соціальному діалозі навіть на рівні інфраструктурного експерта для науковців буде елементом кар'єрного зростання і ознакою наукового професіоналізму, а тому вони не повинні ставити наріжним каменем своєї роботи високий гонорар. І це є додатковим аргументом на користь залучення інфраструктурних експертів до соціального діалогу і його регіонального рівня загалом.

Регіональний рівень соціального діалогу слід розділити на два: внутрішньорегіональний і зовнішньорегіональний. На внутрішньорегіональному рівні соціального діалогу обговорюються питання важливі для окремого регіону, тоді як для зовнішньорегіонального рівня характерним є обговорення міжрегіональних питань, важливих для спільного розвитку всіх регіонів.

На внутрішньорегіональному рівні одним з головних аспектів є поєднання проблем як представників з великих міст так і маленьких селищ. Це також відносно важке завдання через різний рівень авторитету й доступу до комунікаційних ресурсів як на провладному рівні, так і на рівні громадськості. Тому одна із головних функцій соціального діалогу на внутрішньорегіональному рівні полягає у знаходженні ресурсних компромісів між учасниками соціального діалогу на міжрегіональному рівні.

На зовнішньому рівні соціального діалогу також існує певна нерівність через різний рівень розвитку регіонів. І тому регіони можуть проявляти так званий “регіональний егоїзм” – нераціональну поведінку окремих

посадовців у соціальному діалозі на користь свого регіону за рахунок інших регіонів. Допущення подібних дисфункцій суттєво впливає на імідж як окремих учасників соціального діалогу, так і соціального діалогу взагалі.

Саме тому, і формат перемовин на регіональному рівні соціального діалогу відрізняються один від одного. Внутрішньорегіональний рівень соціального діалогу повинен проводитися за таким сценарієм. На першому етапі проводиться обговорення основних питань у місцевих громадах. Після обговорення найбільш резонансні питання виносяться на аналіз галузевих експертів. В той же час на цьому рівні можуть залучатися і різні інфраструктурні експерти, які досліджують соціальний ефект від можливих інновацій на рівні громад і просто досліджують громадську думку з приводу тих чи інших явищ, які відбуваються на рівні громад. Після закінчення досліджень і обробки первинної соціологічної інформації відбувається другий етап соціального діалогу на рівні громад, на який запрошуються галузеві та інфраструктурні експерти, де вони й доповідають про результати своїх досліджень.

Головна мета цих звітних організаційних заходів полягає в тому, що всі керівники соціального діалогу, як і будь-яких соціальних процесів чи подій, повинні звітувати за свою діяльність перед своєю громадою, котра має оцінити якість проведеної роботи в межах соціального діалогу, адже в цьому процесі відстоюються їх політичні, економічні та інші інтереси. І це є одним з рецептів подолання корупції, від якої потерпають більшість соціальних процесів в Україні, адже можна підтримувати своїх “родичів”, “друзів”, які знаходяться у “кабінетах” і не звітують про свою діяльність. А демократична процедура звітування про будь-що і соціальний діалог зокрема надають можливість відчутти соціальну взаємодію в повному обсязі.

Ця процедура звітування на цьому не завершується і продовжується в документуванні, вона є майже ідентичною до тієї, яку ми розглядали на галузевому рівні соціального діалогу і акцентували увагу на те, що сучасне документування соціального діалогу має здійснюватися за рахунок напрацювань, що з’явилися в науково-технічному прогресі і тяжіють фіксування інформації в електронному аудіо-відео візуальній формі, що суттєво полегшує цей процес у часово-просторовому вимірі. Ми допускаємо часткове дублювання документації у паперовому виді задля безпеки збереження цієї інформації, адже в епоху розвитку кіберзлочинності існує можливість витоку і знищення інформації та документів в електронному вигляді. Цей аспект і спонукає нас до збереження інформації в різних формах.

Висновки. Міжетапним форматом, що поєднує регіональний і національний етапи соціального діалогу є передача інформації від компетентних органів, що зафіксували прийняті рішення, в межах соціального діалогу в регіонах. Іншим паралельним форматом є аналіз науковими інституціями й аналітичними центрами питань соціального діалогу або організація партнерства у вирішенні зазначеної проблематики. На нашу думку, досвід Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України

міг би бути згуртовуючою силою цього процесу на сучасному історичному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Аналітика // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907
3. Асоціація малих міст України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psmr.com.ua/astu/>.
4. Баймуратов М. Сучасні проблеми місцевого самоврядування в Україні / М. Баймуратов // Вісник Маріупольського державного університету Серія: право. – 2011. – Вип. 1. – С. 59.
5. Драгоманов М. Переднє слово до громади” про державну організацію [Електронний ресурс] / М. Драгоманов – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/drag/drag.htm>.
6. Економічна демократія та розвиток місцевого самоврядування в Україні. (аналітична доповідь). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/jalilo23/002.htm>.
7. Сухарев О.С. Синергетика инвестиций : учеб.-метод. пособ. / О.С. Сухарев. – М. : Финансы и статистика; ИНФРА-М. – 2008. – 367 с.
8. Унитарное государство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pra-voznavec.com.ua/books/127/8556/25/>.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2013.

Довгаль І.В. Особенности совершенствования социального диалога на региональном уровне

В статье рассмотрены особенности совершенствования социального диалога на региональном уровне. Осуществлен теоретический анализ особенностей совершенствования социального диалога на региональном уровне. Предложены пути оптимизации социального диалога на региональном уровне.

Ключевые слова: *эксперты, региональные эксперты, отраслевые эксперты, социальный диалог.*

Dovgal I. Features to improve social dialogue at regional level

Background research is due to social transformations in modern Ukraine, the transition to a market economy. Social dialogue is an important process of coordination of social positions and demands of industry experts. To find out the features of the direct involvement of experts in the social dialogue.

Key words: *experts, regional experts, industry experts, social dialogue.*

УДК 303.64/316.014.60.504/

Є.В. СІРИЙ

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ У ВПРОВАДЖЕННІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

В аспекті дослідження окремих сегментів інформаційного простору України висвітлено практику застосування методу контент-аналізу пресових районних ЗМІ в предметності аграрного питання та земельної проблематики.

Ключові слова: ЗМІ, районна преса, аграрні питання, земельне питання, контент-аналіз.

Система масової комунікації є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Масова комунікація виступає специфічним макромеханізмом у суспільному середовищі. Саме вона значною мірою забезпечує цілісність людської спільноти в аспекті підтримання всезагального й універсального зв'язку між людьми, державами й культурами. У соціології масова комунікація інтерпретується як елемент соціального спілкування, соціального обміну або соціальної взаємодії.

Засоби масової інформації і сьогодні забезпечують суб'єктам політики великі можливості для реалізації мети політики, служать відповідним соціальним силам, виступають могутнім чинником реалізації політичних і правових норм, правил, принципів тощо [1]. І недостатня розвинутість інформаційного простору того чи іншого суспільного сегменту є одним із чинників, який перешкоджає його ефективному інформуванню. У контексті наших вітчизняних реалій це відноситься, в першу чергу, до села та його проблем.

Єдиним мас-медійним каналом, який державні органи можуть достатньо ефективно використовувати для інформування сільського населення, залишаються місцеві ЗМІ, засновниками яких є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Районні й сільські газети становлять лівову частку цих ЗМІ та найбільш наближені до потреб сільського читача. Сільські районні газети є потенційно дуже ефективним інструментом інформування селян державними органами про аграрну й земельну реформи, про ті можливості, які вони надають пересічному селянину для покращання матеріального добробуту. Однак тема ролі ЗМІ в розвитку аграрного сектора практично залишається поза аналітичним полем.

Формування і розвиток преси аграрного спрямування, як і всіх засобів масової інформації (ЗМІ) в пострадянській Україні, носить суперечливий характер, зумовлений особливостями процесів трансформації держави, суспільства, економіки і самих ЗМІ. Тут має місце й підсилення свавілля

“адміністративного ресурсу” щодо преси, в тому числі сільської, і проблема доступу до всебічної та виваженої інформації. А деякі експерти вже десять років тому почали говорити про інформаційну ізоляцію українського села, що відображається в низькому рівні життя селян, та орієнтації практично всіх ЗМІ на платоспроможну міську глядацьку й читацьку аудиторію, украй низької частки збільшення кількості аграрних видань, переповнення так званими нейтральними виданнями, які лише пригнічують ділову активність населення, що, безумовно, є об’єктивними причинами занепаду сільського інформаційного простору [2; 3].

Ефективне впровадження аграрних перетворень потребує високої поінформованості селян щодо своїх прав як власників землі та майна, розвитку аграрного ринку та належного розуміння принципів і перспектив перетворень. А рівень її ефективності можна дослідити тільки завдяки застосуванню відповідних, у тому числі й соціологічних методик. Для вивчення специфіки й особливостей впливу ЗМІ соціологія використовує різні емпіричні методи: моніторинг, контент-аналіз, рейтингові методики, виміри ефективності інформаційної дії [4; 5]. Достатньо поширеним у практиці проведення соціологічних досліджень є аналіз документів і, зокрема, один із його різновидів – контент-аналіз.

Метою статті є опис ситуації, що склалася із висвітленням питань реформування АЛК, зокрема земельної реформи й земельних питань в українській пресі. Контент-аналіз дає змогу лише описати ситуацію з висвітлення тематики реформування АПК і земельного питання (надалі іменуватиметься як РАПКіЗП) у пресі. Однак зазначені вище недоліки не понижують актуальності й важливості отриманих показників. Описовий формат дослідження дасть змогу побачити реальну картину ситуації з висвітлення тематики реформування АПК і земельного питання (РАПКіЗП), порівнявши показники за окремими предметними напрямками дослідження, регіонами, врахувавши адміністративні ознаки. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання з виявлення та опису таких характеристик:

1. Визначення насиченості (частоти та інтенсивності) висвітлення тематики реформування АПК і земельного питання (РАПКіЗП) в пресі (за різними категоріями).

2. Структурно-якісний аналіз характеристик публікацій, присвячених тематиці РАПКіЗП: предметність, рубрика, тематика, оціночна спрямованість та інші характеристики публікацій.

У межах проведення кількісного аналізу преси загальнонаціонального та регіонального (область/район) рівнів за імовірнісний 2-х місячний період (вересень/жовтень) 2011 р. було проаналізовано 1202 одиниці видань. Результати цього аналізу обґрунтовують висновки щодо змін при подальшому висвітленні тематики реформування АПК і земельного питання (РАПКіЗП) у пресі.

Як операційна одиниця контент-аналізу використовувався конкретний текст публікації на тему, пов’язану з розвитком (реформуванням) аг-

ропромислового комплексу й земельного питання. Останньому приділялося найбільше уваги.

Вибірка ЗМІ будувалась із трьох сегментів за територіальним (область/районний центр) і “державницьким” принципом, згідно з яким, до вибіркової сукупності входили ЗМІ, що надані кожним обласним центром і низкою відповідних районних центрів як державні видання обласного/районного підпорядкування. До третього сегменту входили ЗМІ загальнонаціонального значення, які характеризуються високим рівнем розповсюдження та рейтингом у сільській місцевості. Чинник політичної спрямованості ЗМІ був виключений.

У нашому випадку процедура відбору адміністративних одиниць і сама вибірка характеризувалася лише кількісними параметрами (кількісна вибірка). Перший крок формування вибірки характеризувався її суцільністю щодо областей та обласних центрів. Одиниці ЗМІ повинні були репрезентуватися кожною із областей та обласним центром. Другий крок вибірки характеризувався відбором адміністративних районів як окремих (типових) репрезентативних одиниць. При такій величині генеральної сукупності (490 районів на 24 області та АР Крим) достатнє залучення до вибіркової сукупності по 4–5 районів із кожної області. При імовірнісному кількісному (пропорційному) відборі для підвищення репрезентативності вибірки прийнятним було врахування таких чинників, як: географічне розташування (географічний “кущ” (С), віддаленість від обласного центру (М), величина (розмірність) району (V) у будь-якій послідовності. При врахуванні цих характеристик-параметрів і застосуванні їх у різному (щодо областей) порядку було вирішено відібрати відповідні адміністративні райони за областями.

У наданні масиву друкарських видань для аналізу, як правило, виникає чимало проблем та ускладнень. У контексті нашого дослідження це були ускладнення при дотриманні вибіркової сукупності та дизайну квоти (відсутність чималої кількості номерів газет загальнонаціонального підпорядкування, окремих регіонів та видань окремих обласних і районних центрів; номери не всіх видань збереглися в повному обсязі). Відповідно, дизайн і репрезентативність реальної вибірки (порівнявши показники запланованої та реальної вибірки) впливали на точність результатів аналізу.

У цьому дослідженні застосовувалася методика якісного контент-аналізу за середніми величинами, що використовується для аналізу великих масивів текстових документів. Це, у свою чергу, дало змогу структурно окреслити й описати цю ситуацію. Проаналізована інформація про АПК та земельне питання у широкому тематичному спектрі з матеріалів, опублікованих в українській пресі за спеціалізованою кроковою вибіркою, репрезентує загальноносуспільний, громадсько-політичний сегмент друкованих ЗМІ України.

Ступінь висвітлення тієї чи іншої соціальної проблеми в ЗМІ є своєрідним індикатором, що свідчить про пріоритетність цієї проблеми в суспільстві. Цей розділ описує спільний об’єм публікацій, присвячених темі (РАПКіЗП), ступінь висвітлення цієї теми в центральних і регіональних

ЗМІ. Усього за вересень-жовтень 2011 р. із обраних 1202 одиниць-видань, підданих аналізу, було виявлено 46,1% одиниць матеріалів, пов'язаних з тематикою РАПКіЗП. Говорити про “показовість” цього показника можна лише умовно, зважаючи й на зовнішні чинники, зокрема актуалізацією цієї проблематики в суспільному й політичному житті країни.

Розділення за окремими ознаками дає змогу нам виявити інтенсивність присутності (один із ключових показників у контент-аналізі) різного предметного матеріалу, визначивши частоту зустрічності предметного матеріалу та його відносну частоту. Загалом по Україні цей показник становить: $1\ 202/554 = 2,16$ або 46,1%. Іншими словами, в цілому по масиву проаналізованих видань, ОДИН матеріал цієї тематики розміщується в середньому в кожному ДРУГОМУ (2,16) номері газети. Це співвідношення не однакове для різних регіонів, але суттєво й не відрізняється. Наведені дані показують, що обласні, районні і загальнонаціональні видання висвітлюють тематику РАПКіЗП приблизно однаково (близько 50%), або в кожній другій газеті.

Аналіз кількості публікацій з тематикою РАПКіЗП в одному номері газети засвідчив, що у 54% номерів видань, у яких наявний досліджуваний інформаційний матеріал, розміщено 1 предметну статтю, у 26,4% – 2 статті, у 19,4% – 3 і більше статей відповідно. Слід зазначити, що це відносно непоганий показник висвітлення матеріалу, оскільки стає більш значимим для читача.

За результатами дослідження, інформаційний матеріал у газетних виданнях найчастіше розміщується в середині номера. Якщо порівняти показники “перших”, “середніх” і “останніх” сторінок, то в основному матеріал зосереджений у “першій половині” номера. Звісно, такий показник є умовним, оскільки друковані видання різняться за своїм обсягом: від 4 до 24 сторінок і більше. Крім того, практика показує, що “психологія” газетного читача спонукає його цікавитись насамперед “першою” і “останньою” сторінками номера. З огляду на це можна говорити про невисоку помітність матеріалу в пресі (стосовно цього серед дослідників не існує одностайної думки, адже кожне видання характеризується своїм структурним дизайном, що в кожному випадку нівелює ту чи іншу закономірність). Хоча, з іншого боку, ці дані свідчать про середньо-високий Ранг або Індекс (I p.) розміщення предметного інформаційного матеріалу. При застосуванні класичної однополярної шкали виміру Індекс розміщення предметного інформаційного матеріалу (I p.) становитиме 2,33 у значимому проміжку від 1 до 3, де 1 – найнижчий показник (в кінці), 3 – найвищий (на початку).

Як показують результати аналізу, публікації з тематики РАПКіЗП найчастіше виходять у форматі інформаційного повідомлення (52,8%), аналітичного опису (20,8%) та інтерв'ю/думки експерта (19,4%). Такий розподіл, як видається, є цілком прийнятним щодо висвітлення цієї проблематики, хоча позиція “критичні замітки”, у якій зосереджується увага на негативній оцінці, помилках, потенційних прямих і суміжних їм проблемах щодо РАПКіЗП вимагає більшої уваги.

Характеристика загального оціночного спрямування статей (показник коректності висвітлення матеріалу) наочно показує, що більшість (60,3%) публікацій носить полеміко-аналітичний характер (аналіз, конструктивна критика, роз'яснення, пошуки результатів, питання/відповіді, пропозиції). Однак схвально-позитивний характер сприйняття подій (27,1%) предметного матеріалу порівняно з “критикою” та “осудом” (12,6%), як видається, дещо відволікає читача від об'єктивної оцінки подій.

Серед усіх відзначених предметних публікацій з тематики РАПКіЗП більшість становлять публікації посереднього спрямування – 63,4%, де тема реформування АПКіЗП не є основною, а висвітлюється посередньо, в межах інших суспільних проблем. Інші 36,6% публікацій носять пряму спрямованість щодо тематики РАПКіЗП за різними напрямками.

Земельна реформа, земельне питання у цій предметній структурі посідає 1-шу позицію (49,5%). Відповідно, останню – реформування та розвиток, аграрної науки та освіти (0,8%). Всі інші позиції, окрім реформування та розвитку рослинництва (16,2%) займають приблизно однаково низькі позиції (табл. 1).

Таблиця 1

Галузева проблематика при монопредметній тематичності

	% (до П. О. видань)
Земельна реформа, земельне питання	49,5
Реформування та розвиток рослинництва	16,2
Реформування та розвиток м'ясного тваринництва	3,4
Реформування та розвиток молочного скотарства	4,7
Реформування та розвиток аграрної науки та освіти	0,8
Парко-технічна сторона реформування АПК	3,6
Реформування управління агропромислового комплексу, інноваційний розвиток державної політики щодо АПК.	5,9
Реформування та розвиток соціальної сфери АПК	2
Лісове господарство	2,2
ІНШЕ	12,7
	100

Це положення доповнюється іншими результатами аналізу щодо галузевої проблематики поліпредметної тематичності публікацій, у яких земельна реформа, земельне питання також займає домінантне положення – 49,7%. Виявлено, що такого роду статті немало приділяють уваги і реформуванню управління агропромислового комплексу та інноваційному розвитку державної політики щодо АПК (46%), реформуванню і розвитку соціальної сфери АПК (31,7%).

Отже, можна зробити висновок про домінантне положення теми земельного питання у загальній структурі тематики РАПКіЗП.

Операціоналізація тематики земельної реформи та земельного питання дає нам розгалужену палітру її напрямів, аспектів тощо, що, на перший погляд, значно ускладнює побудову та опис її структури. Тому в аналізі змісту

та тематичної спрямованості цих публікацій методикою передбачалося три кроки їх опису. Перший крок полягав у визначенні основної змістовності публікацій щодо земельного питання завдяки вияву основних смислових виразів (словосполучень), передбачених відображеною валідизованою номінальною шкалою закритого типу. За результатами дослідження, найбільш поширеними аспектами в контексті тематики з земельного питання були аспекти земельних відносин та управління земельними ресурсами в регіонах (15,7%), висвітлення кодексів, законів, актів державних інституцій (12,6%), питання про земельний фонд та земельний ринок (11,3%).

Другий крок передбачав вияв додаткових смислових виразів (словосполучень), передбачених наданою валідизованою номінальною шкалою закритого типу. Найбільш поширеними сторонами в контексті тематики земельного питання за результатами проведеного дослідження є питання про земельні відносини та управління земельними ресурсами в регіонах (32,1%), питання реєстрації прав на землю – набуття, реалізація, захист (31,5%), питання землеустрою та земельної політики (28,5%), питання про земельний фонд та земельний ринок (27,9%).

Третім кроком було передбачено вияв додаткових смислових виразів (словосполучень) відкритого типу.

Згідно з результатами дослідження, можна зробити висновок, що питання правового характеру в контексті правової реформи подаються переважно через фактуальну інформацію про порушення законодавства, розкрадання землі, інтерпретаційні моменти реформування земельного питання та формування ринку землі.

Висновки. Дослідження цього предметного поля в межах поставлених завдань дає змогу зробити такі висновки. Якісний контент-аналіз вітчизняних ЗМІ показав, що у друкованих виданнях (в аспекті реальної вибірки) з посередньою частотою висвітлювалася тематика реформування АПК і земельного питання (РАПКІЗП).

Питання достатності чи недостатності частоти виходу матеріалу достатньо умовне, щодо цього виникають свої міркування. По-перше, ця тематика в аспекті суспільно-політичного життя країни, принаймні протягом 2011 р., знаходилась і знаходиться у призмі актуалізації та неабиякої уваги. Особливо це стосується теми земельної реформи й земельного питання, яка посідає чинне місце у структурі системного реформування та розбудови вітчизняної політико-правової та господарської систем. Хоча загалом частота виходу предметного матеріалу реформування АПК і земельного питання (46,1%) та його насиченість у вітчизняних ЗМІ відносно показова, все ж такі чинники як поліобразність (принаймні 7–8 виокремлених сфер розвитку) напрямів цієї проблематики, аграрна притаманність економічної системи України, низький рівень її розвитку, а подекуди й катастрофічність окремих її галузей – вимагають більшої уваги до цієї проблематики. Можна сказати, що не лише в цьому питанні є проблеми. Йдеться про відповідність діяльності місцевих видань сучасним і прогресивним запитам щодо нагальності

й актуальності тих чи інших суспільних проблем та об'єктивності їх висвітлення. Саме насиченість вітчизняних ЗМІ тематикою земельного реформування та земельного питання (14,8% до всіх видань) є тому прикладом.

Можна сказати, що регіональні ЗМІ демонструють певну формальність до висвітлення питань, пов'язаних з реформуванням АПК і земельного питання. Це відображається у низькій частоті (14,8% до всіх видань) виходу матеріалу; домінуванні публікацій посереднього спрямування (63,4% серед предметне означених видань); відносно вагомій сумарності офіційних урядових та інформаційних повідомлень (4,7%/22,8%); домінації зосередження матеріалу всередині газети (53,7%) не під “проблематичними” нагальними рубриками, а “тематично-галузевими”. Все це може свідчити про низьку помітність цього предметного матеріалу у ЗМІ.

Щодо сегментації тематики земельної реформи й земельного питання, то найбільш поширеними аспектами в контексті тематики земельного питання є: питання земельних відносин та управління земельними ресурсами в регіонах (15,7% серед основних смислових характеристик та 32,1% серед додаткових), висвітлення кодексів, законів, актів державних інституцій (12,6% основних смислових характеристик і 10,5% додаткових), питання про земельний фонд, та земельний ринок (11,3% основних смислових характеристик і 27,9% додаткових). Крім того, можна зробити висновок, що питання правового характеру в контексті правової реформи подаються переважно через фактуальну інформацію про порушення законодавства, розкрадання землі, інтерпретаційні моменти реформування земельного питання та формування ринку землі.

Звісно, такого роду висновки хоча й не характеризуються тактичною точністю (з причини неточності реальної вибірки, хоча практична дотриманість вибірки в дослідженнях з контент-аналізу є вкрай проблематичною і відносною), все ж проведений аналіз відображає у необхідному форматі ситуацію висвітлення тематики реформування АПК і земельного питання, її основні риси, структурність і тематичну сегментність. З цього замовник може зробити власні висновки щодо цієї ситуації, з установкою на її корегування у різних аспектах. Отримана аналітична інформація цілком дає змогу це зробити.

Щодо розгортання рекомендаційної бази, котра, відповідно до мети, з одного боку може презентуватися вузькопрагматичним характером, слід розглянути цю ситуацію як результат ширшої проблеми, що носить системний характер. В аспекті “формальності” до висвітлення проблематики земельної реформи проблему можна звести до відсутності діалогу між суспільством та ЗМІ на рівні політики державних інституцій, інтересів інформаційних засобів, громадянської інертності регіонально-периферійної журналістики. Тема ролі ЗМІ в розвитку аграрного сектора практично залишається поза аналітичним полем. Це стосується і зневажливого ставлення засновників ЗМІ у виконанні своїх функцій щодо досконалого інформування населення, підсилення свавілля “адміністративного ресурсу” щодо преси, в тому числі сільської, недотримання державними органами чинних законів про ЗМІ, саморекламний характер висвітлення діяльності місцевих органів влади, формальне

висвітлення проблеми, низький рівень аналітичного та громадянського вектору у змісті та ідеї матеріалів преси. З огляду на це можна стверджувати, що проведення земельної реформи в таких умовах є вкрай небажаним, оскільки може бути джерелом значних соціальних потрясінь.

Виходячи з вищезначених аргументів, вважається за потрібне наступної рекомендаційної бази. Це стосується аспектів розробки державної системи інформування селян про аграрну й земельну реформи, запровадження конкретних заходів, спрямованих на покращення поінформованості селян, змістовності інформації, яка має надаватися населенню щодо їхніх прав і обов'язків з питань приватної власності на землю, формування інформаційної просвіти щодо земельної реформи, забезпечення гласності, публічності та відкритості практичної реалізації земельної реформи для громадськості та засобів масової інформації.

Усе це належить до кола завдань і можливостей єдиного інформаційного простору України через зв'язок із системою державного реформування та формування інформаційної взаємодії держави, суспільства, людини [6].

Список використаної літератури

1. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є.В. Сірий. – Вид. 3-тє. – К. : Атіка, 2009.– 492 с.
2. Районні газети у вільному плаванні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uapp.net/industry/analytics/debate/article_108.html.
3. Земельна реформа та земельні відносини в Україні. Посібник для журналістів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myland.org.ua>.
4. Иванов В.Ф. Контент-анализ: методология та методика дослідження ЗМК : навч. посіб. / В.Ф. Иванов. – К., 1994
5. Шалак В.И. Современный контент-анализ. Приложения в области политологии, рекламы, социологии, экономики, психологии, культурологии / В.И. Шалак. – М., 2006. – 287 с.
6. Карпенко В. Інформаційна політика та безпека : підручник / В. Карпенко. – К. : Нора-друк, 2006. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2013.

Серый Е.В. Социологический анализ деятельности СМИ во внедрении аграрных преобразований: контент-анализ земельной проблематики

В аспекте исследования отдельных сегментов информационного пространства Украины отражена практика применения метода контент-анализа прессовых районных СМИ в предметности аграрного вопроса и земельной проблематики.

Ключевые слова: *СМИ, районная пресса, аграрные вопросы, земельный вопрос, контент-анализ.*

Seryi Y. A sociological analysis of activity of MASS-MEDIA in introduction of agrarian transformations: content-analysis of landed problems

This material describes practice of application method of content-analysis of district MASS-MEDIA presses in subjectness of agrarian question and landed problematics in research's aspect of separate segments of informative space of Ukraine.

Key words: *MASS-MEDIA, district press, agrarian questions, landed question, content-analysis.*

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 316.334:37+316.6

Н.М. ГОРДІЄНКО

ШЛЯХИ ЗАСВОЄННЯ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ МОЛОДЦЮ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті розглянуто соціальну норму як елемент суспільної свідомості; висвітлено погляди дослідників на соціальні норми як феномен з точки зору соціології; обґрунтовано домінуючу роль освітніх інститутів у засвоєнні особами з інвалідністю соціальних норм і напрацюванні досвіду їх дотримання у повсякденному соціальному житті, оскільки освітні установи діють цілеспрямовано, системно, спираючись на принципи соціальної структури людини; запропоновано конкретні шляхи організації осіб з інвалідністю на засвоєння визнаних суспільством соціальних норм та їх дотримання у процесі соціальної практики; охарактеризовано інші соціально значущі сфери впливу на осіб з інвалідністю: сімейне середовище, державні й недержавні структури, включеність у практичну діяльність, заняття спортом і оздоровчою фізичною культурою.

Ключові слова: діти з інвалідністю, соціальна норма, соціальне середовище, соціалізація, інтеграція.

Соціальна норма як елемент суспільної свідомості – це завжди правило, вимога суспільства до особистості, в якій означені об'єм, характер і межі можливого й допустимого в її поведінці. Тому соціальні норми виступають як регулятори не будь-якої діяльності людини, а тільки її суспільної діяльності. У зв'язку з цим особистість під впливом різних чинників, як об'єктивних, так і суб'єктивних, випрацьовує для себе індивідуальні правила життя, які можуть або співпадати з існуючими в суспільстві нормами, або вступати з ними в суперечності. На думку Д. Ядранського, важливість соціальних норм полягає в тому, що вони допомагають правильно орієнтувати свою поведінку щодо інших, здійснювати власні дії так, щоб вони не суперечили діям інших [15, с. 22].

Соціальні норми – це єдність трьох сторін: по-перше, вони – елементи суспільної свідомості, по-друге, вони – елементи індивідуального, по-третє, вони – практичний результат кореляції особистістю своїх індивідуальних правил життя з правилами й нормами, визнаними в певному суспільстві, групі. Від ступеня єдності цих моментів залежить ступінь узгодженості поведінки особистості з соціальними нормами, визнаними в суспільстві [1, с. 48].

Існування соціальних норм передбачає функціонування механізмів їх закріплення і передачі з покоління в покоління, що в кінцевому рахунку є найважливішим аспектом життєдіяльності суспільства. Норма не є прос-

тим відображенням реального стану справ, вона фіксує певний оптимальний стандарт діяльності, який не здійснюється повністю у жодному випадку [16, с. 34].

Оскільки соціальні норми визначають рівень суспільної свідомості, рівень індивідуальної свідомості і рівень здатності особистості дотримуватись їх у повсякденному житті, щоб почувати себе повноцінним членом суспільства, то дітей і молодь слід навчити діяти відповідно з ними. Перед цим дітей і молодь слід навчити усвідомлено їх виконувати. Практика показує, що до повноліття такою категорією дітей і молоді опікуються державні і недержавні органи у взаємозв'язку з сім'єю або без неї. А коли людина досягає повноліття, вона мусить самотійно або з деякою допомогою облаштовувати власне життя. Успішність її взаємодії з навколишнім середовищем залежить від того, наскільки якісно вона засвоїла і дотримується соціальних норм співіснування з іншими до власного повноліття.

Інвалідність як соціальний феномен з соціологічної точки зору – це “ненормована норма” або “нормальне відхилення”, залишається важливою проблемою, яку з різних боків вивчали такі вчені, як Є. Дюркгейм, М. Вебер, Р. Мертон, П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурд'є, А. Ковальова, Л. Виготський та ін.

У ракурсі феноменологічного підходу (П. Бергер, Т. Лукман, А. Щюц, Є. Ярсая-Смирнова, Д. Зайцева, Н. Шапкіна та ін.) розкривають соціокультурну природу нетиповості індивіда. Цей феномен формується і транслюється усім його соціальним оточенням як на рівні макросоціуму, так і на рівні мікросоціуму.

Інвалід – це будь-яка особа, яка не може самотійно забезпечити повністю або частково потреби нормального життя особистого чи соціального через наявність вроджених або придбаних недоліків фізичного, розумового чи психічного характеру [1, с. 23], а інвалідність – це повна або часткова втрата можливостей брати участь у нормальному житті суспільства на рівних з іншими громадянами через фізичні й соціальні перепони. [2, с. 31].

У контексті цього дослідження розглядаються шляхи засвоєння соціальних норм молодим поколінням з інвалідністю, тобто, тією частиною з них, які частково втратили можливість брати участь у нормальному житті суспільства, але можуть жити досить активно й результативно за умови дотримання соціальних норм, визнаних у суспільстві, до якого вони належать через участь у житті різних мікросоціумів, з якими вони безпосередньо спілкуються і взаємодіють. Соціальні стосунки – одна з найважливіших соціальних систем, яка відображає діалектичні взаємозв'язки індивідів і їх спільнот у всіх сферах життєдіяльності. Вони формуються в сім'ї, дошкільному закладі, в школі, в професійному або вищому навчальному закладі, а також в процесі вільного спілкування у соціальному середовищі.

М.П. Лукашевич і В.Т. Солодков [3, с. 50–51] доводять, що соціальні стосунки виникають у зв'язку з реалізацією потреб та інтересів, досягнен-

ням певних життєво важливих цілей окремими людьми або групами людей. Усвідомлені людські потреби називаються соціальними потребами та інтересами. Слід зазначити, що методи й форми задоволення потреб та інтересів не повинні суперечити соціальним нормам, яких дотримуються інші члени цього суспільства чи окремої групи людей. Усвідомлення цих норм і процес набуття досвіду діяти відповідно до соціальних норм, визнаних у суспільстві, найефективніше здійснюється у період дошкільного і шкільного навчання і виховання. Дошкільні, шкільні й інші освітні установи виступають носіями знань про соціальні норми, а також соціальні структури, де відпрацьовується досвід користування цими знаннями, формується здатність жити за нормами, визнаними цим суспільством. Ця здатність забезпечує соціальну орієнтацію особистості і впливає на формування позитивних соціальних стосунків.

М.П. Лукашевич і В.Т. Солодков [3, с. 56–57] виділяють деякі особливості соціальних стосунків в освітніх закладах, у яких, як правило, і проходить цілеспрямоване формування найважливіших соціальних норм. По-перше, соціальний інститут освіти інтегрує своєрідність стосунків усіх соціальних структур суспільства (класової, демографічної, етнічної, територіальної, професійної та ін.); соціальні стосунки будуються в єдності поточних і перспективних інтересів його суб'єктів і суспільств у цілому. По-друге, соціальні стосунки мають особистісно-груповий характер: вчитель у процесі заняття вибирає такі способи взаємодії, щоб одночасно вступати в діловий контакт з цією групою учнів, а сукупність різних учнівських індивідуальностей ініціюють творчий потенціал і підтримують професійне натхнення вчителя, забезпечуючи соціальний розвиток кожного із них. По-третє, соціальні стосунки можуть бути проблематичними, адже в цьому процесі беруть участь люди з якісно різним рівнем свідомості, знань і життєвим досвідом. По-четверте, учасники соціальних стосунків виходять із необхідності взаємодії як в інтересах освіти й виховання, так і в особистих інтересах. Процес навчання і виховання переплітає соціальні стосунки через оволодіння соціальними нормами і цінностями. Тут одночасно використовуються різні методи впливу й різнорівневе спілкування (суб'єкт-суб'єктне, суб'єкт-об'єктне). По-п'яте, найважливішою домінантою соціальних стосунків виступає соціальна (навчальна або виховна) група як первинна структура соціальної організації освіти.

Разом із тим, слід пам'ятати, що знання особливостей соціальних стосунків в освітніх закладах недостатньо для успішної соціалізації дитини, засвоєння нею життєво важливих соціальних норм, тому необхідно врахувати ще й соціальну структуру самої людини, її найбільш суттєві властивості. Зокрема, С.Г. Спасибенко [4, с. 71–73] виділяє такі принципи соціальної структури особистості:

1) цілісність людини (кожний компонент людини як цілісної системи слід розглядати в тісному взаємозв'язку з іншими);

2) необхідність загальносоціологічного конкретно-історичного аналізу ситуації та просторово-часових меж існування особистості;

3) виділення найбільш суттєвих компонентів-властивостей, необхідних і достатніх для об'єктивного аналізу й оцінювання людини як об'єкта і суб'єкта діяльності, спілкування, пізнання та спрямованості її життєдіяльності;

4) оскільки людина – динамічна система, то необхідно виділяти такі компоненти й механізми розвитку, які б дали змогу розглядати її не в статичності, а в процесі становлення, можливого вдосконалення, тобто важливо визначити соціальні функції, але не тільки статус, роль, а й процеси інтеріоризації (внутрішнього засвоєння людського досвіду) та екстеріоризації (втілення внутрішньої активності в предметну діяльність);

5) структура людини надзвичайно багатогранна, тому слід обмежитися двома основними принциповими положеннями, які діють одночасно, взаємопов'язано, хоч мають різну методологічну наповнюваність і практичне втілення. Перше положення – принцип координаційний (у кожній людині є здатність до діяльності, спілкування і пізнання, але в кожного вони проявляються по-різному); другий принцип – ієрархічний (більш загальні і складні властивості, якості людини домінують над властивостями нижчого рівня (наприклад, духовне здоров'я людини у більшості випадків визначає фізичне і психічне його здоров'я).

Вищезначені принципи слугують методологічною основою ставлення людини до об'єктів соціально-перетворювальної діяльності – природи, суспільства, мислення. Відповідно до цього, виділяються матеріально-перетворювальні й духовно-перетворювальні форми діяльності людини, дотримання нею відповідних соціальних норм у кожній з форм діяльності і формування та розвиток якостей особистості як об'єкта і суб'єкта діяльності, спілкування і пізнання. Зокрема, Л. Ваховський і С. Савченко [5, с. 5–6], аналізуючи дослідження проблеми соціалізації особистості, доводять, що “засвоєння і відтворення не покривають усього “поля” соціалізації, оскільки не вміщують в собі того явища, яке могло б бути названо соціальною творчістю”. Це означає, що під соціалізацією розуміється засвоєння, відтворення соціального досвіду й соціальна творчість самої особистості. Тільки такий трьохсторонній підхід до реалізації соціалізаційного процесу дає змогу цілеспрямовано впливати на соціалізацію особистості, на якісні зміни в різних аспектах її життя і життєдіяльності всього суспільства. Добре усвідомивши поняття і сутність соціалізації, основні чинники, стадії, форми, етапи соціалізації у молодому віці (до 23–25 років), знаючи особливості соціалізації в освітньо-виховних закладах і враховуючи принципи соціалізаційної структури самої особистості, а також домінуючі ознаки сучасної епохи, сучасного суспільства, в якому живе людина з інвалідністю, можна говорити про особливості засвоєння нею сучасних соціальних норм поведінки і діяльності та способи включення її в соціальне життя з метою

забезпечення її успішної інтеграції в суспільство. Виходячи з того, що основні соціалізаційні норми індивід засвоює до 23–25 років, є сенс зосередити увагу на особливостях соціалізації особистості з інвалідністю саме в освітніх закладах, бо саме в цей період індивід одержує систематичні знання, набуває соціального життєвого досвіду у процесі спілкування і співпраці з однолітками й дорослими, здоровими та інвалідами.

Мета статті – розкрити погляди вчених-соціологів на шляхи засвоєння соціальних норм дітьми та молоддю з інвалідністю у найважливіших видах соціальних інститутів як основи для їх соціалізації та інтеграції у суспільство.

Аналіз наукових джерел, присвячених розгляду і аналізу технологій формування соціальних норм дітьми й молоддю з інвалідністю засвідчують, що єдиної точки зору на розв’язання цієї проблеми немає. Більшість дослідників вважають, що найбільш значущим середовищем для засвоєння соціальних норм дітьми є освітні установи.

Так, зокрема, А.Й. Капська, О.Г. Карпенко, І.М. Пінчук [6, с. 48–49] стверджують, що саме освітнє середовище сприяє не лише тому, щоб дитина з інвалідністю могла вступати у формальні чи неформальні стосунки в освітньому просторі завдяки розвитку і збагаченню власної самоцінності, усвідомлення гідності “Я-особистості”, формуванню в собі впевненості й надії, віри в людину як носія гуманістичної ідеології, а й тому, щоб вона набувала досвіду інтеграції у суспільство через досвід включення у загальноосвітню діяльність у навчальному закладі.

З цією метою вони пропонують конкретні шляхи здійснення інтеграційних процесів – через створення в освітніх закладах класів здорових дітей і дітей з відхиленнями в розвитку, які працюють за своїми програмами, а в позаурочний час всі заходи готують разом, допомагаючи один одному; через організацію шкіл-побратимів, коли школи для здорових дітей і школи для дітей з інвалідністю зустрічаються, разом проводять свята, ігри, змагання та ін., де діти з обмеженими функціональними можливостями, наприклад, можуть показати високі результати в окремих видах діяльності, що дасть їм можливість відчувати себе повноцінними учасниками організованих дій, набути досвіду спілкування із здоровими людьми на рівних.

При цьому, на думку А.Г. Шевцова, звичайно, слід враховувати індивідуальні освітні потреби:

- 1) якомога раніше виявити порушення і рівень його складності;
- 2) спеціалізоване навчання і реабілітаційні процедури починати одразу ж після діагностування, незалежно від віку дитини;
- 3) вчасно визначати всі напрями розвитку “соціального вивиху”, їх роль в соціальному розвитку дитини, характер і зміст спеціального навчання, спрямованого на усунення вже виниклих і попередження нових соціальних вивихів;

4) у зміст навчання запроваджувати спеціальні завдання, спрямовані на розв'язання проблем у розвитку дитини, які відсутні у змісті освіти одноступенчатої, що не має вад;

5) у навчальний процес включати необхідні "обхідні шляхи" навчання, використанні специфічні засоби, які не застосовуються у освіті здорових дітей;

6) здійснювати систематичний контроль у відповідності з обраною програмою педагогічного інструментарію та технології навчання реальному розвитку дитини;

7) забезпечувати особливу просторову і часову організацію освітнього середовища;

8) усі близькі й дорослі, що оточують дитину, повинні брати максимально можливу участь у розв'язанні освітніх завдань дитини за межами освітньої установи і їх зусилля були скоординованими;

9) соціальна реабілітація засобами освіти не повинна закінчуватися шкільним періодом, а має організовуватись так, щоб забезпечити дитині здатність удосконалюватись протягом життя;

10) процес соціальної реабілітації дитини повинен здійснюватися кваліфікованими фахівцями різного профілю, компетентними у вирішенні завдань корекції розвитку дитини в ході навчання.

Задоволення вищезначених потреб у дітей та молоді з інвалідністю, на глибоке переконання А.Г. Шевцова [7, с. 36–37], буде сприяти забезпеченню соціальної адаптації та інтеграції у суспільство і визначатиме рівень засвоєння ними соціальних норм, визнаних у суспільстві як соціально значущих. Це, на думку А.Г. Шевцова [8, с. 61], забезпечуватиме право дітей та молоді з інвалідністю на спадкування культурно-історичного й соціального досвіду, досягнення максимально можливої для цих осіб інтеграції в суспільство в доступних для неї сферах.

Отже, освітнє середовище виступає як найважливіша складова загального соціального середовища для осіб шкільного віку й тих, хто навчається далі. Під соціальним середовищем у соціології розуміють економічні, політичні, соціальні й духовні умови, територіальні й інші спільноти тією мірою, якою вони впливають на свідомість та поведінку людини [9, с. 62]. Соціальне середовище, як стверджує П.О. Сорокін [10, с. 134], охоплює людину з моменту її народження і з того часу безперервно впливає на неї.

Паралельно з освітнім середовищем важливу роль у процесі засвоєння соціальних норм особою з інвалідністю відіграє сім'я, її соціальна культура, характер ставлення до дитини, соціально-реабілітаційна активність у медичній допомозі, активність у психологічній та інтелектуальній допомозі, характер спілкування і стосунків. Особливістю сімейного середовища, де проживають особи з інвалідністю, є те, що більшість батьків, за результатами досліджень, наприклад А.І. Капської, О.Г. Карпенко, І.М. Пінчука [6, с. 54], або виконують усі життєві завдання і вирішують проблеми за-

мість своїх дітей, або нав'язують дії і ретельно їх контролюють; батьки ж звичайних дітей в основному розподіляють життєві завдання і функції між ними й дітьми в загальній соціальній групі. Батьки, котрі мають двох і більше дітей, один із яких є інвалідом, дають останньому більше волі й можливості на відміну від дітей з інвалідністю, які в сім'ї не мають сестер і братів. Це можна пояснити не лише наявністю досвіду виховання, але й ширшими соціальними контактами. Одинокі матері, які мають одну дитину з інвалідністю, не можуть надати дитині соціальної свободи. Вони всі життєві обов'язки виконують за дитину й відмовляються від участі своїх дітей у групових діях. Особливості їхньої поведінки можна пояснити відсутністю досвіду сімейних взаємодій і позасімейних соціальних контактів. Відмову від соціальних взаємодій можна оцінити як страх за неуспіх дитини. Особливості поведінки родин із дітьми-інвалідами також полягають і в тому, що потреби, які вони декларують, різко відрізняються від реальних. Українські вчені – спеціалісти зі спеціальної педагогіки В.І. Бондар, В.В. Засенко, В.І. Берзін, Л.С. Вавіна та ін. [11, с. 201] – розробляли шляхи підготовки до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї, наголошують на необхідності соціальної реабілітації родин і розглядають її як вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, соціальних служб, об'єднань громадян та інших соціальних інституцій, спрямованої на здійснення системи організаційних, економічних, культурних, освітніх, лікувальних, оздоровчих та інших соціальних заходів щодо оновлення фізичного стану, честі, гідності, прав і свобод дітей та молоді. Звідси витікає необхідність включення людини з інвалідністю в активне суспільне життя, не замикаючись в колі сім'ї і у власній проблемі, розширювати власне освітнє й соціальне середовище.

Не менш важливе значення для засвоєння особою з інвалідністю має ставлення до неї державних і недержавних структур.

Накопичений міжнародний і вітчизняний досвід свідчить про те, що вирішення тих чи інших проблем можливе лише в межах моделі, де органічно поєднана цілеспрямована політика держави, її права, економічні, організаційні й наукові можливості, з одного боку, та ініціатива, інтереси відповідної соціальної групи населення – з іншого. На організаційному рівні розв'язання соціальних проблем найкраще реалізується через неформальне, конструктивне партнерство державних і недержавних інститутів, які безпосередньо представляють інтереси відповідної соціальної групи.

У сучасному українському суспільстві склалася така ситуація, в якій кожний громадянин, у тому числі й люди з інвалідністю у повсякденному житті мусять покладатися на самих себе, а готувати в них здатність інтегрувати в суспільство і реалізуватися в ньому повинна освітня установа. Усім змістом навчально-виховного процесу та основною його складовою, за дослідженнями І.С. Кона [12, с. 170], мусить бути засвоєння ними системи соціальних норм, цінностей і за рівнем їх засвоєння повинен визначи-

тися результат соціалізації. Виходить, що при розробці, апробації і впровадженні будь-яких моделей, конкретних технологій соціальної допомоги чи захисту осіб з інвалідністю доцільно виходити не тільки з потреб вузько-професійної спрямованості соціальної роботи, як дії з надання їм допомоги, а й із стратегічно-перспективного соціального завдання встановлення взаємовигідного паритету між окремими громадянами й суспільством. Спираючись на власні інтереси й можливості вибору способів дій для їх задоволення, будується модель поведінки будь-якої особи і своєрідна модель поведінки та життєдіяльності особи з інвалідністю. Ця модель поведінки мусить бути такою, щоб не суперечити тим соціальним нормам, які визнані суспільством (правові й моральні). Раціональну модель поведінки особі з інвалідністю вибудувати дуже важко, тому вся робота по засвоєнню нею базових соціальних норм і цінностей, як доводить В.Є. Савка [13, с. 438–440], виступає як діяльність з надання особі з інвалідністю допомоги з метою відновлення, збереження, покращення її здатності до соціального функціонування.

Цікаву думку щодо осіб з інвалідністю висловлюють В.В. Засенко і А.А. Колупаєва [14, с. 45], які стверджують, що головною метою навчання і виховання мусить бути формування у дітей, підлітків і молоді з інвалідністю спроможності нарівні із здоровими однолітками нести соціальні навантаження, сприймати інтелектуально-естетичні цінності суспільства, опанувати морально-етичні норми людських взаємин.

Не менш важливою складовою і особливістю успішного засвоєння і виконання молоддю з інвалідністю соціальних норм є здатність їх до виробничої діяльності. Участь їх у виробничій діяльності розширює спілкування взагалі і професійного спілкування зокрема. Готовність до такого спілкування і діяльності формується через засвоєння соціальних норм у процесі загального, профорієнтаційного та професійного навчання, які забезпечуються умовами шкільної, і професійної освіти. Особливістю і шкільної і професійної освіти у дітей і молоді з інвалідністю є:

- 1) доведення до їх свідомості необхідності і здатності до виробничої діяльності;
- 2) виявлення і розвиток їх індивідуальних здібностей і можливостей для розвитку цієї здатності;
- 3) напрацювання з ними шляхів самореалізації у виробничій діяльності з урахуванням своїх індивідуальних особливостей і потенційних можливостей;
- 4) формування установки і впевненості у змозі долати життєві труднощі, перешкоди, пов'язані з інвалідністю, на шляху до досягнення мети.

Якщо ці особливості цієї категорії осіб будуть враховані у навчально-виховному процесі, то сама система роботи в освітніх закладах буде сприяти засвоєнню визнаних у суспільстві соціальних норм, і за цієї умови

діти й молодь з інвалідністю будуть жити повноцінним активним життям на рівні із своїми здоровими ровесниками.

Однією з перешкод до засвоєння визначених у суспільстві соціальних норм і формування в особистості з інвалідністю позитивного ставлення до людей і суспільства в цілому є стан її здоров'я. Якщо він незадовільний, то дуже важко цій категорії людей вибрати моделі поведінки, адекватні конкретній ситуації, особливо в таких випадках, коли вона реально відчуває себе безпомічною через свою інвалідність. Тому одним зі шляхів залучення дітей і молоді з інвалідністю до активної соціальної і професійної діяльності є створення сприятливих умов для їхньої фізичної активності, для занять фізкультурно-оздоровчою і спортивною діяльністю. Вона може бути організована як у межах освітнього закладу, так і поза його межами.

Серед низки чинників, які сприяють розширенню рухової активності, одне з головних місць займає оздоровча фізична культура.

Фізкультура і спорт, завдяки активізуючому впливу на організм, підвищенню рівня фізичної підготовки, розширенню кола людей для спілкування, стимуляції духу змагання розглядається як оздоровче середовище, яке вміщує елементи соціального середовища і сприяє засвоєнню та додержанню визнаних певним суспільством соціальних норм.

Соціальна значущість фізкультури і спорту для особи з інвалідністю полягає ще й у тому, що вона, систематично виконуючи фізичні вправи, здатна коректувати й компенсувати свої вади. Водночас формуються в особи з інвалідністю певні характерологічні риси: воля, наполегливість, організованість, активність, сміливість та ін.

Другим важливим чинником і особливістю фізично-оздоровчого середовища для формування соціальних норм і набуття досвіду соціальної особистості є інваспорт. Якщо фізичне виховання створює початкову базу для розвитку фізичних здібностей, то масовий спорт сприяє повному розкриттю цих здібностей, дає змогу відчути здатність долати труднощі й відчувати насолоду від своїх успіхів.

Вищезначене дає змогу зробити висновок про те, що фізкультурно-оздоровча робота – суттєвий компонент у структурі системи засвоєння особою з інвалідністю соціальних норм, завдяки розширеним можливостям у спілкуванні, духу змагання, досвіду подолання перешкод і досягнення певних успіхів, позитивним емоціям – все це розширює в цілому соціальний досвід, а саме оздоровче середовище стає і соціальним середовищем, що активізує всі реабілітаційні процеси, тому його можна вважати реабілітаційним середовищем.

Висновки. Аналіз значущості вищезначених видів середовища й особливостей їх впливу на формування в осіб з інвалідністю визнаних суспільством соціальних норм дав змогу зробити висновок про те, що оскільки вони у сукупності забезпечують засвоєння і досвід використання соціальних норм у повсякденному житті, сприяють максимально повній соціалі-

зації та інтеграції у суспільство, то їх можна вважати базовими в розробці програми дій, спрямованих на включення осіб з інвалідністю у повноцінне соціальне життя. Базовими середовищами для засвоєння соціальних норм і напрацювання досвіду їх використання є: освітнє, сімейне, виробниче, оздоровче середовище при допомозі державних і недержавних структур і об'єднань. Подальший розвиток ця проблема знайде у розробці моделі і програми щодо засвоєння соціальних норм молоддю з інвалідністю.

Список використаної літератури

1. Ваховский Л.О. О содержательной стороне социализационного процесса в современных условиях / Л. Ваховский, С. Савченко // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С. 4–8.
2. Громадянська освіта та соціалізація дітей з вадами слуху. – К., 2002. – 85 с.
Кон И.С. Психология старшеклассника : пособие для учителей / И.С Кон. – М., 1980. – С. 170.
3. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посібник / М.П. Лукашевич. – К. : ІЗМН, 1998. – 112 с.
4. Лукашевич Н.П. Социология образования : конспект лекций / Н.П. Лукашевич, В.П. Солодков ; под ред. Н.П. Лукашевича. – К. : МАУП, 1997. – 224 с.
5. Пеньков Е.М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Некоторые вопросы методологии и теории / Е.М. Пеньков. – М. : Мысль, 1972. – 198 с.
6. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї: поради батькам / В.І. Бондар, В.І. Березинь, Л.С. Савіна та ін. ; за ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. – К. : Наук. Світ, 2005. – 256 с.
7. Савкіна В.Є. Соціальна робота в Україні: історичні традиції і сучасність / В.Є. Савкіна // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2002. – С. 438–440.
8. Сорокин П.А. Общедоступный учебник по социологии. Статьи разных лет / П.А. Сорокин. – М. : Наука, 1994. – 225 с.
9. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями / за ред. проф. А.Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2003. – 168 с.
10. Спасибенко С.Г. Социальная структура человека / С.Г. Спасибенко // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 1. – С. 64–79.
11. Холостова Е.И. Социальная реабилитация : уч. пособ. / Е.И. Холостова, Н.Ф. Деменьева. – 2-е изд. – М. : Дашков и “К”, 2003. – 340 с.
12. Шевцов А.Г. Методичні основи соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : монографія / А.Г. Шевцов. – К. : НТІ “Інститут соціальної політики”, 2004. – 240 с.
13. Шевцов А.Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : монографія / А.Г. Шевцов. – К. : Соцінформ, 2004. – 200 с.
14. Ядранський Д.М. Норма праці: соціальний зміст і значення : монографія / Д.М. Ядранський. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 324 с.
15. Ядранский Д.Н. Норма труда: социологическое измерение : монография / Д.Н. Ядранский. – Запорожье : Просвіта, 2012. – 520 с.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2013.

Гордиенко Н.Н. Пути усвоения социальных норм молодёжью с инвалидностью

В статье рассматривается социальная норма как элемент общественного сознания; раскрываются взгляды исследователей на социальные нормы как феномен с точки зрения социологии; обосновывается доминантная роль образовательных ин-

ститутів в освоєнні людьми з інвалідністю соціальних норм і нароботке опыта их соблюдения в повседневной социальной жизни, поскольку образовательные учреждения действуют целенаправленно, системно, опираясь на принципы социальной структуры человека; предлагаются конкретные пути организации лиц с инвалидностью на усвоение признанных обществом социальных норм и их соблюдение в процессе социальной практики; характеризуются другие социально значимые сферы влияния на лиц с инвалидностью: семейная среда, государственные и негосударственные структуры, включённость в практическую деятельность, занятия спортом и оздоровительной физической культурой.

Ключевые слова: *дети с инвалидностью, социальная норма, социальная среда, социализация, интеграция.*

Gordienko N. Mastering ways of social norms by youth with disability

The social norm as an element of social consciousness is always the rule, the requirement of a society to an individual, which defines the volume, the nature and limits of the possible and permissible in its behavior. Thereby an individual under the influence of different factors, as objective so subjective, draws up for itself an individual rules of life that can either coincide with the existent social norms or to conflict with them. The social norms are the unity of three parties: firstly they are the elements of the social consciousness, secondly they are the individual elements, and thirdly they are the practical result of the correlation of a person's individual rules of life with rules and norms that are recognized in a society or a group. The degree of unity of all these moments influences on the fact if an individual behavior coincide with the social norms recognized by society or not.

Key words: *children with disability, social norm, social environment, socialization, integration.*

УДК 37.015.4

Я.П. ДУБІНІНА

УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В РЕГІОНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті в контексті комплексної методології (системної, синергетичної та інтерпретивної складових) визначено соціологічну концепцію управління освітою в регіоні та подано інтерпретація основних понять – “освіта”, “управління освітою”, “управління освітою регіону”. Висвітлено сучасну специфіку управління як чинник розвитку світової системи. Запропоновано операційні дефініції базових понять дослідження, що складаються із комплексу методологічних складових.

Ключові слова: комплексна методологічна стратегія, освіта, управління освітою, управління освітою в регіоні, ефективність регіональної системи освіти.

Суспільно-політичні зрушення останніх років унаочнюють нагальність оновлення вітчизняної освіти. Про це свідчить, зокрема, поява нових урядових документів, пожвавлення дискусій у ЗМІ, створення Громадської ради освітян і науковців України. Але, як і раніше, бракує чітко окреслених орієнтирів і стратегічних програм розвитку, усвідомлення основних проблем освітньої системи і перешкод на шляхах її реформування. Такого проблемного підходу не знаходимо й у документах, прийнятих на загальнодержавному рівні впродовж останнього десятиліття і начебто покликаних окреслити стратегію реформування освітньої системи.

Соціально-економічні умови розвитку держави, інноваційні процеси зумовлюють необхідність розвитку випереджально-адаптаційних можливостей освітньої галузі, модернізації управління освітою, якою передбачено підвищення компетентності управлінців усіх рівнів шляхом формування стратегічного мислення, оволодіння технологією адаптивного управління та освітнього моніторингу із залученням представників громадськості й учасників навчального процесу. Однак формування інноваційного середовища в освіті, становлення цілісної системи управління інноваційними процесами в сучасних умовах, насамперед на регіональному рівні, не знайшли достатнього висвітлення в наукових дослідженнях і не реалізовані в освітній практиці, чим і визначена *актуальність* нашого дослідження.

З початком реформування системи освіти радикально змінилися цілі, задачі, а відповідно, й інструменти управління. Аби вирішити найбільш гострі комплексні проблеми розвитку освіти в умовах динамічних змін, дефіциту часу й фінансових ресурсів, природним стало залучення програмно-цільової ідеології та методів.

До чинників, що пригнічують ефективність програм розвитку освіти на державному й регіональному рівнях можна віднести: відсутність психо-

логічної готовності керівників сфери освіти до реалізації програмно-цільового управління, відсутність організації спеціальної підготовки управлінців (знання та вміння з програмно-цільового управління поверхні й неконкретні), посередню якість існуючих програм.

Особливе значення в управлінні освітою приділяється питанням добору й розстановки управлінських кадрів, переходу освітніх систем від режиму функціонування до режиму розвитку. Пріоритетними напрямками пошуків учених початку нового тисячоліття стають питання інноваційної діяльності педагогів, науково-методичних засад організації моніторингових досліджень, професійної компетентності керівників навчальних закладів. Але більшість існуючих наукових праць з управління в системі освіти висвітлюють лише окремі сторони управління.

Суттєвими проблемами реформування національної освітньої системи залишаються: відсутність регіональної системи управління інноваційними процесами як цілісної інфраструктури та цільового фінансування інноваційного напрямку діяльності з боку органів державної влади; недостатня підготовка освітян-практиків щодо підходів з реалізації інноваційних процесів. Означені проблеми не лише негативно впливають на інноваційні трансформації сучасної освіти, а й гальмують реформування галузі.

Проблема дослідження визначається суперечностями між існуючим в Україні централізовано-галузевим управлінням освітою та зростаючими потребами регіоналізації цього управління, необхідністю впровадження інноваційних соціальних технологій. Ці потреби зумовлюються загальною тенденцією демократизації всього суспільного життя та специфічними особливостями регіонів країни, які склалися історично як форма територіальної організації соціальної структури суспільства, соціальних зв'язків і відносин, соціальних інститутів і процесів. Вважаємо за доцільне розглядати в дослідженні сучасну специфіку управління як чинник розвитку освітньої системи.

Тема дослідження має міждисциплінарний характер. Проблеми, що розглядаються в ній, стосуються як соціології освіти, так і соціології управління та соціології регіонів. Окремі напрями повинні бути об'єднані загальною концепцією освіти, яка потребує вибору необхідної сукупності підходів для свого дослідження. Поліпарадигмальний характер сучасної соціології передбачає можливість і необхідність застосування різних підходів щодо усвідомлення явищ і процесів, що вивчаються. Наприклад, при *макросоціологічному* підході нас цікавить насамперед місце освіти в системі суспільних відносин, ефективність функцій, взаємозв'язок з іншими галузями, системний характер самої освіти.

При *мікросоціологічному* підході – суб'єкти системи освіти, які різняться один від одного своїми інтересами, цінностями, поведінкою, ставленням до певних тенденцій у сучасній освіті (наприклад, до інноваційних процесів) і соціальні механізми соціально-освітньої діяльності.

Метою статті є визначення соціологічної концепції управління освітою в регіоні, а завданням – інтерпретація основних понять – “освіта”, “управління освітою”, “управління освітою регіону” з точки зору обраних парадигмальних методологій, виходячи із інтегративного підходу.

На нашу думку, логіка соціологічного дослідження проблем управління освітою регіону вимагає використання комплексного методологічного підходу, застосування як системної, так й синергетичної та інтерпретивної парадигм. У межах означених підходів плануємо здійснити концептуалізацію фактичного матеріалу, отриманого в результаті дослідження.

У контексті системної парадигми вважаємо доцільним застосування стратегії функціонального аналізу Р. Мертона [3], в межах інтерпретивної парадигми – “розуміючу” соціологію М. Вебера [3], теоретико-методологічній інструментарій синергетичної парадигми виокремлюємо в дослідженнях сучасного науковця Л.Д. Бевзенко [1].

Спроби розглядати управлінські стратегії, що застосовують в освіті з точки зору різних соціологічних парадигм, знаходимо в працях українських науковців (І. Г. Осадчий [4], Л. Калініна [2], А.І. Прокопенко [5]). Але означені дослідження носять суто описовий і навіть загально-педагогічний характер; не вистачає науковості в обґрунтуванні та практичній спрямованості управління освітніми системами різних станів.

Логіка дослідження вимагає насамперед застосування **системного** аналізу, а саме методології двох системних парадигм – інституціоналізму та структурного функціоналізму. Обидві спрямовані на аналіз соціальних систем: вивчення призначення і функцій системи освіти й системи управління освітою як соціальних інститутів; механізмів їх функціонування (сукупності норм), особливостей структури й умов їх подальшого розвитку шляхом інституціоналізації; пошук чинників, що стабілізують і забезпечують їх функціонування, збереження в якісно незмінному стані; аналіз соціального контексту освіти. Тобто дослідницька увага зосереджується на двох головних соціологічних аспектах освіти – її соціально-системних та інституціональних характеристиках:

- 1) освіта є відносно самостійною підсистемою суспільства зі складною сукупністю внутрішніх структур, насичених соціальними відносинами;
- 2) освіта розглядається як соціальний інститут із низкою функцій відносно суспільства, усіх його підсистем і рівнів соціальної організації.

У межах **інституціоналізму**, освіта – це складна цілісна система інституційного характеру, що характеризується відносною самостійністю, стабільністю та спадкоємністю: має свої власні закономірності функціонування та розвитку і є відносно незалежною від соціальних зрушень. Така відокремленість призводить до суперечностей між самою системою освіти й потребами суспільства. Освіта розвивається в умовах постійних суперечностей між суспільними потребами і станом освіти, потребами і життєвими планами соціальних груп відносно освіти. Звідси суперечливість самого

інституту, розрив між його елементами, невідповідність рівнів розвитку окремих функцій, суперечливість способів їх реалізації. Всі ці протистояння загострюються в періоди загального кризового стану суспільства. Щодо соціальної системи в цілому (суспільство), то освіта (як підсистема суспільства) використовується нею як інструмент стабілізації.

У межах структурного функціоналізму всі складові освіти як соціальної системи розглядаються під кутом зору інтегративних і стабілізаційних можливостей, що пов'язано з тезою про найбільш суттєву ознаку будь-якої соціальної системи – прагнення до стабільності та інтеграції. Структура системи освіти не обмежується її заходовою вертикаллю чи поділом за ознаками загальної, професійної чи додаткової освіти. В освіті можна виділити функціональні підсистеми, в межах яких часто визначаються нормативи для освітньої (навчально-виховної) діяльності і зосереджені функції контролю над останньою. Багато з цих підсистем своєрідно пов'язують освітній процес із зовнішніми інститутами та сферами суспільства.

Сучасна освітня система як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях, є соціальною системою перехідного типу. У період інституціональної трансформації, у ній, поряд із впровадженням інноваційних, продовжують існування старі норми, цінності та структурні елементи. Це створює різного роду суперечності, провокує зростання аномії. З приводу цього, на нашу думку, доцільно в аналізі сучасної системи освіти різних рівнів дотримуватися нормативного підходу структурного функціоналізму із залученням теорії соціальної аномії. Особлива увага приділяється найбільш значущим для системи структурам, зміни в яких ведуть до якісних зрушень у функціонуванні (збереженні) й розвитку (зміненні) всієї системи. У зв'язку з цим, доцільно відзначити плідність *методологічного підходу Мертона*, який запропонував для аналізу як стабільних систем, так і систем, що розбалансовані, використовувати поняття “дисфункція”, “явна функція”, “латентна функція” та “аномія”. Стратегія функціонального аналізу соціальної системи, запропонована Мертоном, передбачає виявлення соціальних механізмів, через які виконуються функції. Особливий акцент робиться на дослідженні динаміки соціальної системи, у якій дисфункції розглядаються як факти накопичення напруженості та деформації, що безпосередньо веде до соціальних змін. У дослідженні дисфункції та латентні функції системи освіти сучасної України розглядатимуться як функції (наслідки дії) перехідної трансформаційної соціальної структури, що деякий час перебувала у стані аномії.

Варто визнати обмеження теоретико-методологічного інструментарію Мертона, які не дають змогу вивчати певні аспекти означеної проблеми дослідження. Наприклад, парадигма Мертона не дає змогу зрозуміти новітні тенденції в розвитку соціального інституту освіти, оскільки виключає теоретичну можливість якісних змін у ньому. Тобто, положення структурного функціоналізму стосовно стабільності соціальних систем не надає

можливості вирішувати питання про докорінні перетворення в розвитку соціального інституту.

Визначимо поняття “освіта” в контексті системного підходу. Освіта – це складна цілісна підсистема суспільства, що використовується ним як інструмент стабілізації, характеризується відносною самостійністю, стабільністю та спадкоємністю, має власні закономірності функціонування й розвитку, які зумовлюються соціальними нормами її внутрішньої структури, та складається з ряду елементів-галузей, органічно пов’язаних між собою, які забезпечують послідовність і безперервність освіти, створення рівних можливостей і оптимальних умов для висхідної мобільності всіх членів соціуму.

Слабким місцем системного підходу, взагалі, є відсутність конкретних рекомендацій з досягнення результатів у постійно змінних соціально-технологічних умовах. Це положення вимагає іншого або комплексного підходу до вирішення проблем інституційної трансформації освіти у нових соціально-економічних (політичних, регіональних та ін.) умовах.

Синергетична методологія дає змогу досліджувати якісні зміни соціальних систем. У тих випадках, коли здійснюється якісне перетворення існуючої соціальної системи (суспільства) і подальша розбудова суспільних відносин, освіта використовується як ресурс розвитку.

З точки зору синергетики, криза розглядається як можливість оновлення, перетворення системи. Так, у соціальній теорії і практиці освіти будь-який кризовий період характеризується зміною парадигми. Наприклад, гуманізація сучасної освіти (що є напрямом реформування освітнього простору) трактується як зміна предметно-центристської парадигми антропоцентристською, яка передбачає зміну стратегічних цілей освіти та повне підкорення її інтересам людини.

Синергетична парадигма більш придатна для дослідження сучасної освіти, яка відкрита для контакту з іншими культурами аж до організації транснаціональної освіти, участі у формуванні єдиного світового освітнього простору, інтеграції певних цінностей і норм. Але не потрібно мати ілюзій стосовно взаємовигідного характеру транснаціональної освіти, оскільки вона щодо залежних країн супроводжується послабленням їх культурних традицій, національних наукових шкіл.

Використовуючи синергетичну методологію, визначимо поняття “освіта”. Освіта – це відносно самостійна й відкрита підсистема суспільства, що використовується ним як ресурс розвитку в режимі якісного перетворення існуючої соціальної системи.

Предметом досліджень “розуміючої соціології” М. Вебера є уявлення людей та відповідні їм соціальні дії, що відбивається в нашому дослідженні як відношення різних соціальних груп населення до соціального інституту освіти та особливості формування соціального замовлення (насамперед, регіонального) до нього. Вебер показав значимість ідеальних чин-

ників (“ідеально-моральних орієнтирів”) для поведінки людей і необхідність обліку загальних поведінкових орієнтирів, обумовлених конкретними цінностями, в певному культурному й історичному контексті для причинного пояснення і розуміння соціальних дій людей конкретного суспільства. Виходячи із теорії Вебера, соціальні дії завжди обдумані, усвідомлювані, цілеспрямовані і торкаються інтересів інших індивідів соціуму. В системі освіти метою соціальних дій індивіда (суб’єктивною освітньою мотивацією) є отримання якісної освіти, успішна соціалізація та особистісне зростання, а засобами – якісний персонал, інноваційні педагогічні технології, якісна інфраструктура навчальних закладів і здатність отриманої освіти сприяти реалізації ціннісних орієнтацій особистості. Для того, щоб зрозуміти дії індивідів у сфері освіти, необхідно вивчити їх ставлення до сучасної освіти (цінності, ініціюючи мотиви) і ступінь задоволеності освітніми послугами (моніторинг задоволеності як аспект маркетингового підходу). Потрібно знати структуру мотивів соціальних груп щодо здобуття освіти, взаємне сприйняття й оцінку, колективні взаємні очікування та міру їх підтвердження.

Дамо визначення поняття “освіта” в контексті інтерпретивної складової соціологічного дослідження. Освіта – це соціальна система, ефективність функціонування якої передбачає урахування освітніх потреб кожного індивіда та рівня їх задоволення.

Узагальнюючи вище зазначене, пропонуємо наступну операційну дефініцію поняття “освіта”, що складається із комплексу методологічних складових. Освіта – це складна цілісна підсистема суспільства, що використовується ним як інструмент стабілізації або як ресурс розвитку, характеризується відносною самостійністю, стабільністю та спадкоємністю, має власні закономірності функціонування й розвитку, що зумовлюються соціальними нормами її внутрішньої структури, ефективність яких передбачає урахування освітніх потреб кожного індивіда та рівня їх задоволення, створення рівних можливостей і оптимальних умов для висхідної мобільності всіх членів соціуму.

Визначивши поняття “освіта”, зосередимося на деталізації поняття “управління освітою”.

Управління є функція системи, її властивість – забезпечення функціонування і розвитку соціальної системи при збереженні її основних якісних параметрів. Іноді й саме управління тлумачать як процес реалізації функцій. Отже, завдяки управлінню, система, поряд із забезпеченням своєї цілісності, оптимізує своє функціонування, приводячи його у відповідність до об’єктивних закономірностей, що характеризують якісну визначеність конкретного системного утворення.

Управління виступає як процес нормування, що забезпечує стійкість розвитку системи, її рівновагу, гарантію запобігання потрясінням і катаклізмам. Управління підтримує корисні “збурення”, чинить опір шкідливим, залишаючи поза увагою впливи, які не мають для системи істотного значення.

У контексті системної парадигми ми розглядаємо управління освітою як систему, елементами якої виступають організаційно-управлінські процеси, функції, принципи організації об'єктів, котрими керують, методи й форми управління (соціальні технології), суб'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні відносини й типи, об'єднані в цілісну систему управління освітою її цільовою спрямованістю. Основні функції управління в системі освіти – це функції регулювання, адаптації, оптимізації, переходу з одного режиму на інший, а також функція інтеграції, синтезу раніше розрізнених компонентів у єдину цілеспрямовану систему.

Компоненти управлінської діяльності утворюють певну систему, що за правильної організації здатна викликати потрібний ефект. Система управління освітою – це ієрархічно побудована соціальна організація, сформована для досягнення певних цілей системи освіти й наділена у зв'язку з цим ресурсами, правами й обов'язками, що в цілому визначають структуру і зміст її функцій. З точки зору організації, управління освітою є складною, багатоцільовою та структурованою системою.

Управління освітою в контексті системної парадигми жорстко детерміноване. Тому сучасні тенденції децентралізації управління освітою і поглиблення диференціації, інтеграційні процеси, тобто інноваційні процеси реформування освітньої системи, доцільно розглядати в контексті синергетичної парадигми як управління розвитком відкритої й адаптивної системи.

Синергетичне управління є управлінням розвитку та характеризується як здатність складних динамічних систем здійснювати структурну й функціональну перебудову відповідно до змін в умовах внутрішнього та зовнішнього середовища їх (систем) існування.

Соціальне управління освітою, з точки зору синергетики, вивчає закономірності, засоби, форми й методи цілеспрямованого управлінського впливу на соціальні відносини й процеси, що відбуваються в суспільстві та його освітній підсистемі *з метою зміни, переведення до іншого стану*. Адаптація синергетичних ідей до соціальної проблематики, насамперед, доцільна на етапі, коли соціальна система (в нашому дослідженні – система освіти) потрапила в точку біфуркації (в зону нерівноваги), і очікується етап вибору нової якості. Особливості такого управління досліджує лише синергетика. З позицій синергетичного підходу, управління освітніми системами пов'язане з переходом на особистісно-орієнтоване управління (поступове переведення суб'єкта управління із стану управління і навчання до стану самоуправління і самонавчання). Можливе сполучення чинників управління розвитком освіти у процесі формування адаптивного освітнього середовища (зміни у змісті освіти, в освітніх технологіях і методах, що відповідають новим цілям освіти), що враховує людський чинник, характер освітніх установ.

Інтерпретивна парадигма акцентує на людських відносинах і управлінській поведінці: вивчає поведінку людей, які забезпечують створення та функціонування соціальних систем (управлінці); на підставі змісту і меха-

нізмів розуміння індивідами своїх соціальних дій програмує управління людьми, їх групами, всім суспільством; вивчає *інтереси управлінців як окремої соціально-професійної групи*.

Знання мотивів поведінки є основною передумовою соціального управління та підвищення його ефективності й досконалості, тобто управлінським орієнтиром. У реальній практиці освітнього життя має місце все розмаїття індивідуальних і колективних мотивів (учні, викладачі, управлінці системи освіти), прагнень і уподобань. Недостатньо знати це взагалі, а потрібно визначитися точно й подати ці знання в емпіричному й теоретично обґрунтованому вигляді. Тільки тоді можна побудувати оптимальну систему політичних та управлінських орієнтирів і рішень, віддаючи перевагу тим чи іншим діям, скерувати процес згідно з метою. Мотиви щодо здобуття освіти досить складні. Найпростішим із них є прагнення до соціального просування. Успіх реформ залежить від масовості їх підтримки, позитивної мотивованості основних соціальних суб'єктів.

Зазначене вище дає можливість сформулювати комплексне визначення поняття “управління освітою”. Управління освітою – складна, ієрархічно побудована та структурована підсистема загальної системи освіти, здатна забезпечити її функціонування й розвиток при збереженні основних якісних параметрів за допомогою соціальних технологій розвиткового функціонування з урахуванням освітньої мотивації та потреб споживачів освітніх послуг, соціального запиту держави та характеру освітніх установ.

Вважаємо за доцільне визначити дефініцію інтегративного поняття “управління освітою в регіоні” із залученням понять “регіон”, “регіоналізація”, “регіональна система освіти”. В контексті нашого дослідження *регіон* розглядається як багатофункціональна й багатоаспектна система, що “включає такі структурні елементи, як природне середовище, виробничу й соціальну сфери”. Освіта є одним із чинників системотворчого формування регіону. Тому одним із можливих і перспективних шляхів реформи освіти може бути її *регіоналізація*, а регіональна модель є найадекватнішим об'єктом соціального прогнозу. Оптимальна регіональна модель передбачає відповідність регіональних підходів загальнодержавній освітній політиці.

Регіональна освіта є складовою загальнодержавної системи. Ефективність системи освіти держави значною мірою зумовлена діяльністю регіональних освітніх систем. Щодо державної системи освіти регіон – це суб'єкт національно-державної територіальної освіти, який здатний реалізувати високий рівень самозабезпечення науково-освітніми послугами в системі загальнодержавного освітнього простору. Відповідно, система освіти регіону – це відносно уособлена сукупність освітніх, забезпечуючих, інноваційних та управлінських процесів, що реалізуються освітніми й іншими інститутами на території української держави.

Регіональна система освіти – це організаційна структура, створена на відповідній території та віднесена до соціально-економічної системи відпові-

дною адміністративно-територіального регіону. Основою цієї системи є безперервність процесу та спадкоємність змісту освіти як по вертикалі, так і по горизонталі. Вона буде сприяти збереженню цілісності регіонального освітнього простору, підвищенню якості підготовки фахівців, розвитку інноваційних процесів і творчої активності суб'єктів процесу, створенню інтегрованих програм освіти різних рівнів і напрямів, оптимальному використанню науково-педагогічних кадрів і навчально-матеріальної бази. Вступаючи у взаємодію з різними соціальними й громадськими інституціями, регіональна система освіти створює власне соціально-освітнє середовище (простір).

Управління функціонуванням регіональної системи освіти включає забезпечення ефективного використання існуючих внутрішніх можливостей регіональної системи освіти щодо підтримки досягнутого рівня освіти (погодження відповідних забезпечуючих процесів з нормативними потребами освітніх інститутів) у досягненні максимальної відповідності параметрів освітніх процесів, що здійснюються в межах діючої мережі освітніх закладів, нормативно-правовим актам і стандартам, що їх регламентують.

Управління розвитком регіональної системи освіти – це забезпечення максимально високих темпів нарощування можливостей регіональної системи освіти та підвищення ефективності їх використання щодо підйому регіональної освіти на якісно новий рівень.

Отже, логічно дати таке означення поняття “управління освітою в регіоні”. Управління освітою в регіоні як складовою загальнодержавної системи – це політико-управлінська діяльність, що пов'язана з процесами вдосконалення та оновлення системи освіти на основі програмно-проектного підходу (програм регіонального розвитку) та спрямована на побудову зв'язків сфери освіти з іншими сферами соціуму (прогнозування).

Висновки. Отже, обрана комплексна методологічна стратегія дає змогу поєднати макро- і мікросоціологічні підходи до аналізу об'єкта дослідження та передбачає використання на комплементарних засадах різних методологічних настанов відповідно до особливостей конкретних завдань, що розв'язуються.

Як перспективні напрями дослідження зазначеної проблеми визначаємо: стан і тенденції розвитку системи освіти в Україні, соціологічний аналіз практики управління освітою в регіоні.

Список використаної літератури

1. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л.Д. Бевзенко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Калініна Л.М. Концептуальна модель системи управління ЗНЗ з позицій системно – кібернетичного підходу / Л.М. Калініна // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 3–4. – С. 7–18.
3. Кравченко С.А. Социология: Парадигмы через призму социологического воображения : учеб. пособ. для вузов / С.А. Кравченко. – М. : Экзамен, 2002. – 511 с.
4. Осадчий І.Г. Синергетика для педагогіки: про якісні стани освітніх систем та типи управлінських стратегій / І.Г. Осадчий // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 3–4. – С. 38–42.

5. Прокопенко А.І. Наукові основи управління в системі освіти : монографія / А.І. Прокопенко. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2005. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2013.

Дубинина Я.П. Управление образованием в регионе: социологический аспект

В статье в контексте комплексной методологии (системной, синергетической и интерпретивной составляющих) определено социологическую концепцию управления образованием в регионе и представлены интерпретация основных понятий – “образование”, “управление образованием”, “управление образованием региона”. Освещена современная специфика управления как фактор развития мировой системы. Предложены операционные дефиниции базовых понятий исследования, состоящие из комплекса методологических составляющих.

Ключевые слова: комплексная методологическая стратегия, образование, управление образованием, управление образованием в регионе, эффективность региональной системы образования.

Dubinina Y. Management education in the region: sociological aspect

The article deals with the definition of the sociological concept of regional educational management in the context of a comprehensive methodology (systemic, synergetic and interpretive components) and interpretation of the basic concepts – “education”, “educational management”, “regional educational management”.

Key words: complex methodological strategy, education, educational management, regional educational management, the effectiveness of the regional education system.

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї

УДК 316.334.2

М.Я. ХОМЯК

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ СІМ'Ї ТА НАРОДЖУВАНOSTІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан інституту сім'ї як головного чинника демографічної ситуації в Україні. Виділені основні проблеми сучасної сім'ї та причини скорочення чисельності населення за останні роки. Наведено та проаналізовано динаміку кількості народжених дітей поза шлюбом в Україні.

Ключові слова: сім'я, діти, проблеми сім'ї, розлучення, народжуваність, поза-шлюбна народжуваність

Проблема створення сім'ї та народження дітей є актуальною і особливо гострою в період соціально-економічної кризи. Ця проблема ускладнюється ще й тим, що сучасна сім'я переживає глибоку духовну кризу, що виявляється у перерозподілі сімейних ролей, зміні установок на сім'ю, трансформації цінностей.

Трансформація установок і цінностей людей в умовах соціально-економічних змін є соціально-психологічною проблемою. За минулі десятиліття стерлися норми і зразки поведінки молоді, а також деформувався існуючий механізм міжпоколінної передачі сімейних норм і цінностей. Але, як зазначає більшість дослідників, важливим чинником формування цінностей і установок на сімейний спосіб життя є батьківська родина.

Крім того, змінилася смислова інтерпретація таких базових понять, як "сім'я", "діти", "любов", "друзі", "свобода", "справедливість", "праця", "достаток", "життєвий успіх". Перші з них – "сім'я", "діти", "любов" практично остаточно витіснені зі свідомості, на зміну їм прийшли ринкові "знецлюднені" цінності – гроші, кар'єра.

У зв'язку з цим, орієнтація людей більшою мірою спрямована не на створення сім'ї, формування гармонійних взаємин між подружжям і народження дітей, а на побудову кар'єри, заробіток коштів для благополучного існування і здійснення життєвого успіху в соціумі.

При цьому це криза не просто одного інституту сім'ї, а ціннісна криза всього суспільства [1].

Отже, під впливом соціально-економічних чинників відбувається поступова переорієнтація молоді з цінностей сім'ї на цінності, що відображають спрямованість людей до індивідуальних досягнень у позасімейній

сфері життєдіяльності, і насамперед – до досягнення високого соціального статусу. Цей ціннісний зсув зумовлює дисбаланс у суспільстві між його потребами у відтворенні та соціалізації нових поколінь, у відтворенні виконавців соціальних ролей і тим, як соціальний інститут сім'ї виконує свої найважливіші функції – репродуктивну і функцію соціалізації.

Саме тому дослідження проблем інституту сім'ї та народжуваності є актуальним питаннями для регулювання демографічної ситуації в країні.

У сучасних умовах питання сімейних змін, суперечності викликані їх негативною спрямованістю, набувають особливої актуальності, оскільки стають гострими соціальними проблемами, що мають глобальні масштаби у зв'язку з наслідками депопуляції та занепаду інституту сім'ї. Так, дослідження Ю.Р. Вишневського, Е.В. Гиличевой, І.Ф. Дементьєвої, Н.А. Зорковой, В.Т. Лісовського, Є.І. Павлової, А.Д. Плотнікова та інших свідчать про невідповідність до шлюбу, що призводять до його розірвання після перших років спільного життя з різних причин [2]. При цьому перед соціальною практикою і теорією висувуються нові завдання.

Як зауважив Т.А. Гурко, сучасне суспільство – це суспільство споживання, в якому роботодавці не зацікавлені у працівниках з сімейними обов'язками, а ринок послуг потребує збільшення числа домогосподарств-споживачів, а не сімей. Крім того, останнім часом поширення набули цінності індивідуалізму, гедонізму, споживацтва, серед яких “шлюб на все життя”, народження дітей не займають вже значущого місця. Для певної частини, принаймні, міського населення професійна й особистісна самореалізація стають важливішими, ніж сім'я [3]. У сучасній молоді домінують установки на особистий успіх, орієнтація на досягнення, які в більшій мірі вичерпуються прагненням до індивідуального матеріального благополуччя.

Отже, за останні десятиліття ціннісні орієнтири молоді змінюються кардинальним чином. А.І. Антонов, В.А. Борисов, В.М. Медков, Н.Г. Марковська та інші автори розглядають ці зміни як вираз глобальної кризи сімейного способу життя, занепаду сім'ї як соціального інституту, відображення ціннісної кризи в суспільстві в цілому [4].

Певну увагу в науковій літературі приділено проблемам сім'ї. Водночас багато аспектів дослідження сімейних стосунків і, як наслідок, рівень народжуваності висвітлено недостатньо. У працях більшості авторів спостерігається вельми суперечлива позиція щодо народжуваності поза шлюбом, щодо раннього материнства, кількості розлучень і пошуку оптимального виходу із кризового стану в сфері демографічної ситуації в країні.

Практика вимагає розроблення цілісної теорії відродження інституту сім'ї, і як наслідок, підвищення рівня народжуваності.

Метою статті є аналіз та дослідження сучасного стану інституту сім'ї та народжуваності як чинника формування майбутнього української нації.

Оскільки сім'я є основою будь-якої держави, соціальному праву людини мати свою сім'ю приділяється величезна увага як у міжнародному, так і в державному законодавстві.

Воно закріплено у Загальній декларації прав людини [5], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [7], Європейській соціальній хартії (переглянутої) [8].

Право людини на створення сім'ї визначено Конституцією України та Сімейним кодексом [9].

Сім'я або родина – соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, які зазвичай перебувають у шлюбі (подружжя), їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності і виховання дітей [10]. За Арістотелем, сім'я – перший вид спілкування людей. Вона є первинним осередком, з якого виникла держава. Об'єднання кількох сімей грецький мислитель називає “поселенням”, вважаючи його перехідною формою від сім'ї до держави. За С. Манухіним, сім'я – це природна група, в якій з часом виникають стереотипи поведінки. Ці стереотипи створюють структуру сім'ї, яка визначає функціонування її членів, окреслюючи діапазон можливих варіантів їхньої поведінки та спрощуючи взаємодію між ними [3]. Ці визначення про сім'ю характеризують її як взаємну гармонійну ідилію відносин, однак реальність свідчить про те, що інколи цей гармонійний потік енергії (за допомогою багатьох чинників) порушується, в результаті чого між членами сімейних відносин виникають непорозуміння, конфлікти. Це явище потребує значної уваги для його вирішення й запобігання тому, що сім'я, як соціальний інститут, певним чином впливає і на розвиток держави в цілому.

Визначимо основні сімейні завдання: перше полягає в тому, що сім'я, як єдина соціальна група, збільшується не завдяки прийому нових членів зовні, а завдяки народженню дітей, тобто підтримка біологічної безперервності суспільства. Друге завдання полягає в передачі культурної спадщини суспільства від одного покоління до іншого [11].

Однією з основних проблем сучасної сім'ї на, нашу думку, є уявлення про сім'ю тих молодих людей, які вступають у шлюбні відносини. Приймаючи таке важливе рішення у своєму житті, кожен повинен усвідомлювати усю відповідальність, потрібно відкинути свій егоїзм, любити безкорисливо, бути готовим для жертвовності. Наступною проблемою є зниження значення сім'ї в системі життєвих цінностей особистості з подальшою переорієнтацією значної частини молоді на позашлюбні стосунки або повторний шлюб. Сім'я – це перш за все відповідальність, позашлюбні відносини, у свою чергу, позбавляють цієї відповідальності, людина вільна, немає спільного побуту, спільних проблем, уявлення про сім'ю є іншим, та в даному випадку і про сім'ю важко сказати так це “посиденьки вечорами”, які не гарантують, що завтра ці люди також будуть разом.

Слід також зазначити про послаблення захисної функції сім'ї (як матеріальної, так і психологічної). В Україні існує ціла низка проблем, що пере-

шкоджають нормальному розвитку сім'ї: низький грошовий дохід; низький матеріальний рівень, дефіцит вільного часу, погані житлові умови, невлаштований побут, труднощі, зв'язані з народженням і вихованням дітей, тощо.

Сучасна українська сім'я зіткнулася із проблемою нестабільності життєвих планів в умовах економічної нестабільності, в результаті чого відбувається стійка орієнтація подружжя на малодітну сім'ю. Звичайно питання скільки у сім'ї буде дітей є питанням виключно окремої сім'ї. Однак слід зауважити, що без дітей важко проявитися справжній любові, оскільки подружжя без дітей зосереджені самі на собі і люблять тільки одне одного. А істинна любов, за висловом Сент-Екзюпері, виникає тоді, коли чоловік і дружина починають дивитися в одну сторону, тобто вчаться любити іншу людину. Серед інших проблем, що перешкоджають розвитку сім'ї, слід зазначити: погіршення дитячо-батьківських взаємин, зумовлене невідповідністю та закостенілістю батьківських норм; загострення суперечностей між партнерами в орієнтації сім'ї на демократичний (з боку жінок) або патріархальний (з боку чоловіків) розвиток; дисфункціональний розвиток сім'ї, ознаками якого є: тенденція до домінування, боротьба за владу обох партнерів, неузгодженість рольової поведінки, негнучкість сімейних норм, маніпуляція партнером, дітьми, ігнорування потреб, почуттів членів сім'ї, конфліктна взаємодія.

Також можна назвати і такі проблеми, як: ускладнення сімейної адаптації молодого подружжя внаслідок неадекватних дошлюбних очікувань, завищених вимог до партнера; порушення механізму адаптації сім'ї до динамічних процесів у суспільстві.

Важливою проблемою сім'ї є її матеріальне забезпечення – загальний рівень життя, в який входить і рівень заробітної плати, і забезпеченість товарами широкого вжитку, благоустрій побуту, організація вільного часу тощо. Зрозуміло, що проблема матеріальної забезпеченості сім'ї не єдина для нормального її функціонування, але це той фундамент, який дає змогу кожній сім'ї отримати все необхідне для усіх її членів і, перш за все, для дітей.

На жаль, лише одне матеріальне забезпечення сімей не може зберегти їх цілісність. Відомо, що в часи лихоліть і пов'язаним з ними падінням рівня матеріальної забезпеченості сім'ї стають ще більш згуртованими і, навпаки, з ростом добробуту збільшується відсоток зруйнованих сімей. Адекватно оцінивши ситуацію, що склалась: постає питання про розробку термінових заходів по наданню допомоги сім'ї у всіх її напрямках. З боку держави повинні передбачатися певні заходи і не лише економічного і соціального спрямування, але і створення служб психологічної допомоги сім'ям.

Основною метою державної сімейної політики є забезпечення правових, економічних і соціальних умов для функціонування і зміцнення сім'ї, формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей, а також основних завдань, які висуває перед нею суспільство.

Певні висновки щодо державної сімейної політики можна зробити за результатами життєдіяльності сім'ї у виконанні вказаних функцій. Демографічна криза, яка спостерігається в країні, свідчить про те, що інститут сім'ї не справляється з головною своєю функцією – репродуктивною щодо біологічного відтворення українського населення.

Так, соціологічне дослідження, проведене з 22 жовтня по 1 листопада 2013 р. компанією Research&Branding Group, показало, що серед основних причин скорочення чисельності населення за останні 10 років близько двох третин респондентів (68%) назвали низький рівень життя більшості населення. Кожен четвертий респондент (24%) у числі таких називає збільшення рівня смертності і наслідок державної соціальної політики (24%), а кожен п'ятий (20%) – зниження значимості цінностей сім'ї серед молоді [12].

Опитування також показало, що 81% не планують найближчим часом народження дитини, 6% – ще не визначилися і тільки кожен десятий респондент (10%) заявив про плани народження дитини.

Серед причин, за яких респонденти не погоджуються на народження дитини, більше половини вважають, що їм вже пізно (54%), кожен п'ятий респондент (22%) заявляє, що в нього вже є діти і їх достатньо. Ще (14%) вважають, що зараз не дуже гарні соціальні умови для народження дитини, а (7%) респондентів відзначили, що їм ще зарано заводити дітей.

За статистичними даними, в Україні у 2012 р. серед загальної кількості домогосподарств – 76,6% можна вважати сімейними, а частка домогосподарств з дітьми становила 37,9%. Привертає увагу те, що за останні роки продовжується тенденція зростання одnodітних сімей: якщо п'ять років тому їх частка у загальній кількості сімей з дітьми становила 65,9% то у 2012 р. – вже 76%.

Також викликає тривогу відносно велика кількість неповних сімей – 21% загальної кількості сімей з дітьми.

Без батька таких домогосподарств налічується 94,2%, що на 0,3% більше, ніж у минулому році, без матері – 4,4%.

В Україні зростає кількість незареєстрованих шлюбів та позашлюбних дітей. Оскільки інститут сім'ї являється осередком культури та заповуки виховання поколінь, ми вирішили дослідити кількість дітей, які народжені жінками у шлюбі та поза шлюбом.

За останнє двадцятиріччя в Україні відносний показник кількості народжених дітей поза шлюбом збільшився вдвічі з показника 11,2% у 1990 р. до 22,9% у 2013 р. Виходячи зі стабілізації відносного рівня народжених дітей поза шлюбом протягом 2010–2013 рр., та оцінки динаміки протягом останніх 20 років, можна зробити висновок, що цей показник у найближчі роки почне помітно зростати. Щодо кількості новонароджених загалом, то протягом 1990–2001 рр. їхня кількість невпинно скорочувалася – з 657,4 тис. до 376,4 тис. осіб. Та за останнє десятиліття проблему народжуваності вдалося подолати й у 2013 р. кількість новонароджених сягнула 502,6 тис. осіб.

Виходячи з динаміки кількості новонароджених поза шлюбом, більше 100 тис. дітей, які з'являються на світ у нашій державі, майже приречені на життя в неповній сім'ї. А загальний природній приріст населення з часів глибокої демографічної кризи значною мірою був забезпечений за рахунок матерів, які наважилися виховувати власних дітей самотійно! Основними причинами підвищення рівня народжених поза шлюбом за останнє двадцятиріччя, не зважаючи на важке соціально-економічне становище, є культурний та моральний рівень розвитку молоді, поширеність громадянських шлюбів, небажання створення сім'ї – з одного боку, а з іншого – бажання та природній потяг жінок до материнства на тлі доволі поширеної байдужості до цього почуття (батьківства) у чоловіків.

Розглянемо географію народжуваності дітей поза шлюбом. Цей показник є вагомим, адже він прямо свідчить про культурний розвиток тих чи інших регіонів, ставлення як чоловіків, так і жінок до інституту сім'ї. Суттєву роль тут відіграє такий вагомий чинник, як рівень релігійності населення, адже церква в наш час справді користується довірою населення, принаймні порівняно з державними інститутами, а також пропагує створення сім'ї. За цим критерієм ситуація змінюється рухаючись із Заходу на Південь. Найменші показники проявляють Тернопільська – 6,3%, Львівська – 7,3% та Рівненська області – 8,2%, а найгірша ситуація в степових регіонах: Миколаївській – 30,1%, Кіровоградській – 30,6% та Херсонській – 31,3% областях.

З моменту набуття незалежності в Україні розпочався спад рівня народжуваності, який тривав ціле десятиліття, з 1991 по 2001 рр. Лише після 2001 р. вдалося стабілізувати темпи падіння та до 2008 р. дещо підняти рівень народжуваності. Суттєвий підйом спостерігався у 2006–2008 рр., що, в свою чергу було зумовлено початком надання соціальних виплат матерям по народженню дітей у 2005 р. Зазначимо, що суттєвий підйом матеріальних виплат відбувся з 01.04.2005 р. – 8497 грн, а напередодні з 01.01.2005 р. розмір виплат становив 1500 грн. Виплати проводилися по 3 400 грн одноразово, решта – протягом подальших 12 місяців рівними частинами. На сьогодні рівень виплат на 1-шу дитину становить 29 160 грн, другу 58 320 грн, третю 116 640 грн. Так держава стимулює сім'ї до народження двох і більше дітей.

Щодо вікової структури народження діток матерями, то впродовж останніх 20 років спостерігається чітка тенденція до “старіння материнства”, про що також свідчить середній вік перших народжень, який становив з початку 2000 р. 22 роки а у 2008 – майже 25 років. Вперше у 2006 р. показники числа матерів, які народжують у віці 30–35 років, перевищив показник числа матерів, які народжують у віці 15–19 років. Також у 2013 році кількість матерів вікової категорії, що народжують у віці 25–29 років зрівнялася з кількістю матерів, що народжують у віці 20–24 років, а 20 років назад показники цих двох вікових груп різнилися майже вдвічі.

Зростання народжуваності в останні роки пов'язане з реалізацією відкладених у 1990-ті рр. перших народжень, наякі не наважувалися батьки в силу глибокої економічної кризи, а також зі збільшенням частки других і вищих за черговістю народжень. Введення соціальних виплат при народженні починаючи з 2005 р. мали значний позитивний ефект, який більше виразився у сільській місцевості. Даний прояв різниці міста і села зумовлено традиційно вищою народжуваністю сільських жінок, а також майновим розшаруванням українського суспільства, що зумовлює більшу значущість грошової допомоги саме для сільських мешканців аніж для міських.

Аналіз матеріально-економічного забезпечення сім'ї з дітьми свідчить про те, що в сьогоденних умовах вони мають гірший рівень життя, ніж бездітні сім'ї чи господарства [14]. Кількість основних продуктів харчування, спожитих однією особою в домогосподарствах з дітьми, була в 1,5–1,2 рази меншою, ніж у домогосподарствах без дітей. Вартість добового раціону однієї особи домогосподарства з дітьми становила 26 грн. (у 2011 р. – 20 грн., а у 2010 р. – 17 грн.) проти 32 грн. у домогосподарствах без дітей.

Таким чином, хоча держава приділяє багато уваги щодо матеріальної допомоги сім'ям з дітьми, проте сучасний стан сімейних відношень далекий від зразкового. Так, останніми роками Україна має сумнівне лідерство у Європі за кількістю розлучень: на 1 тис. осіб їх припадає 5,3 (а, наприклад, в Ірландії цей показник становить лише 0,8). І це при тому, що офіційно одружуються громадяни України більше, ніж західні європейці (в них кожен третій шлюб є цивільним, у нас – лишень кожен десятий)[15].

Дослідження, проведені українськими соціологами, демографами, психологами дозволяють оцінити сучасний стан функціонування сім'ї як критичний. Показниками такого стану виступають: катастрофічні погіршення матеріального благополуччя сім'ї, відсутність нормальних умов для її життєдіяльності, зниження народжуваності, дисфункційний розвиток сім'ї, які проявляються в підвищенні сімейної напруги, незадоволеності тощо.

Розділимо причини, що сприяють виникненню в сім'ї конфліктів і проблем на зовнішні і внутрішні.

Зовнішні фактори, що негативно впливають на відносини в сім'ї: не налагоджені відносини з родичами партнера, позашлюбні зв'язки (зради), погіршення/поліпшення (іноді і в такій ситуації виникають серйозні проблеми) фінансового становища, сильна завантаженість (кар'єризм) або проблеми на роботі.

Серед внутрішніх проблем сучасної сім'ї та шлюбу можна відзначити: нетерпимість і прагнення переробити партнера, незадоволеність інтимними стосунками, неоднаковий підхід до виховання дітей, шкідливі звички (пияцтво і наркоманія) і насильство в сім'ї і багато інших.

Розглянемо кілька різних шляхів завершення (але не завжди позитивного рішення) сімейних конфліктів:

– примус одного партнера – один з таких виходів. Існують сім'ї, де один з подружжя спочатку займає пасивну позицію в рішення будь-яких проблем, тому метод примусу в таких сімейних відносинах часто має місце бути;

– ще одним способом завершення конфліктів і проблем є конфронтація. Подружжя, не озираючись на інтереси один одного, добиваються своїх цілей. І як результат – нібито вирішений конфлікт зараз, призведе до великих розбіжностей в подальшому;

– згладжування, замовчування конфлікту як спосіб його вирішення може бути лише тимчасовим заходом. У майбутньому цей конфлікт спливе з набагато більшим напруженням;

– найбільш прогресивним способом вирішення конфлікту є спільний пошук компромісу. Висловлюючи претензії і невдоволення в доброзичливому тоні, партнери навчаться краще розуміти один одного, знайти основи конфлікту і виробити спільне рішення виниклої непрості проблеми.

Головне, подружжю як цілісного організму не варто сприймати виниклі проблеми, ніби це повний крах. Будь-який невирішений конфлікт і вже тим більше розлучення – це поразка, поразка обох сторін. Дві дорослі людини, що мають розум і мову, повинні вміти говорити і домовлятися, та навіть зі складних ситуацій виходити переможцями.

Висновки. На думку автора, українці просто не вміють уберегти свого подружнього життя, хоч і прагнуть якомога швидше його розпочати. Серед головних руйнівників зареєстрованих сімей – не тільки постійні фінансові складнощі, а й те, що нині шлюбного віку досягло покоління, яке зростало в 1990-х роках, коли суспільство упало в психологічно-демографічну яму.

Українці – доволі активна матримоніальна нація, однак ця активність нагадує мильну бульбашку: люди швидко й легко одружуються, так само швидко й легко розлучаються, отож сім'я перестала бути головним фактором у цементуванні суспільства, а шлюб все частіше сприймається несерйозно.

За статистичними даними:

– на 1000 жителів України припадає 5,3 розлучень проти 7,6 шлюбів;

– на кожні 2 шлюби – майже 1 розлучення (40%);

– 60% громадян, які вступають в повторний шлюб, мають дітей в попередній сім'ї;

– 90% неповних сімей (це мати з дитиною);

– 40% чоловіків і 60% жінок знаходять щастя в повторному шлюбі.

Неповага до шлюбу як такого виникає і як завдяки економічному чиннику, так і інших асоціальних проявах, наприклад алкоголізму. Через нього розпадається кожен четвертий-п'ятий шлюб.

Тому на сьогодні конче потрібна зміна ситуації – відродження інституту сім'ї в Україні! Саме тому у травні 2012 р. була прийнята Концепція Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р., причиною прийняття якої було визначено, що низький рівень народжуваності, масова одностітність українських сімей, нестабільність шлюбів, високий рівень розлучення та поширення соціопатичних сімей, які не виконують свої обов'язки з утримання і виховання дітей, старіння населення, а також високий порівня-

но з європейським рівень смертності та коротка тривалість життя зумовлюють проблеми, для розв'язання яких необхідна державна підтримка.

Список використаної літератури

1. Бабочкин П.И. Положение молодой семьи / П.И. Бабочкин, А.Д. Плотников. – М. : Социум, 2002. – 102 с.
2. Дементьева И.Ф. Первые годы брака: Проблемы становления молодой семьи / И.Ф. Дементьева. – М. : Просвещение, 1991. – 126 с.
3. Гурко Т.А. Брак и родительство в России / Т.А. Гурко. – М. : Институт социологии РАН, 2008. – 325 с.
4. Шкрядко И.П. Психологическая помощь студентам в развитии представлений об эффективных стратегиях : автореф. дис. ... канд. псих. наук / И.П. Шкрядко. – Ставрополь, 2006. – 23 с.
5. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] / ООН. – 1948. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН. 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
8. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. – Страсбург. – 3 травня 1996 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
9. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/сімейний>.
10. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%96%D0%BC%D1%8F-Сім'я>.
11. Соціологія. Загальний курс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/8_Sociologiya_Zagalnii_kyrs/758_112_Osnovni_funkcii_simi_v_sypilstvi.
12. TEXTY.org.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/movchun/read/36690/81_ukrajinciv_ne_planujut_narodzhuvaty_ditej-81%.
13. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
14. Витрати і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2012 року. Стат. Бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://ukrstat.gov.ua>.
15. Інтернет-газета “ПУТЬ” [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://www.asd.in.ua/archives/1188315064>.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2013.

Хомяк М.Я. Анализ современных проблем семьи и рождаемости в Украине

В статье рассмотрено современное состояние института семьи, как главного фактора демографической ситуации в Украине. Выделены главные проблемы современной семьи, причины сокращения численности населения за последние годы. Приведены и проанализированы динамика количества рожденных детей вне брака в Украине.

Ключевые слова: семья, дети, проблемы семьи, развод, рождаемость, внебрачная рождаемость.

Khomyak M. Analysis of contemporary issues of family and fertility in Ukraine

The problem of a forming the family and having children is relevant and is particularly acute in periods of social crisis. This problem is compounded by the fact that the modern family is also in the deep inner crisis. It is the redistribution of family roles, change the settings on the family, the transformation of any values.

Key words: family, children, family problems, divorce, birth, illegitimate births.

СОЦІОЛОГІЯ СПОРТУ

УДК 316:303; 316:001.8

А.М. БАТЮК

ВПЛИВ PR ТА РЕКЛАМИ НА АКТИВІЗАЦІЮ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ

У статті наголошено на тому, що PR і реклама можуть допомогти сформувати довіру до здорового способу життя як реальної форми продовження продуктивного (активного) життя, та запропоновано напрями, за якими можливе використання інструментів PR щодо поширення оздоровчих практик. Визначено важливість забезпечення наявності зворотного зв'язку у процесі соціально-технологічної роботи із використанням PR-технологій, доцільність використання низки методів соціологічних досліджень, насамперед, спостереження й опитування, для одержання відповідної інформації.

Ключові слова: PR-технології, здоровий спосіб життя, реклама, оздоровчі практики.

На сучасному етапі розвитку суспільства неможливо сформувати в окремо взятого індивіда потребу в заняттях спортивно-оздоровчими й фізичними вправами за допомогою лише пропаганди. Більш того, сучасний інформаційний простір не завжди дає змогу використовувати пропаганду як окремий вид інформаційної діяльності. Як зазначає Сем Блейк, метою пропаганди як такої є наявність послідовників, здатність “вести за собою”, втримання “на своєму боці” будь-яким способом. При цьому досить позитивно за змістом завдання суперечить сучасним тенденціям розвитку суспільства (принципам особистісно-орієнтованого підходу, гуманізації виховання й освіти) [1, с. 164].

У зв'язку із цим, актуальності можуть набувати й інші шляхи роботи з масовою аудиторією. В цьому контексті інтерес може викликати Public relations (PR), який є логічним розвитком пропаганди, а також реклама. PR – у перекладі з англійського означає “суспільні зв'язки”.

Мета статті – сформувати головне завдання PR і реклами – допомогти сформувати довіру до здорового способу життя як реальної форми продовження продуктивного (активного) життя. Кінцевим завданням є допомога громадськості знайти гармонію й взаєморозуміння, не нав'язуючи (пропонуючи) цінності здорового способу життя, при цьому перетворюючи їх на частину повсякденних практик. Більш того, саме через PR можливо поєднати цінності фізичної культури та спорту в єдиній пропагандистській системі.

Г. Почепцов вважає, що PR – це, насамперед, комунікативна дисципліна, спрямована на організацію комунікативного простору в сприятливому режимі для об'єкта PR. Паблік рилейшнз покликані управляти позитивним іміджем фірми або людини [2, с. 16]. В такому контексті інтересу набуває визначення PR В. Моїсеєвим, згідно з яким, PR – це такий різновид соціально-технологічного менеджменту, в якому на основі точної та повної інформації, отриманої за результатами аналізу тенденцій політичного, соціально-економічного розвитку (країни, регіону, або окремих галузей, підприємств), і додержання загальнозначених етичних норм і суспільних інтересів планомірно й безперервно здійснюється комплекс заходів, спрямованих на досягнення взаємної довіри, гармонійних і взаємокорисних відносин між фірмою і суспільством (його окремими групами), між ними і владою [3, с. 460]. В нашому випадку йдеться про некомерційний і комерційний PR. Некомерційний полягатиме в популяризації саме оздоровчих практик, тоді як комерційний PR – спрямований на залучення конкретних осіб до реалізації оздоровчих практик у конкретному закладі.

Інструментально PR не може забезпечити негайної реалізації зазначених цінностей (норм). Завданням відповідних заходів є забезпечення готовності кожного конкретного громадянина до реалізації цінностей здорового способу життя. В цьому випадку учасниками взаємодії можуть виступати як представники спорту та спортивної культури, так і комерційні установи, що пропонують послуги спортивних залів, а також безпосередньо мешканці, на яких спрямована відповідна діяльність із популяризації здорового способу життя. В цьому контексті участь у запропонованих PR технологіях щодо поширення (стимулювання) здорового способу життя можуть також приймати виробники натуральних (здорових) продуктів, спортивного інвентаря тощо. Відповідні суб'єкти через власний комерційний прибуток можуть забезпечити функціонування системи PR-технологій.

Філософія PR забезпечує розвиток трьохсторонніх відносин учасників фізично-активних дій. Однак у цьому процесі значення набуває поліпшення наявних каналів спілкування й установлення нових шляхів для проходження інформаційних потоків і досягнення взаєморозуміння. *Серед напрямів, за якими можливе використання інструментів PR для поширення фізично-оздоровчих практик, можна виділити такі:*

- консультації та допомога;
- прогнози та плани;
- вивчення та аналіз суспільної думки;
- запобігання конфліктів і непорозумінь між учасниками оздоровчих практик (наприклад, між представниками фізичної культури та спорту);
- поширення певних культурних норм і цінностей;
- гармонізація особистих і суспільних інтересів.

Аналізуючи механізми можливої взаємодії з масовою аудиторією за допомогою технологій Public relations, можна констатувати, що акцент ста-

вється на сфері масової фізичної культури, спортивно-оздоровчої діяльності. Суспільна думка формується під впливом того, що людичують, читають і що їм повідомляють засоби масової інформації й комунікації.

Поява й поширення певної інформації щодо фізичних практик, спортсменів та їх поведінки в суспільстві приводить до певних зрушень у способі життя, створює нову модель життєдіяльності індивідів. Наприклад, у ході історичного процесу люди звернули увагу на те, що ведення активного способу життя, проявлення фізичних зусиль впливає на витривалість, працездатність, довголіття. Це привело до усвідомленого розуміння людьми явища “заняття вправами”, що стало основою фізичного виховання [4]. Оскільки на сьогодні ця теза набуває характеру банальності, виникає потреба у її підкріпленні практикою (прикладми), або у трансформації цієї тези.

Теоретики PR вважають головним його елементом наявність власного стилю. На нашу думку, PR оздоровчих практик має набувати характеру принципової багатостильності (суміші стилів). Останню тезу ми пов’язуємо із тим, що на відміну від комерційного PR, запропонований нами оздоровчий PR як частина загальної соціальної технології має забезпечувати адекватне усвідомлення інформаційних повідомлень принципово великою кількістю різних засобів. Це може проявлятися в особливому для кожної групи кольорі, типу шрифту, логотипі або комбінації цих чинників. Якість і стиль повідомлення обираються відповідно до призначення. Велике значення має ілюстративний матеріал, зокрема фото-відеоповідомлення. Велике значення відеоматеріалу пов’язане із тим, що найбільш дієвим зовнішнім проявом фізичної активності є тілесність, яка може бути продемонстрована переважно візуально.

В системі активізації спортивних практик важливе місце також займає використання друкованих повідомлень. На сучасному етапі в Україні видаються газети, журнали як спеціалізовані (“Спортивна газета”, “Спортивна панорама”, “Футбол”, “Олімпійська арена”), так і не пов’язані безпосередньо зі сферою фізичної культури й спорту, однак які висвітлюють цінності здорового способу життя та оздоровчих практик. Враховуючи, що читачами спеціалізованих видань вже є люди, що мають певний інтерес до спорту (з функціональних позицій, або як вболівальники), то основної уваги заслуговують комплексні видання.

Говорячи про вплив ЗМІ на активізацію фізичної активності, доцільно звернутися до реклами, як ще до одного інструменту поширення оздоровчих практик. Т. Сусикова вважає, що послуги пов’язані із забезпеченням умов для поширення здорового способу життя та реалізації здоров’язберігаючих практик являють собою особливий вид діяльності. У цій діяльності людське здоров’я та фізична активність виступають у ролі продукту, який є результатом фізичних практик. Процес організації фізкультурно-оздоровчих послуг у наш час спрямований на насичення ринку масової фізичної культури, орієнтованого на окремі групи населення. Завдяки

рекламі споживач орієнтується в надаваних послугах і може вибрати необхідні для задоволення своїх потреб [5, с. 10].

Реклама занять різними видами оздоровчої фізичної культури (шейпінг, стретчинг, калланетик, аеробіка, оздоровчий біг та ін.), спортивного одягу, інвентарю, на думку В. Толкачева, сприяє прилученню споживача до цих занять [6, с. 29–35, 39]. Але варто наголосити, що не сам спортивний одяг є тим засобом, що збільшує фізичну активність, однак зручність здійснення фізичних практик, яка є результатом наявності спортивного одягу, може розглядатися як стимул до здійснення фізичних вправ. Однак перелік В. Толкачевої є дуже стислим, для поширення оздоровчих практик необхідні не тільки інвентар, але й місце його використання. Так, наявність велосипедних доріжок, гребних каналів тощо стимулюватиме активність суб'єктів до певних видів фізичної активності. При цьому, більша кількість елементів оздоровчої інфраструктури дасть змогу залучити до спортивних вправ якомога ширшу аудиторію (відповідно до різних цінностей та уподобань).

На думку О. Слуцкіної, рекламний текст містить певну інформацію, призначення якої в тому, щоб впливати на психіку й поведінку адресата. Сприйняття рекламного тексту залежить від низки чинників: комунікативного досвіду адресата, його соціальної приналежності, рівня освіти, інтелектуальних можливостей, а також від способу оформлення й подачі рекламного матеріалу. Розширюючи запропоновану тезу, можна констатувати, що збільшення фізичної активності вимагає також розуміння принципів здорового способу життя, правильного виконання певних фізичних вправ тощо. Відсутність таких знань і навичок робить рекламне повідомлення (рекламу) по суті безрезультатним щодо збереження здоров'я. В цьому випадку йдеться про необхідність через рекламне повідомлення створювати інтерес до певних дій, які в подальшому через засоби пропаганди, роз'яснення тощо будуть трансформуватися в оздоровчі практики.

Також важлива роль належить рекламі у формуванні системи цінностей. Крім традиційних (здоров'я, довголіття) вводиться система додаткових психологічних цінностей, схвалюваних суспільною думкою, і які й у такий спосіб впливають на масову свідомість. Ці цінності пов'язані з поняттями “престиж”, “краса”, “успіх” та ін.

Значний вплив на суспільну думку в контексті популяризації оздоровчих практик здійснюють аудіовізуальні засоби (кіно, телебачення). Широко відомі сеанси аеробіки, трансляції Олімпійських ігор, Чемпіонатів Європи й світу з різних видів спорту, а також спортивних ігор спортивно-екстремального та спортивно-розважального характеру. Серед основних телешоу, що були показані провідними російськими й українськими каналами, можна назвати: “Льодовий період”, “Ігри патріотів”, “Жорстокі ігри”, “Король рингу”, “Битва націй”, “Я – герой”, “Зважені та щасливі”. Однак у цьому сенсі шоу “Король рингу” та “Льодовий період” спрямовані на популяризацію окремого виду спорту, натомість інші шоу – більший акцент роблять на фізичну культуру та загальний розвиток організму лю-

дини. При цьому нам не вдалося констатувати додаткового притоку дітей (і дорослих) у боксерські секції після трансляції цього шоу. Однак у цілому вони містять, на нашу думку, суттєвий соціально-психологічний та інформаційно-виховний контекст.

Висновки. Певного ефекту можна досягти за допомогою спеціальних освітніх інтерактивних програм. Використання зазначених програм дає можливість врахування особливостей аудиторії, що підрозділяється на спортивну (вболівальники, професійні спортсмени) та неспортивну – особи, що випадково або для загального інтересу переглядають певні передачі.

Остання аудиторія в цьому контексті є цільовою аудиторією для донесення інформаційних повідомлень. Ця категорія, у свою чергу, поділяється на спортивно-орієнтовану (за соціальними, професійними ознаками осіб, що ведуть здоровий спосіб життя) та звичайну (яка веде звичайний спосіб життя). На цю аудиторію можна вийти двома способами: за допомогою рекламних фільмів і за допомогою художніх фільмів. В останньому випадку цінності набуває образ спортсмена (або особи, що веде здоровий спосіб життя). При цьому не повинно бути прямої реклами, а повідомлення має забезпечувати загальне інформування (створювати психологічний образ).

Важливим у процесі соціально-технологічної роботи із використанням PR-технологій є забезпечення наявності зворотного зв'язку. Для одержання відповідної інформації доцільним є використання низки методів соціологічних досліджень, насамперед – спостереження й опитування.

Особливість соціологічного спостереження полягає в його планованості й цілеспрямованості. У зв'язку із цим складається спеціальна програма, у якій передбачаються об'єкт, предмет спостереження, вибір способу реєстрації, обробки й інтерпретації даних. Залежно від положення спостерігача спостереження діляться на включене, коли спостерігач “входить” у досліджуване середовище, невключене, коли соціолог не бере участь у житті досліджуваного об'єкта. В цьому випадку можливим є використання усіх із зазначених підходів.

Основними напрямками зазначеного діагностування мають виступати зміни, що відбуваються внаслідок реалізації тієї чи іншої соціальної технології, а також ціннісно-нормативна система індивідів на розбудові (розвитку) якої ґрунтується система соціальних технологій. У цьому контексті також важливим є оцінка специфіки загального рівня культури з метою “вбудовування” оздоровчих практик, які саме доповнюватимуть культурну систему індивідів, розвиваючи рівень не лише фізичної, але й загальної культури.

Для успішної реалізації окреслених завдань доцільним вважаємо використання не одного, а декількох методів збору інформації. Питання про доцільність того або іншого методу залежить від специфічних особливостей об'єкта дослідження (цільової групи респондентів).

Перелічені соціо-технологічні підходи можуть (і мають) бути диференційованими й адаптованими для використання для конкретних категорій населення. *Слід виокремлювати для них низку завдань:*

- залучення до оздоровчих практик молоді;
- залучення молоді до занять професійним спортом;
- залучення до оздоровчих практик осіб у зрілому віці;
- залучення до оздоровчих практик осіб, що займались, але через різні причини припинили тренування;
- залучення до спортивних (оздоровчих) практик як до способу фізичної реабілітації осіб, що мають певні вади здоров'я;
- підтримка цінності зайняття оздоровчими практиками у всіх зазначених групах населення;
- контроль і коригування моделі соціального позиціонування спортсменів (з метою уникнення їх десоціалізації).

Реалізація кожного із запропонованих напрямів потребує розробки (адаптації) конкретних соціо-технологічних підходів (прийомів) і забезпечення на цій підставі системного інструментарію для успішної реалізації конкретної соціальної технології.

Список використаної літератури

1. Блэк С. Введение в публик рилэйшнз / С. Блэк. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 320 с.
2. Почепцов Г. Паблік рилейшнз : навч. посіб. / Г. Почепцов. – К., 2000. – 280 с.
3. Моисеев В.А. Паблік рилейшнз – средство социальной коммуникации (теория и практика) / В.А. Моисеев. – К. : Дакор, 2002. – 506 с.
4. Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ж.К. Холодов, В.С. Кузнецов. – М. : Издательский центр “Академия”, 2000. – 480 с.
5. Сушикова Т.С. Значение рекламы физкультурно-оздоровительных услуг / Т.С. Сушикова // Теория и практика физической культуры. – № 10 – 1994. – С. 10.
6. Толкачев В.А. Комплексный подход в формировании у населения здорового образа жизни / В.А. Толкачев // Спортивная панорама. – № 5 – 2000. – С. 29–39.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2013.

Батиук А.М. Влияние PR и рекламы на активизацию физической активности

В статье отмечено, что PR и реклама могут помочь сформировать доверие к здоровому образу жизни как реальной формы продолжения продуктивной (активной) жизни, и предложены направления, по которым возможно использование инструментов PR для распространения оздоровительных практик. Важным в процессе социально-технологической работы с использованием PR-технологий является обеспечение наличия обратной связи, а для получения соответствующей информации целесообразно использование ряда методов социологических исследований, прежде всего, наблюдения и опроса.

Ключевые слова: PR-технологии, здоровый способ жизни, реклама, оздоровительные практики.

Batiuk A. Effect of PR and advertising at enhancing physical activity

The author emphasizes that PR and advertising can help shape the credibility of a healthy lifestyle as a real form of continuing productive (active) life and suggested ways in which you can use tools PR, in relation to the distribution of physical health practices. Important in the process of socio-technical work using PR-tech author sees ensure the availability of feedback. In order to obtain relevant information, it is expedient to use a number of techniques of social research in the first place – observations and interviews.

Key words: PR-technology, healthy way of life, advertising, health practices.

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 37.0

М.В. ОЗИМКО, Н.М. ЦИМБАЛЮК

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті обґрунтовано наукові засади дослідження взаємодії професійної освіти та ринку праці в умовах модернізації українського суспільства. Особливої уваги надано визначенню теоретичних підходів до вивчення проблеми неузгодженості ринку освітніх послуг і ринку праці.

Пошуки зосереджено на розробці методології дослідження цих структур, створення моделі їх раціональної взаємозалежності та взаємодії. Осмислено та уточнено зміст понять, у яких розкривається тема (“освіта”, “праця”, “діяльність”) тощо.

Проаналізовано два найбільш поширених підходи до дослідження професій і професійної освіти у вітчизняній соціології.

Ключові слова: професійна освіта, ринок праці, освітні послуги, діяльність.

В останні десятиріччя українське суспільство зіткнулося із ситуацією “вища освіта – ринок праці”, загострилися суперечності, що полягає у невідповідності запитів ринку праці та пропозицій вищих навчальних закладів. Вирішення проблеми співвідношення ринку освіти й ринку праці вимагає значної дослідної уваги. Ці пошуки доцільно зосередити на розробці методології дослідження цих структур, створення моделі їх раціональної взаємозалежності та взаємодії неузгодженості ринку освітніх послуг і ринку праці. Падіння виробництва й різка зміна структури попиту на фахівців призвели до дезінтеграції системи.

Ринок освітніх послуг пов’язаний із ринком праці безпосередньо через систему освітніх потреб, які виступають не лише в якості чинника потенціального попиту на ринку освіти, але й потенційної пропозиції на ринку праці. Тому вирішення проблеми взаємопов’язаного прогнозування розвитку ринку освітніх послуг і ринку праці неможливе без включення в дослідний процес третього елементу цієї системи – безпосереднього споживача освітніх послуг і учасника ринкових відносин у трудовій сфері, а саме – випускника вищого навчального закладу (ВНЗ), що володіє професійним знанням. Випускник ВНЗ як активний та самостійний суб’єкт значеної взаємодії стає носієм потреб, інтересів, установок, формує мету отримання освіти й обирає відповідні шляхи працевлаштування.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади дослідження взаємодії ринку освіти й ринку праці.

Завдання дослідження передбачають визначення особливостей теоретичного і практичного зв'язку між фаховою підготовкою у ВНЗ та потребою в конкретних фахівцях; уточнення основних понять зазначеної теми; вивчення теоретичних підходів до дослідження професійної підготовки фахівців з урахуванням їхніх життєвих планів і потреб ринку праці в умовах модернізаційних перетворень в Україні.

Насамперед, щоб дослідити процеси працевлаштування випускників ВНЗ слід осмислити й чітко розрізнити поняття “освіта”, “праця”, “робота”, “професія”, “рід заняття”, “поведінка”, “діяльність”. У звичайній соціально-економічній лексиці ці поняття часто позначають одне й те ж, але вживаються залежно від уподобань і професійної кваліфікації дослідника або практика. Нерідко вони означають різні кути одного й того ж феномена, відображаючи ті чи інші аспекти перетворювальної діяльності людини.

Згідно із Оксфордським словником англійської мови, вперше слово “праця” (labour) було вжито у 1776 р. для позначення “фізичного зусилля, спрямованого на задоволення матеріальних потреб спільноти”. До цього й у науці, й у повсякденній мові вживалося поняття “робота”, яким характеризувався процес виконання тих чи інших функцій професійної діяльності – військових, землеробських, ремісничих, торговельних.

Поступово “працю” почали розуміти як самостійне й самодостатнє явище, визначення людиною своєї відмінності, відокремленості від природи. У визначенні смисловий наголос робився на результативних характеристиках праці – здійснив, скоїв, домігся (полював, збирав, захищався, воював тощо).

Початкові уявлення про працю були пов'язані з фізичними зусиллями, видобутком безпосередніх споживчих товарів і послуг, саме тому це поняття не вживалося відносно до людей, що займалися інтелектуальною або творчою діяльністю: управлінням державою (або його ланками), мистецтвом, наукою. Навіть у часи індустріального суспільства поняття “праця” мало механістичний і навіть примусовий відтінок, цим словом позначалося також функціонування машин, механізмів. Дещо пізніше, із розвитком наукового управління, цей термін став позначати також функціонування організацій.

У свою чергу, поняття “діяльність” увійшло в науковий лексикон у ХІХ ст. Цей термін означав характеристику не тільки об'єктивних і суб'єктивних чинників праці, а й специфічну форму активного відношення до навколишнього світу, зміст якої становить його доцільна зміна й перетворення.

Етимологія та найперша сутність слова “освіта” походить від латинського слова “educare” – у буквальному значенні “витягувати”, “вирощувати”, тобто “виховувати”. У сучасних умовах освіта є важливою основою професійного становлення особистості і свідчить про рівень економіки, політики, духовності, культури, моральності суспільства як найбільш загальний, інтег-

ральний показник його розвитку. Рівень освіти країни виступає однією з основних характеристик індексу людського розвитку.

Істотне значення для розуміння сучасних підходів до вивчення зв'язку професії та освіти має звернення до праць засновників і класиків соціологічної науки. Так, М. Вебер одним із перших звернув увагу на необхідність розгляду професії та освіти як критеріїв соціального статусу, визначення реальних претензій особистості на позитивні чи негативні привілеї відносно соціального престижу, що ґрунтується на одному або більшій кількості таких критеріїв: а) спосіб життя; б) формальна освіта, що полягає в практичному або теоретичному навчанні й засвоєнні відповідного способу життя; в) престиж народження або професії [1].

З цього судження стає зрозумілим наявність взаємозалежності професійної освіти й соціального статусу. Адже вплив професії та освіти на входження особистості до певного соціального прошарку може проявлятися тільки в процесі реалізації певних соціальних зв'язків. Так професія та освіта визначають не лише зміст діяльності, засвоєний під час практичного й теоретичного навчання, а й обраний людиною особливий спосіб життя.

Розвиваючи зазначені ідеї, П. Сорокін охарактеризував соціальне значення професії для людини так: “Вона механічно, попри волю й бажання індивіда, переробляє його, творить за своїм образом і подобою, визначає його інтереси, переконання, смаки, прагнення і бажання, словом – всю його природу. Це означає, що індивіди, які мають схожі професії, при всіх їхніх відмінностях будуть мати ряд спільних інтересів і подібностей, що викликаються схожістю професії. І, навпаки, подібні в багатьох відношеннях індивіди неминуче будуть розходитися залежно від їх професії” [2].

Ідеї М. Вебера та П. Сорокіна щодо взаємодії освіти та професії активно використовувалися й розвивалися сучасними західними й вітчизняними соціологами. У російській соціології в межах досліджень 60-80-х рр. ХХ ст. сформулювалися основні концептуальні ідеї вивчення зв'язку професії та освіти, коли дослідження цього зв'язку зводилося переважно до того, наскільки вона виступає чинником взаєморозвитку цих феноменів.

У сучасній російській соціології завдяки працям А.Г. Здравомислова, Г.В. Осипова, В.Г. Підмаркова, М.Х. Тітми, Ж.Т. Тощенко, І.І. Чанглі, О.І. Шкаратана та ін. становилися два найбільш поширених підходи до дослідження професій і професійної освіти.

Перший з них умовно можна назвати *діяльним*, оскільки основною ознакою професії тут вважаються особливості видів трудової діяльності, що виділилися у процесі суспільного розподілу праці.

В основі другого підходу – ідеї сформульовані ще С.Г. Струмлініним, який акцентував увагу на носії професії – людині. Цей підхід можна назвати *особистісно-кваліфікаційним*, оскільки для його прихильників головною ознакою професії виступає рівень підготовленості особистості до

спеціального виду занять, що знаходиться відображення в деякій сукупності навичок і умінь, які визначаються специфікою трудової діяльності.

У сучасній соціології актуальності набуває також *стратифікаційний* підхід до професії як до одного з основних стратифікаційних чинників, що регулюють відносини рівності-нерівності в суспільстві і визначають соціальний статус індивіда та соціальних груп. Об'єктом дослідження при цьому стають конкретні професійні спільноти, їх місце й роль у трансформації суспільства, а не абстрактні елементи професійної структури або номінальні професійні групи. Вивчення процесу становлення нових професійних груп спростувало ідею щодо абсолютизації ролі виробничих відносин і відносин власності в інституціоналізації соціальних спільнот [3].

Поділ праці веде не тільки до появи спеціалізованих видів діяльності, структуруючи їх залежно від сфер суспільного виробництва, але й розташовує їх у певній ієрархії всередині цієї структури. Отже, професії за своєю природою не тільки диференційовані, а й ієрархічні одна до одної.

Отже, по-перше, праця – це доцільна діяльність, яка забезпечує взаємодію людини з природою і суспільством. По-друге, це єдність об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, що виражається в діях, вчинках людини з перетворення матеріальних і речових елементів. По-третє, праця – це створення споживчих цінностей (матеріальних і духовних), необхідних для задоволення потреб як людини, так і суспільства та складових його структур.

Феномен праці в соціології досліджується не лише як соціальне, а і як економічне й культурне явище. Тому розроблений науковцями понятійний апарат уявляє собою досить складну систему що, з одного боку, враховує досягнення всіх соціальних наук, і насамперед філософії та політичної економії, а з іншого – має свою специфіку, що дає змогу використовувати їх для емпіричного аналізу конкретних соціальних процесів.

Серед важливих понять, які враховує і запозичує соціологія з інших наук, доцільно зупинитися на понятті “зміна праці”. Важливо уточнити соціальні аспекти цього поняття, а також його сучасні образи стосовно професійної освіти.

У науковій літературі поняття “зміна праці” часто розглядається як об'єктивна закономірність. У процесі соціологічних досліджень професійної освіти та працевлаштування випускників величезну роль відіграють форми прояву цієї закономірності, а також межі й можливості зміни форм праці (професій, посад) у межах одного напрямку підготовки (наприклад, соціологія), проблеми переходу від одного виду праці до іншого. Зміна праці важлива й для характеристики здібностей людини, можливостей їх найбільш повноцінного прояву у виробничому процесі.

Враховавши важливість понять, які утворюють не тільки теоретико-методологічний фундамент, а й методичну (інструментальну) основу досліджень взаємодії освіти та праці, все ж таки необхідно зупинитися на тих, які характерні для соціології. Нагадаємо, що основою професійної освіти є

не лише набуття знань, а й формування економічної (трудової, професійної) ідентичності та поведінки студентів, їх компетентності, що розглядаються як можливості фахівців виконувати свої професійні обов'язки у відповідному виробничому середовищі, яке уособлює об'єктивні обставини, що зумовлюють діяльність фахівця як суб'єкта праці. Кожен із цих компонентів – економічна (трудова, професійна) діяльність, економічна (трудова) поведінка й виробниче середовище, у свою чергу, складаються з низки компонентів, які доцільно розглядати через певний понятійний апарат, не обмежуючись загальною характеристикою.

Величезну роль на початку трудової діяльності відіграє професійна підготовка випускника, якість його навчання, прагнення до підвищення теоретичного й методологічного рівня. Так актуальним стає аналіз понять “професія”, “спеціальність”, “кваліфікація”, а також різних форм професійної компетентності працівника.

Аналіз професійної діяльності слід почати з того, що становить первинну ланку, а саме – з поняття суспільної діяльності, яка розглядається вихідною характеристикою реальної праці. Первинними, базовими ланками професійної діяльності є знання своєї професії, своїх трудових обов'язків. Це найважливіша складова частина умінь і навичок – тих початкових елементів трудового процесу, без яких він просто неможливий. Вміння й навички – безсумнівно важливий, але не єдиний компонент професійної діяльності. Знання, інформація про індивідуальну й колективну працю фахівця (наприклад, соціолога), про шляхи й методи використання знань, навичок і компетенцій на конкретному виробництві, в закладі, установі, в конкретних умовах; про їх корисність та значущість для працівника доповнюються оцінкою соціально-професійного капіталу випускника з боку працедавця, на основі чого формується його відношення до праці, в тому числі й щодо її відповідності реальним потребам фахівця, його актуальним цінностям та інтересам. Цей факт був неодноразово підтверджений соціологічними дослідженнями [4].

У процесі дослідження потреб та інтересів випускників, оцінювання їх значення, корисності й необхідності варто з'ясувати природу й конкретні форми втілення трудових мотивів, які спонукають молодого фахівця до активної діяльності. Коли на першому робочому місці у випускника виникають проблеми в задоволенні потреб, конфлікти між реальним та очікуваним, величезну роль починають відігравати ціннісні орієнтації та установки, набуті у процесі професійного навчання в усьому їх різноманітті. Вони виступають як базові, універсальні, змістовно-творчі орієнтири, які характеризують прагнення людей, які задовольняються не тільки у процесі професійної діяльності, а й усього їхнього життя.

Логіка розвитку потреб показує, що вони реалізується в професійній діяльності випускників, технологіях її здійснення і в досягненні певних результатів (соціальних фактів), які характеризують процес виробничої діяльності молодих фахівців. У соціології трудова поведінка фахівців, їх

діяльність відображає послідовну реалізацію дій, націлених на досягнення поставлених перед ними цілей виробничих організацій.

Отже, в процесі трудової діяльності молодий фахівець виконує професійні функції, успішність і плідність яких залежить від рівня його професійної діяльності, відповідає отриманим у ВНЗ настановам, а також особистим потребам та інтересам.

У сучасних умовах стає очевидним, що із запровадженням ринкового механізму попиту і пропозицій на робочу силу необхідним стає розробка нових технологій взаємодії інституту освіти й не сформованого остаточно в Україні ринку праці.

Входження до європейського культурного простору, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства вимагає від системи вищої професійної освіти як соціокультурного інституту оновлення змісту його функцій, приведення освітніх програм підготовки фахівців у відповідність до потреб сучасного виробництва та нових суспільних відносин.

Висновки. Розробки методології дослідження проблеми співвідношення ринку освіти й ринку праці, створення моделі їх раціональної взаємозалежності та взаємодії передбачає уточнення та розробку понятійного апарату, що визначає особливості теоретичного і практичного зв'язку між фаховою підготовкою у ВНЗ та потребою в конкретних фахівцях; врахування професійних характеристик і компетенцій молодих фахівців на ринку праці, насамперед визначення характеристик таких понять, як "освіта", "праця", "професія", "діяльність".

Основними теоретичними підходами дослідження співвідношення ринку освіти й ринку праці в соціології визначають діяльнісний та особистісно-кваліфікаційний підходи. Вони базуються на ідеях класичної соціології, сформованих М. Вебером і П. Сорокіним, і зосереджують увагу дослідників на особливостях видів трудової діяльності та сукупності професійних навичок і умінь фахівців.

У сучасній соціології формується *стратифікаційний* підхід, у межах якого професійна освіта розглядається як один з основних стратифікаційних чинників, що регулюють відносини рівності-нерівності в суспільстві і визначають соціальний статус індивіда та соціальних груп.

У процесі дослідження працевлаштування молодих фахівців виявлено невідповідність професійних якостей випускників вимогам, що пред'являються сучасним ринком праці; зафіксовані суперечності між очікуваними, бажаними потребами випускників та їх реалізацією; визначена неузгодженість професійних планів і життєвих цілей молоді, суперечливість і позапрофесійна спрямованість ціннісних орієнтацій молоді. Це дає змогу зазначити актуальність розвитку й використання у процесі дослідження ринку праці *особистісного підходу*.

Розробка теоретичних засад дослідження співвідношення ринку освіти й ринку праці спрямована на розв'язання основних суперечностей,

що виявляються у розриві між уявленнями про професійні компетенції випускників, які сформовані у ВНЗ, та уявленнями працедавців. Подальші дослідження доцільно спрямовувати на розробку науково обгрунтованої моделі стратегій трудового працевлаштування випускників, застосування якої сприятиме підвищенню ефективності зусиль ВНЗ щодо підготовки фахівців з вищою професійною освітою.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Основні поняття стратифікації / М. Вебер // Соціол. дослід. – 1994. – № 5. – С. 155.
2. Сорокін П.А. Система соціології у 2 т. Соціальна аналітика. Вчення про будову складних соціальних агрегатів / П.А. Сорокін. – М., 1993. – Т. 2. – С. 183.
3. Шкаратан О.І. Соціальна стратифікація. Трансформація соціальної структури і стратифікація російського суспільства / О.І. Шкаратан, В.В. Радаєв. – М., 1996.
4. American Sociology Association (ASA). [Електронний ресурс] “Careers and Jobs”. – Режим доступу: <http://www.asanet.org> (5 June 2007).

Стаття надійшла до редакції 16.08.2013.

ОЗИМКО М.В., ЦИМБАЛЮК Н.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются научные основы исследования взаимодействия профессионального образования и рынка труда в условиях модернизации украинского общества. Значительное внимание уделяется определению теоретических подходов к изучению проблемы соответствия требований рынка образовательных услуг и рынка труда.

Поиски сосредоточены на разработке методологии исследования данных структур, создания модели их рациональной взаимозависимости и взаимодействия. Осмыслено и уточнено содержание понятий, раскрывающих тему (“образование”, “труд”, “деятельность”) и т. д.

Проанализировано два наиболее известных подхода к исследованию профессий и профессионального образования в отечественной социологии.

Ключевые слова: профессиональное образование, рынок труда, образовательные услуги, деятельность.

Ozimko M., Tsimbalyuk N. Theoretical principles of cooperation of trade education and labour-market are in the conditions of modernisation of ukrainian society

The article's aim is the foundation of main scientific principles of interaction of vocational education and the labor market in the modernization of Ukrainian society. Special attention is given to the definition of theoretical approaches to the problem of inconsistency of education market and the labor market.

Main focus of authors is to develop a methodology of researching such structures, creating a model of rational interdependence and interaction. Comprehended and specified content of definitions in which topic is disclosed (“education”, “work”, “activity” etc).

Developing the ideas of classic sociology (M. Weber, P. Sorokin), the authors examine the profession and education as criteria of social status, a method of determining individual claims for positive or negative relative gains of social prestige. It turns out that the social significance of profession, with all the individual differences identifies a number of common interests and needs.

Analyzed two most common approaches of professional and vocational education in the sociology.

Key words: trade education, labour-market, education market, activity.

УДК 336

А.Г. СТАДНИК

БЕЗРОБІТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто види безробіття та проаналізовано досвід зарубіжних моделей ринку праці. На тлі розглянутих моделей запропоновано кроки щодо поліпшення ситуації зайнятості населення України.

Ключові слова: безробіття, ринок праці, служба зайнятості, економічна криза.

Безробіття є однією з головних соціально-економічних проблем ринкового суспільства, це складна й серйозна проблема для економічно розвинутих країн. Актуальність теми полягає в тому, що проблема зайнятості населення стала однією з найгостріших соціальних проблем, з якими зіткнулося людство ще у ХІХ ст. Безробіття несе із собою не тільки бідність значним верствам населення, але й духовну й моральну деградацію людей. Тому вирішення проблеми зайнятості населення серед найважливіших, першочергових завдань у будь-якій цивілізованій країні.

В Україні чисельність працездатного населення, зайнятого в усіх галузях економіки, зменшується. Лише за офіційними даними, Україна за рівнем безробіття посідає третє, після Вірменії та Грузії, місце серед країн СНД.

У незалежній (від початку ринкових реформ) Україні завжди існувало безробіття, проте під час економічної кризи це питання ще більше загострилося, адже велика кількість підприємств не витримала тиску кризи, залишивши без роботи велику кількість громадян. Безробіття позначається на економічному, соціальному і психологічному стані людей. Втрата роботи для більшості означає насамперед зниження життєвого рівня. Соціологічні та психологічні дослідження свідчать, що більшості безробітним властиві суттєві проблеми, пов'язані із втратою роботи. Вони зневірюються у власних силах щодо подальшого професійного саморозвитку й самореалізації. Це нерідко призводить до виникнення таких кризових станів, як роздратованість, збудженість, стрес, зневіра у власних можливостях, а відтак і до нервових і психічних розладів, зрештою – до втрати себе як особистості.

Проблеми й тенденції рівня безробіття та шляхів його мінімізації розглядали такі українські вчені, як: А. Вольська, А. Казановський, В. Костиков, О. Котляр, І. Маслова, П. Нікіфоров, І. Петрова, О. Рузавіна, В. Федоренко та інші. Проблема безробіття знаходить своє широке відображення у працях таких відомих зарубіжних учених, як Фр. Кене, Дж. Мілль, У. Петті, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, А. Сміт [7].

Мета статті – проаналізувати проблеми безробіття в Україні та знайти соціальні механізми їх вирішення.

У загальному визначенні, безробітні – це громадяни працездатного віку, які з не залежних від них причин не мають заробітку через відсутність відповідної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, бажають працювати і знаходяться в пошуках роботи [4].

Аналіз проблеми безробіття дає змогу стверджувати, що серед причин безробіття істотну роль відіграють такі явища, як невідповідність професійної підготовки фахівців, недостатність усвідомленого сприйняття ними сучасних професійних вимог і потреб роботодавців, а відтак і їх не конкурентоспроможність на ринку праці. Безробіття в умовах ринкових перетворень призводить до суттєвих психологічних труднощів особистості, пов'язаних, зокрема, із нездатністю безробітної людини адекватно оцінити ситуацію і причини втрати роботи та виявити активну особистісну поведінку в професійній перепідготовці.

Під час пошуку роботи безробітні обирають для себе різні варіанти поведінкової стратегії на ринку праці – від ретельного планування власних дій або хаотичного пошуку зі сподіванням на щасливий випадок до повної відмови від особистої участі в пошуку роботи з намаганням перекласти проблему на спеціалістів державної служби зайнятості [3].

За даними Державної служби статистики, на кінець 2012 р. в Україні було зареєстровано 506,8 тис. безробітних осіб (1,8% від числа працездатного населення) [1].

За даними МОП статус безробітного можуть отримати громадяни, які: зареєстровані в державній службі зайнятості; повинні активно шукати роботу; безробіття не має починатися добровільно тощо. Виходячи із цих стандартів, ми можемо бачити, що людина, яка, втративши роботу, з тієї чи іншої причини не реєструється в державній службі зайнятості, а своїми зусиллями намагається знайти роботу, то її відносять до працевлаштованого населення. Це дуже спотворює статистику тих даних, яку подає нам державна служба зайнятості.

Проаналізувавши всі види безробіття, ми прийшли до висновку, що в Україні більшою мірою домінують такі види безробіття: фрикційне, структурне, вимушене і приховане безробіття.

До фрикційного безробіття можна віднести студентів, які тільки що покинули стіни ВУЗів і в перший раз стали на шляху пошуку роботи.

До структурного безробіття можна віднести ту групу людей, які у через зміну технологій не відповідають професійній підготовці. Професії, які кілька років тому були на піку популярності, на сьогодні втратили свою актуальність на ринку праці і як результат – багато людей залишилися без роботи.

До змушеного безробіття можна віднести ту категорію громадян, які через скорочення (закриття, зупинку виробництва) співробітників, вони залишилися без роботи.

До прихованого безробіття можна віднести тих людей, які теоретично є безробітними (вони не працевлаштовані офіційно, а деякі з них мо-

жуть стояти на обліку в Державній службі зайнятості), але за фактом вони працюють і отримують заробітну плату.

Виходячи з вище наведеного, ми можемо прийти до висновку, що усунути безробіття повністю практично неможливо, але можна зробити кроки, які скоротять рівень безробіття у країні. З часом доведено, що повну зайнятість забезпечити неможливо, оскільки існує фрикційне та структурне безробіття, яке є невідворотнім. Дж. Кейс писав “Найбільш значними вадами суспільства, в якому ми живемо, є його нездатність забезпечити повну зайнятість.” [2].

Найближчим часом Україна повинна віднайти своє місце в системі міжнародного поділу ринку праці й стати активним продуцентом конкурентоспроможної продукції (що створить умови для створення ефективних робочих місць у пріоритетних галузях економіки). Проблеми українського ринку праці неможливо вирішити без впровадження державного регулювання зайнятості, що передбачає активну й пасивну складові політики зайнятості.

На сьогодні в Україні діє “Державна програма зайнятості населення”. З метою вирішення проблеми безробіття створені центри зайнятості, розроблені державні програми щодо зменшення безробіття. Однак ця програма не вирішує проблем безробіття. [6]. В Україні діє пасивна політика зайнятості (виплата високої грошової допомоги з безробіття на тривалий час, нерідко люди зацікавлені в отриманні допомоги з безробіття, тому що вона є не набагато меншою від попередньої заробітної плати), і її варто замінити на активні заходи, які б стимулювали прискорений пошук праці або ж набуття нової професії, тобто перехід до активної політики зайнятості, яка б базувалася на концепції ефективної зайнятості.

Вирішення проблеми потребує глибокого наукового аналізу й вироблення на цій основі практичних рекомендацій, які можуть використовуватися для розробки й реалізації ефективної соціально-економічної політики, направленої на забезпечення продуктивної зайнятості економічно активного населення країни, зменшення рівня безробіття до мінімального соціально-допустимого рівня.

Узагальнюючи погляди різних авторів, мусимо зауважити, що більшість називають дві моделі ринку праці – американську японську, а решту розглядають як різновиди цих двох. Зазначені моделі використовуються в процесі соціального регулювання ринку праці, в тому числі для впливу на процеси зайнятості. Україна сьогодні не визначилась із моделлю ринку праці, що накладає відбиток на механізми його соціального регулювання.

Японська модель зосереджена переважно на підприємстві. Підприємства в межах “за життєвим наймом” забезпечують працівникам гарантії зайнятості упродовж життя, повністю формують кваліфікацію працівників, оперативно приводять у відповідність професійно-кваліфікаційний склад із структурою робочих місць, розвитком техніки і технологій тощо. У разі скорочення виробництва, працівника або переміщують на інші робочі міс-

ця, або скорочують тривалість робочого часу, зберігаючи кадри на підприємстві. Якщо виникає потреба, адміністрація бере на себе всі витрати з перепідготовки кадрів, вважаючи, що при звільненні працівника через скорочення виробництва і набір нових працівників обійдеться значно дорожче. Також у Японії особисті успіхи не заохочуються, на відміну від американської моделі [3]. Фактично мова йде про стабільність зайнятості та намагання усталеного функціонування ринку праці. Відтак активних дій держави безпосередньо на ринку праці зазначена модель не потребує.

Американська модель характерна тим, що регулювання виробничих відносин базується на жорсткій класифікації робіт, чітких межах змісту кожної роботи для того, щоб зберегти професійну мобільність кадрів. У разі скорочення обсягів на підприємстві ця модель віддає перевагу звільненню працівника, а не скороченню годин чи переміщенню його на друге місце. Зарплата визначається за ступенем складності роботи. Менше уваги приділяється також професійній підготовці кадрів [3]. У цьому сенсі американська модель є моделлю активного ринку праці, на якому постійно відбувається рух кадрів. Відповідно, збільшується ризик того, що особа, яка шукає роботу, може її не знайти, що, в свою чергу, вимагає від держави активного регуляторного впливу та моніторингу процесів ринку праці.

Виходячи з досвіду зарубіжних країн, на нашу думку, найбільш ефективні кроки до поліпшення ситуації на ринку праці в Україні:

- проведення вступних лекцій для абітурієнтів, щоб інформувати їх про ситуацію на ринку праці, які спеціальності більш затребувані і які будуть затребувані на момент їх випуску з вищого навчального закладу;
- інформування навчальних закладів про зміни на ринку праці (щоб профорієнтація була спрямована на ті спеціальності, які більш затребувані, і здійснювали менше набору на ті, що не користуються попитом на ринку праці);
- підвищення кваліфікації або перепідготовка працівника, який втратив роботи через рахунок скорочення штатного складу на підприємстві;
- сприяння в розвитку малого й середнього бізнесу (як наприклад у Франції, США, Швеції та ін.), включення фінансової допомоги до державної програми зайнятості;
- через необхідність скорочення виробництва вирішення цієї проблеми не шляхом звільнення персоналу, а скороченням робочого часу або переведення робітника на друге підприємство за його згоди (як це роблять у Японії).

Безперечно, усунути безробіття повністю ніколи не вдасться, але за активної роботи механізмів державного (директивного) та соціального (індикативного) регулювання, ринку праці можна забезпечити відносну соціальну стабільність на вітчизняному ринку праці.

Висновки. У контексті проведеного аналізу можна констатувати, що для сучасного розвитку (стабілізації) вітчизняного ринку праці важливого

значення набувають соціальні регулятори ринку праці. Серед таких регуляторів є інформування, просвітницька діяльність, і соціальна допомога спрямована на самостійний пошук виходу із ситуації безробіття (шляхом допомоги у перепідготовці та перекваліфікації). До того ж, треба встановити реальний відсоток безробітних громадян, щоб виходячи з нього бачити всю проблему в цілому. Через те, що в Україні відсутня цілісна модель ринку праці виникає необхідність у певній відбудові соціальної моделі його функціонування. У зазначеному контексті напрямом подальших досліджень може бути розробка стратегічної концепції державної і регіональної політики зайнятості, заснованої на використанні поряд з економічними регуляторами – соціальних механізмів регулювання.

Список використаної літератури

1. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Кейс Дж.М. Общая теория занятости, процесса и денег / Дж.М. Кейс – М., 1949. – 359
3. Петюх В.М. Ринок праці : навч. посіб. / В.М. Петюх. – К. : КНЕУ, 1999. – 288 с.
4. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 63. – Ст. 17.
5. Туленков М.В. Поведінкові стратегії безробітних на ринку праці (соціолог. аналіз): монографія / М.В. Туленков, Г.І. Крутінь. – К. : ПІК ДСЗУ, 2004. – 130 с.
6. Урілова О.А. Безробіття в Україні: причини, види, наслідки / О.А. Урілова // Наукові праці молоді: зб. наук. ст. в 2 т. – 2008 – № 12. – С. 182–184.
7. Чернін Т. Україна: Аспекти праці / Т. Чернін. – 2006. – № 3.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2013.

Стадник А.Г. Безработица как социальная проблема

В статье рассмотрены виды безработицы и проанализирован опыт зарубежных моделей рынка труда. На основе рассмотренных моделей нами предложены шаги по улучшению ситуации занятости населения Украины.

Ключевые слова: *безработица, рынок труда, служба занятости, экономический кризис.*

Stadnik A. Unemployment as a social problem

In the article the types of unemployment are considered and experience of foreign models of labour-market is analysed. On the basis of the considered models, by us the offered steps in relation to the improvement of situation of employment of population of Ukraine.

Key words: *unemployment, labour-market, service of employment, economic crisis.*

УДК 316.334.2

Д.М. ЯДРАНСЬКИЙ

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ НАУКОВОГО УПРАВЛІННЯ

У статті розглянуто можливі підходи до створення моделі соціального управління в умовах трудових груп. Проведено паралелі із розробками радянських науковців-теоретиків соціального управління. Визначено відмінності підходів до соціального управління класичною та інформаційною працею. Висловлено авторські підходи щодо можливостей розбудови системи соціального управління на підприємстві.

Ключові слова: соціальне управління, трудові групи, продуктивність, самонормування, індивідуальна ефективність.

Актуальність проблеми соціального управління в плинні кризових процесів у сучасній трудовій сфері набуває особливої актуальності, адже використання економічних методів управління в таких умовах виявляється не завжди можливим (у першу чергу через брак економічних важелів впливу). Більш того, соціальне управління за певних умов виявляється більш динамічним способом управління, що робить цей метод важливим і дієвим в умовах обмежених термінів управлінського впливу. Однак, здебільшого класичні теорії наукового управління орієнтовані на інструментальні підходи до регламентації праці та по суті ігнорують можливості соціального управління.

Сучасний інформаційний трудовий процес практично унеможлиблює використання чітко регламентованих інструментальних підходів до управління трудовою діяльністю, а відтак вимагає переосмислення з позицій можливостей використання механізмів соціального управління.

Мета статті – висвітлити можливі підходи до створення моделі соціального управління в умовах трудових груп. Соціальне управління є об'єктивно необхідним різновидом праці, що забезпечує погодженість та упорядкованість сумісної праці людей для досягнення суспільно значущих цілей і вирішення завдань, які при цьому виникають. Однак більшість теоретичних і прикладних досліджень у сучасній науковій літературі орієнтовані на соціальне управління в умовах великих соціальних груп. Водночас питання управління в малих групах (якими є трудові групи) базується переважно на методах матеріальної мотивації та технічного нормування праці.

В умовах інформаційної праці її результат переважно є мало прогнозованим і залежить від умов, у яких відбувається процес праці. Зазначені умови є похідними від норм і цінностей соціального оточення (середовища), в якому відбувається інформаційна праця. Залежно від рівня аналізу будуть формуватися різні соціальні норми й різний соціальний досвід. До

того ж, для будь-якої праці властивий циклічний характер, через що важливим є урахування характеру та тривалості трудових циклів.

Тривалість і характер трудового циклу окремого працівника залежно від особливостей його професійних функцій може істотно змінюватися за тривалістю. Так, тривалість трудового циклу головного бухгалтера, на нашу думку, становить 1 рік, оскільки містить роботи, пов'язані з упорядкуванням річного звіту (періодичність якого 1 рік). При цьому робота оператора кол-центру, що здійснює телефонне консультування клієнтів, повторюється протягом зміни в окремих випадках 100 і більше разів. Проте характер інформації (навіть за умов стандартизованого її надання) постійно змінюється. Відповідно, індивідуальний цикл оператора буде більш швидким, ніж бухгалтера, що викликатиме більш швидке набуття досвіду та наростання втоми внаслідок постійного повторювання трудового циклу.

Слід врахувати, що інформаційний трудовий досвід формується в процесі соціальної комунікації (відносин), проте оператор у процесі трудової діяльності протягом трудового циклу має стандартизований характер відносин, що зумовлює нижчу соціальну значимість його окремого трудового циклу. З іншого боку, проблема складання річного звіту стосується головного бухгалтера, однак квартальний звіт (або окремих вид звіту) може готувати звичайний бухгалтер, від чого циклічність роботи окремого бухгалтера буде більшою, а тривалість циклу – меншою (з відповідним зменшенням соціального наповнення відповідного циклу). При цьому і для оператора, і для головного бухгалтера структура трудового циклу складається з окремих мікроциклів (які також відрізнятимуться тривалістю в залежності від конкретної трудової функції).

Зміна циклів разом з набуттям соціального досвіду служить причиною накопичення втоми працівника. Навіть стомлюваність настає не завжди внаслідок виконання певного виду роботи, а часто внаслідок її постійного повторення. Це явище справедливо і доведено для елементів трудових процесів, проте повною мірою може бути властивим і соціальному досвіду (втоми від його набуття). Отже, зміна тривалості індивідуальних трудових циклів (відносно базової тривалості) може розглядатися як засіб зниження накопиченої втоми та збагачення соціального досвіду (у сфері інформаційної праці).

Потрібно також підкреслити, що в інформаційній праці значною мірою зростає роль особистості, тому виникає певна необхідність у персоніфікації (адаптації до ціннісно-мотиваційних орієнтацій індивіда) використовуваних трудових норм (набуття ними соціального змісту). Такої персоніфікації можна досягти за допомогою дослідження соціальних причин індивідуальної ефективності та індивідуальної трудової поведінки, які значною мірою зумовлюють параметри соціальної реалізації накопиченого інформаційно-трудоного досвіду. Це безпосередньо впливає на соціальні відносини в трудовій групі і визначає соціальну ефективність трудового процесу в цілому.

У контексті сучасних перетворень, як справедливо зазначає український дослідник В.Є. Пилипенко, на перший план виходить трудова поведінка робітників, зайнятих у нових формах господарювання (заснованих на приватній власності). Оскільки трудова поведінка є різновидом соціальної поведінки, вона заснована на трудових нормах і цінностях, які є інтеріоризованими індивідом у процесі трудових інтеракцій у конкретній трудовій групі. Так, значною мірою трудові практики визначаються установленими соціально-трудовими нормами, які мають для кожної трудової групи певні специфічні аспекти.

В умовах переходу до інформаційного суспільства також відбуваються зміни характеру форм господарювання через збільшення питомої ваги самозайнятості, збільшення комбінованих форм власності тощо. Зазначені причини також надають принциповий вплив на регуляцію трудової поведінки й набуття соціального досвіду. У такому контексті необхідно розглянути взаємозв'язок між соціальними нормами окремих членів трудової групи та соціальними нормами, які домінують у групі (адже не всі групові норми мають обов'язково бути інтеріоризованими).

Виходячи зі збільшення індивідуального характеру праці, існує необхідність проаналізувати ролі індивіда як джерела нормотворчості і встановити можливості зовнішньої нормативної регуляції індивіда, а також межі індивідуальної саморегуляції. При цьому заслуговує на увагу думка П. Друкера, згідно з якою, “продуктивність працівника розумової праці стає метою управління персоналом як підвищення продуктивності малокваліфікованої роботи було метою управління персоналом упродовж ХХ ст., з часів Ф. Тейлора. Для цього будуть потрібні, крім усього іншого, зовсім інші підходи до працівників організації і до їх роботи. А саме: людьми не потрібно “керувати”. Завдання – направляти людей. Мета – зробити максимально продуктивними специфічні звички і знання кожного окремого працівника”. На нашу думку, йдеться про соціальні умови, в яких трудові практики набувають максимальної кореляції з очікуваннями роботодавців. Оскільки трудові практики, як зазначалось вище, є похідними від соціальних норм, можна констатувати потребу у зближенні нормативних очікувань і реальних практик. Вочевидь, засобом такого зближення є штучний вплив на нормативне соціальне середовище трудової групи.

В умовах індивідуалізованої інформаційної праці (фріланс, віддалені робочі місця) виникає необхідність впливу на індивідуальне нормативне поле працівника. У цьому контексті ми пропонуємо розглядати, з одного боку, самонормування, а з іншого, активне декларування бажаних практик з метою їх “вбудовування” в систему індивідуальних соціальних норм окремих працівників. Останній захід є засобом формування віртуальних квазінорм, які не матимуть реальних санкцій соціальної групи (тільки санкції адміністративного характеру), але при цьому будуть сприйматися як норми причетності до спільних трудових практик.

Самонормування пропонуємо розглядати базові соціальні феномени індивідів (зокрема, самість), які в практичному аспекті виступають механізмом самовдосконалення. В системі соціального нормування самонормування створює механізм синхронізації інтенсивності трудових практик (циклів) в умовах віддаленої організації робочих місць. Адже, як справедливо зазначає В.Є. Пилипенко, в суперіндустріалізованому суспільстві головними є інформація і творчість. Це змінює і характер праці, який вимагає працівника нового типу. Робітник “третьої хвилі” більш незалежний, більш спритний і більше не є придатком машини. Частково погоджуючись із тим, що робітник перестає бути “придатком машин”, вважаємо за доцільне зазначити, що засобом зовнішнього об’єктивного унормування (синхронізації) в умовах класичної праці виступала саме машина, роль якої в умовах інформаційної праці знижується. В якості такої об’єктивізуючої складової в інформаційній праці може виступати тільки соціальна норма, яка характеризує очікуваний кінцевий результат, процес праці та інтенсивність трудових циклів.

Усвідомлюючи існування певної норми, індивід у процесі реалізації власних ціннісних орієнтацій та з метою досягнення успіху буде намагатися максимізувати власну ефективність відповідно до існуючої (задекларованої) ціннісно-нормативної бази. Відсутність задекларованої норми може приводити до того, що оптимізація власної ефективності вступатиме в певний дисонанс з ціннісними орієнтаціями інших членів колективу. Такий підхід, на нашу думку, буде викликати конфлікт (у класифікації А.Г. Здравомислова – конфлікт на рівні повсякденного життя), адже такі конфлікти пов’язані з використанням людьми нових можливостей самоствердження, зі складними процесами адаптації до цінностей, норм і вимог, що складаються вперше.

На сьогодні науку про управління особистим часом і власною ефективністю прийнято називати тайм-менеджментом [134; 47]. Узагальнюючи розглянуті літературні джерела з цього напрямку, під тайм-менеджментом розуміють ефективне планування робочого часу для досягнення цілей, пошук часових ресурсів, розстановку пріоритетів і здійснення контролю над виконанням запланованого [184; 29]. Зазначені підходи значною мірою збігаються із сучасними підходами до нормування праці (за винятком об’єкта нормування праці). Тобто основною відмінністю виступає те, що тайм-менеджмент спрямований на самостійне проведення регламентації власного трудового процесу (при цьому стороння допомога визнається необхідною). Звичайне нормування праці спрямоване на управління ефективністю трудового процесу групи усереднених виконавців, підвищення не індивідуальної, а групової ефективності.

Наукові дослідження щодо управління власною ефективністю були розпочаті в 20-ті рр. ХХ ст., у тому числі й у СРСР. Радянська школа наукової організації праці мала низку наукових досягнень у питаннях організації особистого часу. Причому процес управління індивідуальної ефективністю розглядався як засіб поліпшення колективних (загальних) результатів через власну ефективність.

Один із відомих учених, працював у напрямі організації праці, А. Гастев фіксував основну увагу на людському факторі (на відміну від класиків НОТ У. Тейлора і Г. Форда). Також А. Гастев наголошував на провідній ролі людського фактора в загальній ефективності. Визначення організаційної ефективності в цілому починається у А. Гастева з особистої ефективності окремої людини на його робочому місці. Цей підхід отримав назву “вузька база” (база для підвищення ефективності виробництва, яка полягає в особистій ефективності індивіда). Однак такий контекст відділений від загальносоціального процесу розвитку, оскільки пропонує підвищувати ефективність (збалансованість) певного усталеного соціуму (колективу) егоїстичним прагненням окремого індивіда до максимальної індивідуальної продуктивності. У разі, якщо індивідуальна продуктивність окремого учасника трудового процесу буде суттєво вищою за середню, можливе виникнення соціального конфлікту, причиною якого буде невідповідність індивідуальної та колективної норми продуктивності праці. Так, індивідуальні параметри ефективності насамперед мають бути збалансовані та використовуватися в межах системи колективних соціальних норм інтенсивності праці.

В історичному плані інтерес також мають підходи П.М. Керженцева, який став ініціатором руху за індивідуальну економію робочого часу [70, с. 126]). Однак індивідуальна економія можлива тільки в умовах встановлення загальної (групової) економії, особливо в умовах зростаючого розподілу праці. Відповідно, така економія має виступати в якості соціальної цінності. В іншому випадку індивід і група розглядатимуть таку економію як таку, що суперечить інтересам групи (як емпіричне підкріплення останньої думки можна навести результати опитування, проведеного І. Буровим, згідно з яким, до 70% респондентів думають лише про себе).

На початку ХХ ст., на відміну від іноземних дослідників наукового менеджменту, А. Гастев розглядав робітника як активне джерело удосконалення прийомів праці. Це відображається в його концепції трудової установки. В її основі повинна бути особиста ініціатива кожного працівника в підвищенні ефективності використання робочого часу. Кожен працівник повинен уболівати за ефективність виробництва (проте практична реалізація зазначеного принципу стикається з проблемами, названими вище). Третя важлива ідея щодо можливостей прикладного застосування самонормування, сформульована А.К. Гастевим; уявлення про роль стандартизації у підвищенні не тільки “механічної”, а й “творчої” ефективності. Стандартизація дій і доведення їх до автоматизму сприяють перетворенню невитраченої фізичної енергії працівника, в ході виконання безпосередніх (механічних) трудових процесів на творчу енергію, яку доцільно витратити на підвищення ефективності всієї господарської діяльності підприємства. Так, втрати робочого часу окремого працівника принципово позначаються на ефективності діяльності підприємства в цілому. В умовах високої спеціалізації інформаційної праці остання теза є цілком утопічною. Однак її можна розглядати як спробу перейти до управління соціальною ефек-

тивністю трудового процесу через перехід однієї форми трудової активності в іншу. У соціологічній інтерпретації йдеться про зміну (переорієнтацію) цінностей, які викликають певну соціальну поведінку індивіда.

Однак більшість сучасних теоретиків організації праці не розглядають індивіда як джерело нормотворчості і вважають за можливе тільки зовнішнє нормування. На нашу думку, такий технократичний підхід принципово застарів. Відсутність уваги до соціальної природи людини можлива тільки в класичній (механізованій, автоматизованій) праці. Соціальність індивіда й система індивідуальних цінностей буде створювати умови для пошуку індивідуальних шляхів поліпшення результатів, з метою досягнення бажаної ролі (місця) в суспільстві за конкретних умов. Причому відповідний пошук відбувається через максимальне пристосування можливостей індивіда до вимог навколишнього соціального середовища. Відповідне пристосування може відбуватися лише через систему певних норм і нормативів, які на сьогодні є позаінституційними та існують переважно в колективній свідомості (або у вигляді соціально усталених норм). Зазначене дає можливість розглядати індивіда як відкрити систему (свого роду мікропідприємство), яка має свою місію, свої стратегічні й тактичні плани, вибирає альтернативні шляхи їх досягнення і знаходиться у зовнішньому оточенні прямого й непрямого впливу. Зазначена система повинна узгоджувати свої цілі з цілями і станом оточення для максимальної відповідності зовнішніми параметрами. Причому в основі такого узгодження буде феномен соціально-трудова норма, які сприймаються на чуттєвому рівні. Відповідно, до початку безпосередньої трудової діяльності індивід не може оптимізувати власну ефективність так, щоб вона відповідала ефективності конкретного колективу (тобто існує необхідність участі індивіда в трудовому процесі з метою власної верифікації адекватності індивідуальних норм та існуючих соціальних норм праці.

Висновки. Отже, соціальне управління на макрорівні має спиратися на інституціоналізацію соціально-трудова норма, що виникають під час трудових практик і пошук соціальних механізмів якнайшвидшого пристосування нових членів трудової групи до дії цих норм. Результатом ефективності такого процесу мають бути узгодженість соціально-трудова норма мікрогрупи соціальним нормам соціального інституту, частиною якого є такі малі трудові групи.

Забезпечення ефективності окремого індивіда в трудовій групі пов'язане з узгодженням комплексу індивідуальних і групових соціально-економічних норм, які можуть бути певною мірою прийняті (усвідомлені) індивідом. У цьому сенсі на увагу заслуговує думка Г. Андрєєвої, яка виділяє дві причини того, чому середовище діяльності індивіда "наділяє" його певними властивостями.

Перша з них полягає в тому, що результатом активності кожної особистості, продукт її діяльності, який існує не взагалі, а там, де він безпосередньо створений, здійснений, тобто виступає як певна реальність. Але оскільки він виникає в групі, то тут найбільш очевидною є міра участі

кожної особистості в загальному зусиллі. Через частку в загальному обсязі діяльності особистість об'єднується з іншими членами групи, і відповідно, оцінюється ними. Але така оцінка передбачає деякі нормативи, за допомогою яких вона здійснюється. Значить, існують такі особистісні якості, які особливо значущі для цієї групи, для цих умов діяльності. Будучи закріпленими в оцінках, вони в певному сенсі “пропонуються” іншим членам групи. Відповідно, завданням соціально-технологічного підходу в умовах соціального управління малою групою є створення умов трансляції соціально-бажаних норм на всіх членів трудової групи.

Друга причина, на думку Г.М. Андрєєвої, полягає в тому, що будь-яка загальна діяльність у групі передбачає набір обов'язкових ситуацій спілкування. У них виявляються також певні якості особистості, які особливо яскраво видно, наприклад, у ситуаціях конфлікту. Залежно від наявності тих чи інших якостей особистість по-різному проявляє себе, причому, завжди або через порівняння себе з іншими, або через утвердження себе серед інших. Але ці “інші” – теж члени тієї самої групи, а значить, демонстрація особистістю своїх якостей у спілкуванні контролюється групою за допомогою застосування до цих якостей групових критеріїв. Саме це також допомагає наділяти особистість “потрібними” групі якостями. В іншому трактуванні відбувається обряд ініціації, в процесі якого має місце верифікація власних соціальних очікувань із нормами трудової групи. Однак процес підготовки до такої “ініціації” може бути цілком технологізованим і програмованим відносно зовнішнього впливу.

Основними напрямками подальших досліджень у цьому контексті має бути проведення соціального експерименту з відбудовування системи соціального управління трудовою групою в умовах інформаційної праці.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2013.

Ядранський Д.М. Социальные аспекты научного управления

В статье рассматриваются возможные подходы к созданию модели социального управления в условиях трудовых групп. Проводятся параллели с разработками советских ученых-теоретиков социального управления. Определяются различия подходов к социальному управлению классическим и информационным трудом. Высказываются авторские подходы относительно возможностей развития системы социального управления на предприятии.

Ключевые слова: *социальное управление, трудовые группы, продуктивность, самонормирование, индивидуальная эффективность.*

Yadransky D. Social aspects of scientific management

The paper discusses possible approaches to create a model of social control in terms of labor groups. Are parallel with the development of Soviet scholars and theorists of social control. Identify differences in approaches to social management classic and information work. Expressed authoring approaches to building capabilities of the social management of the enterprise.

Key words: *social control, labor groups, productivity, samonormirovanie, individual performance.*

НОВІ ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316

Ю.П. КОВАЛЕНКО

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Статтю присвячено питанням впливу гендерних стереотипів на соціалізацію людини, дослідженням гендерних стереотипів у вітчизняній та зарубіжній соціології. Проаналізовано поняття “стереотип”, “гендерний стереотип”, “мускулінність”, “фемінність”. З’ясовано причини зародження та оновлення соціальних стереотипів. Підбито підсумки впливу гендерних стереотипів на гендерні відносини між чоловіком та жінкою, розглянуто їх наслідки в повсякденному житті.

Ключові слова: стереотип, гендерний стереотип, соціальний стереотип, мускулінність, фемінність, соціалізація.

Гендерні відносини є предметом дослідження багатьох гуманітарних дисциплін, а саме: соціології, психології, культурології, філософії. Для сучасної соціології характерні дослідження гендерних відносин, які пов’язані переважно з проблемою кризи ідентичності, постмодерністським переосмисленням мови, влади, сексу. Сьогодні людина живе в досить не простих умовах розірваної свідомості постмодерну й моделями розпізнавання для неї є стереотипи масової культури. Масова культура діє через систему стереотипів, які працюють автоматично (наприклад, у телерекламі). Усувається потреба мислення. Людина, втрачаючи історичну пам’ять, заглиблюється у світ відчуттів і емоцій.

Мета статті: виявити проблемні питання досліджень гендерних стереотипів у вітчизняній та зарубіжній соціології; розкрити вплив гендерних стереотипів на соціалізацію людини; проаналізувати поняття “стереотип”, “гендерний стереотип”, “мускулінність”, “фемінність”, з’ясувати причини зародження та оновлення соціальних стереотипів, наслідки впливу гендерних стереотипів на гендерні відносини між чоловіком та жінкою в повсякденному житті.

Функціонування гендерної концепції здійснюється за допомогою стереотипів. Гендерні стереотипи – це один із видів соціальних стереотипів, заснований на прийнятих у суспільстві уявленнях про “маскулінне” й “фемінне”. Під соціальним стереотипом зазвичай розуміють стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ [1; 2; 5]. Гендерні стереотипи значно впливають на процес соціалізації людини та визначають її напрям. Стереотипи як стійкі когнітивні механізми, тісно пов’язані

з пам'яттю, залежать від безсвідомих фіксацій та архетипів. Архетипи є основними каналами відповідних форм духовності та смислоутворювальних структур надсвідомості [4, с. 2].

Стереотип є простим зв'язком “стимул – реакція” та формою комунікації, зразком для наслідування, що характеризує, передусім, ступінь соціалізації людей [4, с. 13].

Зацікавленість учених у дослідженні стереотипів гендерної свідомості зумовлена існуючою ситуацією, що впливає на зміни формування образів сприйняття людиною навколишньої дійсності.

Це пов'язано з невизначеністю та внутрішньою розбіжністю зразків розпізнання, які найбільш тонко розкривають себе у відносинах чоловіків та жінок.

Особливостями соціального стереотипу як регулятора соціальних відносин є феномен поляризації якостей людини (як головного соціального об'єкта й основного змісту стереотипу) і тверда фіксованість такої полярної дихотомії [10, с. 11]. О.О. Гаврилиця дає визначення: стереотипи – це готові шаблони, “ливарні форми”, у які відливаються потоки суспільної думки [6, с. 92]. Суспільна думка відображається соціальними стереотипами у двох особливостях: існування гранично стандартизованих і спрощених форм вираження й заданість, первинність цих форм стосовно конкретних процесів або актів спілкування. Статистично середню думку суспільства виділяє стереотип, він задає норму, спрощений або усереднений до краю зразок соціально схвалюваної або соціально допустимої поведінки [6, с. 92].

Шаблони, у тому числі вербальні, передують самій дії: кожен індивід (група, покоління), вступаючи в соціальне середовище, змушений вибирати з готового набору стереотипів. Стереотипи суспільної думки зароджуються й оновлюються засобами та середовищем самого спілкування, у тому числі мас-медіа. Соціальні стереотипи впливають на ситуацію, якщо не просте явище спрощується до знайомого і звичного зразка, узятого з арсеналу історичної пам'яті, відомого іншого прикладу, аж до міфологічних схем. У таких процесах пізнання заміняє розуміння. А також стереотип може виступати і поштовхом до дії: люди пізнають уже знайомі образи та намагаються впливати на них, щоби бути зрозумілими для інших і себе [10, с. 12].

Одним із перших вітчизняних учених, що зробив акцент на проблемах гендерних стереотипів, був І.С. Кон. Розглядаючи традиційну систему диференціації гендерних ролей і пов'язаних з ними стереотипів маскуліності – фемінності, він виділив такі характерні ознаки:

- чоловічі й жіночі види діяльності та особистих якостей розрізнялися дуже різко й здавалися полярними визначеннями;
- ці розбіжності освячувалися релігією або посиленнями на природу і подавалися непорушними;
- чоловічі й жіночі функції були не просто такими, що взаємодоповнюються, а й ієрархічними: жінці надавалася залежна, підлегла роль, тому

навіть ідеальний образ жінки конструювався з погляду чоловічих інтересів [7, с. 177].

Але із часом у культурі зміст стереотипних образів стосовно ідеалів маскулінності і фемінності змінилися. Шаблонні набори соціально-позитивних рис чоловіка й жінки перестають здаватися полярними, взаємовиключними, і відкривається можливість найрізноманітніших індивідуальних їх поєднань [10, с. 15].

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній соціології проблеми статі, статевої диференціації, статевої ідентифікації, статевої соціалізації вивчено досить детально.

Проте у контексті гендерних ролей і соціальних стереотипів гендерні стереотипи, а саме їх природа, зміст, функції, джерела передача з покоління в покоління, у вітчизняній соціології вивчені недостатньо, ще менше уваги приділено особливостям їх змісту в представників різних культур.

Перші дослідження гендерних стереотипів А. Шерріфс та Дж. МакКі [12, с. 356] були пов'язані з виокремленням смислових характеристик статево-рольових стереотипів, із часом з'явилися спроби виділити основні функції гендерних стереотипів [13, с. 140]. Суцільною течією перших досліджень є пошук розбіжностей в описі статей, що обмежено впливом загальної теорії статевої диференціації [10, с. 16].

Згодом з'явилися дослідження, що пояснюють природу статево-рольової стереотипізації з погляду теорії каузальної атрибуції К. Деукс [9, с. 9], теорії соціальної ідентичності, функціональної теорії атитюдів [9, с. 9].

Початкові наукові дослідження статево-рольової стереотипізації були пов'язані зі спробами виокремити типові розбіжності, стосовно уявного образу жінок і чоловіків один про одного і про себе. У 1957 р. Дж. МакКі й А. Шерріфс встановили висновки цих досліджень, що нормований чоловічий образ – це набір рис, пов'язаний із соціально необмежувальним стилем поведінки, компетенцією та раціональними здібностями, активністю й ефективністю [13, с. 142]. Типово жіночий образ, навпаки, включає соціальні та комунікативні вміння, теплоту й емоційну підтримку. При цьому перебільшене виділення як типово маскулінних, так і типово фемінних рис зображується вже негативно: типово негативними якостями чоловіки визнаються брутальність, авторитаризм, зайвий раціоналізм тощо, жінок – формалізм, пасивність, зайва емоційність. Дж. МакКі й А. Шерріфс зробили такий висновок: узагалі чоловікам приписується більше позитивних рис, ніж жінкам. Зрештою, ці дослідники виявили, що чоловіки показують більшу узгодженість, що стосується типово чоловічих якостей, ніж жінки – жіночих [13, с. 143].

На початку 1960-х рр. значної популярності набувають дослідження стереотипних “зображень” про здібності чоловіків і жінок, їх компетентності в різних сферах діяльності і підстави їхніх професійних здобутків.

За радянських часів з'являються праці І.С. Кона, які поставили деякі теоретико-методологічні проблеми, пов'язані з вивченням психології статевої диференціації й статевих відмінностей. І.С. Кон зазначає, що

“психологічна наука не може цілком ігнорувати таку фундаментальну біосоціальну властивість, як стать” [7, с. 178]. Теоретична недооцінка проблем статі практично обернулася тим, що традиційно чоловічі властивості та зразки поведінки мимоволі приймаються й видаються за універсальні. У результаті такого підходу довгий час у психології практично всі узагальнення будувалися на основі даних, отриманих від осіб чоловічої статі, “людська норма” була фактично “чоловічою нормою” [7, с. 178].

Досить багато авторів вважають, що значення статево-рольових стереотипів може бути застосоване не тільки до опису когнітивно-емоційної сфери людини, а до поведінки, що безпосередньо спостерігається [10, с. 11]. Дедалі популярнішими стають також дослідження ретрансляційної функції статево-рольової стереотипізації. Як правило, обговорюються питання про те, як різні соціальні інститути, література, мистецтво, засоби масової інформації сприяють (або перешкоджають) утворенню й поширенню статево-рольових стереотипів.

Другим дуже важливим напрямом у вивченні ретрансляційної функції статево-рольової стереотипізації пов'язаний з генетичними, віковими аспектами проблеми. Досліджується роль статево-рольових стереотипів у формуванні й розвитку гендерної ідентичності в дитячому та підлітковому віці [8, с. 167].

Досить цікавими є дослідження застосування теорії соціальної ідентичності, розробленої Дж. Тернером і Г. Тежфелом, до пояснення процесу статево-рольової стереотипізації [11, с. 117]. Досить важливим для цієї теорії є приписування функції диференціації соціальних стереотипів. Вона полягає в прагненні мінімізувати розбіжності між членами, що входять до тієї самої групи, і максимізувати розбіжності між членами протилежних груп [1]. Для теорії соціальної ідентичності значним пунктом є також зображення тих потенційних стратегій, що можуть бути використані у взаємодії груп, що мають відмінний соціальний статус. К. Гучі, спираючись на цю теорію, зазначав, що чоловіки й жінки можуть бути розглянуті загалом як соціальні групи, що мають різний соціальний статус з усіма наслідками, що звідси випливають. Групи з високим статусом, як правило, оцінюються термінами компетентності й економічного успіху, а з низьким статусом – термінами теплоти, добросердя, гуманності тощо. З міркувань автора, позитивні риси жіночого стереотипу (теплота, емоційна підтримка, поступливість і тощо) – це типова компенсація за відсутність досягнень у “силовій позиції”. Виділені в ряді досліджень факти про те, що жінки відрізняються від чоловіків прагненням переоцінювати чоловічі досягнення та достоїнства й недооцінювати свої власні також інтерпретуються К. Гучі як прямий наслідок відмінностей у соціальному статусі: жінки ніби переймають розуміння та уявлення світогляду більш високостатусної групи чоловіків. Як у членів групи з нижчим статусом, у жінок, порівняно із чоловіками, менше розвинене почуття ідентифікації зі своєю групою, чим і пояснюються багато змістовних і структурних характеристик статево-рольових стереотипів, у тому числі менша узгодженість уявлень жінок про самих себе, нижча самооцінка тощо [11, с. 118].

Вивчаючи проведені дослідження в галузі гендерних стереотипів, В.С. Агеев зазначає таке:

– дослідження статеворольових стереотипів у зарубіжній соціології характеризується описом головних змістовних особливостей стереотипу, поясненням природи й функцій статеворольової стереотипізації. Проте рекомендовані на Заході пояснювальні моделі виявляються багато в чому однобічними й частковими через обмеженість загальних методологічних принципів. В одних моделях єдиними детермінантами статеворольової стереотипізації є винятково когнітивні чинники, в інших – справа зводиться до спрощено зрозумілих соціальних чинників [1];

– у зарубіжних дослідках, що стосуються статеворольових стереотипів, досить поверхово зачіпається питання щодо об'єктивно існуючих статевих розбіжностей, зумовлених статевим диморфізмом, біологічною доцільністю спеціалізації статей у процесі репродуктивної діяльності. Постійно йдеться про образні, а не про дійсно існуючі розбіжності між статями. Тоді як одне із центральних завдань – з'ясувати, наскільки стереотипи відповідають реальності, якою мірою вони хибні або правильні. Дійсно наукове вивчення статеворольової стереотипізації вимагає інтеграції принаймні трьох рівнів пояснення: біологічного, психологічного й соціального. Статеворольові стереотипи мають бути проінтерпретовані спільно як наслідок статевого диморфізму, відповідних психологічних розбіжностей, соціальних і культурно-історичних чинників.

Науковці 1980-х рр., які досліджують гендерні розбіжності, намагалися “поглиблювати уявлення про рівність статей”, спростовуючи стереотипи [10, с. 22]. Поступово у 1980-х і 1990-х рр. значна кількість наукових винаходів виявили гендерні відмінності, що стали не менш значними, ніж “суттєві” поведінкові, які досліджували в інших галузях соціології, психології [10, с. 22]. Окремі наукові винаходи підтвердили стереотипні відображення про стать, виявивши той факт, що жінки загалом менш агресивні, більш схильні до опіки і більш чуттєві [14, с. 120].

Висновки. Досліджуючи гендерні стереотипи, науковці прийшли до такого результату: є сильно виражені гендерні стереотипи, і, як правило, члени групи, в якій діють стереотипи, поділяють їх.

Чоловіки ставляться негативно до роботи їхніх дружин, це пов'язано переважно з традиційними статеворольовими установками чоловіків на родину й місце в ній жінки. Світогляд традиційно поділяють на сфери – чоловічу та жіночу. Типовими для чоловіка є схильність до самоствердження, інструментальна поведінка, володіння ситуацією та прийняття остаточного рішення, тоді як для жінки сприйнятливі до “поведінки опіки” [10, с. 22].

Таким чином, робота – світ чоловіка, а дім – світ жінки. У випадку, якщо жінки працюють поза домом, відповідальність за домашні справи й виховання дітей, панування чоловіка як головного в родині зазнає значних змін, як правило, чоловіча влада зменшується [10, с. 23].

Принаймні більша частина чоловіків, схвалює концепцію: “Дружині дається право на рівну з чоловіками участь у професійній діяльності з виключним правом на домашню працю” [3, с. 66].

Список використаної літератури

1. Агеев В.С. Психологическое исследование социальных стереотипов [Электронный ресурс] / В.С. Агеев. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype6.htm>.
2. Алексієнко О.О. Інтерсуб’єктивність: естетико-психологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08 / О.О. Алексієнко – К., 2000. – 166 с.
3. Арутюнян Ю.В. Этносоциология : учеб. пособ. для вузов / Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробижина – М. : Аспект-Пресс, 1988. – 271 с.
4. Бондар Г.Г. Концептуалізація детермінації гендерної нерівності в українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / Г.Г. Бондар ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.
5. Васильченко О.М. Психологічні особливості сучасних українки і українця (етносоціальні уявлення студентства) / О.М. Василенко // Жінка в державотворенні України. Уряду України. Президенту та законодавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників : Міжвідомчий наук. збірник. – К. : Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”, 2001. – Т. 23. – С. 249–254.
6. Гаврилица О.А. Ролевой конфликт работающей женщины: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 / О.А. Гаврилица. – М., 1998. – 167 с.
7. Гурко Т.А. Социология пола и гендерных отношений / Т.А. Гурко // Социология в России / под ред. В.А. Ядова. – 2-е изд., перераб. и допол. – М. : Институт социологии РАН, 1998. – С. 173–195.
8. Коломинский Я.Л. Ролевая дифференциация пола у дошкольников / Я.Л. Коломинский, М.Х. Мелтас // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 165–171.
9. Коростелина К.В. Психология социальной идентичности : автореф. дисс. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / К.В. Коростелина. – К., 2003. – 30 с.
10. Пампуха Л.О. Гендерні стереотипи в структурі рольового конфлікту жінки–керівника : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Л.О. Пампуха ; Східноукраїнський національний університет імені В. Даля. – Луганськ, 2006. – 32 с.
11. Сушков И.Р. Социально-психологическая теория Джона Тернера / И.Р. Сушков // Психол. журн. – 1993. – Т. 14. – №3. – С. 115–125.
12. Mckee J.P. The differential evaluation of males and females / J.P. Mckee, A.C. Sherriffs // of Personality, 1957. – V. 25. – P. 356–371.
13. Williams J.E. Sex stereotypes in Frans, Germani and Norway / J.E. Williams, J.T. Daws, D.L. Best, C. Tilquin, F. Wesley, T. Bjerke // R. of cross-cultura ps, 1979. – P. 133–156.
14. Borman K. Women in the workplace: effects on families / ed. by K. Borman, D. Quarm, S. Gildeonse. – N. J. : Prentice-Hall, 1984. – 178 p.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2013.

Коваленко Ю.П. Исследования гендерных стереотипов в отечественной и зарубежной социологии

Статья посвящена вопросам влияния гендерных стереотипов на социализацию человека, исследованиям гендерных стереотипов в отечественной и зарубежной социологии. Проанализированы понятия “стереотип”, “гендерный стереотип”, “мускулинность”, “фемининность”. Выявлены причины зарождения и обновления социальных стереотипов. Подведены итоги влияния гендерных стереотипов на гендерные отношения между мужчиной и женщиной, рассмотрены их последствия в повседневной жизни.

Ключевые слова: стереотип, гендерный стереотип, социальный стереотип, мускулинность, фемининность, социализация.

Kovalenko Y. The study of gender stereotypes in domestic and foreign Sociology

Article deals with the impact of gender stereotypes on socialization, the study of gender stereotypes in domestic and foreign sociology. Dismantled the term “stereotype”, “gender stereotype”, “muskulinnist”, “femininity”. The reasons for the emergence and renewal of social stereotypes. The results of the impact of gender stereotypes on gender relations between men and women and their consequences in everyday life.

Key words: *stereotypes, gender stereotypes, social stereotypes, muskulinnist, femininity, socialization.*

УДК 316

Л.О. СКІДІН

ІГРОВА ПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

У статті висвітлено інтерпретацію статусно-рольової взаємодії в контексті драматургічної соціології І. Гофмана. Визначено основну методологічну проблему сучасної соціології.

Ключові слова: соціальна взаємодія, соціологія, суб'єкт, особистість, статус.

Суттєвим недоліком сучасної інтеракціоністської соціології у контексті інтерпретації соціальної дії є її подання в занадто абстрактному вигляді, без конкретизації у просторі й часі, характеристик партнерів, урахування мотивацій, супротиву оточуючих, хоч би в плані визначення – невідання обраних смислів, а також боротьба за бажану суб'єктами такої взаємодії інтерпретацію.

Навіть таке основне поняття, як “самість” не було конкретизоване хоча б стосовно того, який життєвий смисл і життєве навантаження має соціальне самоздійснення взаємодіючих індивідів, наприклад, що з ними відбувається в тому випадку, коли індивід чи інший діючий суб'єкт досягне (не досягне) пошукуваної самості?

Такі недоліки мають місце саме тому, що соціальна взаємодія відбувається в позасоціальному просторі. Не дивно, що за такого підходу центральним моментом власне соціальної дії стає перманентна інтерпретація й реінтерпретація чужих дій, тобто – суто розумова або ментальна робота. За таких умов діючий соціальний суб'єкт трансформується в теоретика, а останній – у соціолога, котрий досліджує соціальні відносини, а не продукуючий чи репродукуючий їх суб'єкт.

Це зумовлює науковий інтерес до цієї методологічної проблеми, який ми спробуємо реалізувати в межах цієї статті. З цієї точки зору цікаво проаналізувати концепцію І. Гофмана, який спробував вирішити цю методологічну проблему за допомогою технологізованого підходу.

Мета статті – презентувати соціальну взаємодію в конкретному соціальному просторі.

Тільки в соціологічній концепції І. Гофмана, американського соціолога другої половини ХХ ст. (1922–1982), соціологія набула технологічного концептуалізування. Завдяки тому, що він суттєво змінив саму постановку проблеми, а разом із нею – трансформував й інтерпретував внутрішню сутність соціальної взаємодії [1–5].

І. Гофман насамперед акцентував увагу на смислового навантаженні соціальної взаємодії для суб'єктів, що взаємодіють. Задля цього необхідно з'ясувати, яку саме соціальну потребу задовольняє чи реалізує соціальний суб'єкт, вступаючи в соціальну взаємодію; відповідно до веберівського визначення соціальної дії як такої, що спрямована на сприйняття й оцінювання інших, І. Гофман запитує: а чого саме досягає ініціатор соціальної взаємодії, чого саме хоче він у такий спосіб досягти? Найпростіша й найочевидніша відповідь: він хоче справити певне враження, домогтися того, щоб інші сприйняли його так, як він того добивається, інтерпретували смисл його дій так, як їх інтерпретує саме ініціатор. Отже, він хоче досягти визнання, розуміння і схвалення, завдяки чому попередньо продумує, а потім підконтрольно конструює власну лінію поведінки.

За такого підходу ситуація принципово інша, ніж вона виглядала б, наприклад, у контексті структурного функціоналізму. Якщо там роль є тільки динамічним аспектом статусу, його певною індивідуалізацією чи персоніфікацією, тобто чимось вторинним і наслідковим, то в І. Гофмана роль постає визначальною і первинною: розглядається як передумова й детермінанта статусу.

Останній у такому разі буде визначатись тим, наскільки вдало суб'єкт соціальної взаємодії реалізував у власній рольовій поведінці власну заявку на пошукований статус, тобто, настільки переконав аудиторію (групу сприйняття й оцінки) у своєму праві зайняти пошукуваний ним статус. За такого підходу структура соціальної дії або соціальний акт має тричленну будову: роль (рольова заявка на статус) – престиж (оцінювання оточенням відповідності виконуваної ролі пошукуваному статусу) – статус (визнання права на пошуковану соціальну позицію). Як бачимо, методологія І. Гофмана є протилежною парсонівській: у Т. Парсонса зміст ролі окреслений характером уже зайнятого статусу, у І. Гофмана – навпаки: роль як певна соціальна гра окреслює загальний профіль пошукованого суб'єктом соціальної взаємодії статусу.

Цей напрям (теорія соціальної драматургії) є одним з відгалужень символічного інтеракціонізму. У його основу покладено неприйняття й критику кантівсько-дюркгеймівського образу суспільства як чогось, попередньо уже створеного, що постає перед дослідником відносно завершеною конструкцією, яку треба лише дослідити, аби зрозуміти її закони й механізми. Зважаючи на це, основним предметом, як і фундаментальним поняттям гофманівського аналізу, є не структура, як у Е. Дюркгейма, а соціальна ситуація. При цьому домінуюче значення, знову ж таки, має не структура ситуації, а її визнання взаємодіючими соціальними суб'єктами. За такого підходу значущість мають не статуси й уже об'єктивовані норми, а правила і способи визначення саме цієї ситуації. Соціальна дія при цьому стає реакцією діючого індивіда на ту "значущість", яку приписують інші діючі суб'єкти в цій ситуації. Тому соціальний світ постає як перед діючим суб'єктом, так і

перед дослідником не як детермінований світ структур і функцій, а передусім, як ймовірний світ вірогідних смислів і значень.

За такого підходу, замість жорсткого причинно-наслідкового зв'язку з'являються відносно сталі залежності, де уявні, припустимі значення можуть мати цілком реальні наслідки. Тут думка І. Гофмана збігається з відомою теоремою Томаса-Знанецького: якщо люди визначають певну ситуацію як реальну, то вона цілком реальна за своїми наслідками. Доречно буде також зауважити, що є певний тематико-понятійний зв'язок між соціологами всього цього напрямку: Томас → Знанецький → Мід → Гофман = інстинкти → імпульси → жести → знаки → значення.

Таке визначення Гофманом суспільства зумовлює й відповідне визначення особи: це – безперервний процес становлення як взаємного пристосування, але не пристосування до вже існуючих норм і правил через їх засвоєння (як у Парсонса і структурного функціоналізму в цілому), а їх (норм і правил) перманентне творення і перетворення (реконструкція).

Більшість соціологів вважає І. Гофмана засновником драматургічного методу в соціології. Хоча він і працював у межах інтеракціоністської методології, його внесок у соціологію є відносно самостійним і вагомим, передусім у дослідженнях повсякденної поведінки, наскрізь просякнutoї, на його думку, ритуалами, обмовками, натяками, символічними процедурами й прихованими, досить вдало замаскованими, конфліктами та способами їх розв'язання. Тому першу свою велику роботу він присвятив дослідженню механізмів презентації особою (точніше було б сказати – взаємодіючим суб'єктом) свого визначеного місця, яке вона посідає в певному соціальному середовищі, а також утвердженню легітимності вже зайнятого статусу чи презентації своїх претензій на його здобуття [7].

В основі цих стосунків лежить, на думку Гофмана, певний, наперед задуманий сценарій поведінки та його подальше “розігрування” перед “публікою”, в очікуванні схвалення й підтримки, або коригування в разі наявності негативних реакцій: сумніву чи несхвалення. Отже, він розглядає соціальне життя як театр, точніше, концептуалізує його за допомогою метафори театру.

Це означає, що тут ролі є не моделями заданої поведінки, а довільною інтерпретацією соціальними акторами приписаних чи “визначених” суспільним оточенням рольових очікувань (експектацій). При цьому домінуючим моментом стає вже не саме розігрування соціальної ролі, а, радше, аналіз актором того враження, яке він справляє на своє оточення (публіку) через свою роль у своєму спектаклі. Отже, зміщується й позиція розгляду аналітика: тепер він описує не те, що люди думають, що вони роблять, а те, що вони думають щодо думки “інших”.

Подальше застосування свого методу І. Гофман здійснює через аналіз поведінки людини у сфері девіантних відносин [4–5]. На це вказує вже сама назва робіт: у першому випадку – “сховище” (у значенні сирітських чи йому

подібних притулків); у другому – “тавро” – у значенні негативної соціальної мітки, оцінки і відповідної дії. Зазначені праці спрямовані на аналіз поведінки людей, яких так чи інакше “затаврували”, негативно судили про них або несхвально оцінили, вдалися до колективної чи соціальної ізоляції.

В основу гофманівського аналізу покладено дослідження поведінки людей у психіатричних лікарнях чи подібних до них закладах. Вони визначені І. Гофманом як “тотально” репресивні структури, тобто, заклади, нормативні правила яких спрямовані не просто на дисциплінацію та формальний контроль за поведінкою людини, а на позбавлення раніше набутої ідентичності, по суті – знеособлення людини. Аналіз репресивних закладів І. Гофманом зумовлює вихід на більш ширшу проблематику і методологію дослідження – тоталітарний соціальний порядок. Наступні його праці (“Конттури поведінки в публічних місцях”, “Стосунки на публіці”) продовжують обраний ним напрям і технологію дослідження. Тут цікавим є те, що здійснюється аналіз зворотнього боку раніше розглянутого: реакції довкілля на “презентацію себе”, тобто, визнає чи не визнає суспільне оточення презентації певного суб’єкта соціальної дії на певний соціальний статус. У І. Гофмана, це переважно, окремих індивід, але описані ним механізми можна застосовувати й до інших соціальних суб’єктів, які претендують на певне місце в загальному соціальному порядку: групи, організації чи більші соціальної інституції типу церкви чи держави.

Певні спроби в такому напрямі робить і сам І. Гофман, зокрема, у таких останніх своїх працях, як “Аналіз фреймів” (здійснена спроба проаналізувати форми організації колективної самосвідомості й самоідентифікації відповідних “послань”) і “Розмовні форми” (“Forms of Talk”), де зазначене досліджено через аналіз лінгвістичних форм колективної комунікації.

У подальшому загальна концепція І. Гофмана зазнала значної, інколи не зовсім справедливої, критики. Виокремлено сумнівні джерела емпіричної інформації, що обмежені переважно довільним аналізом художніх творів; стиль його робіт також скоріше літературний, аніж науковий, а виклад – есеїстський; відсутня будь-яка спроба формальної систематизації. Порушені ним проблеми (і досить глибокі), нехай навіть інтуїтивні здогади, мають вагому наукову цінність. Найважливішим є те, що він досить ґрунтовно аргументував думку, яка є центральною для постмодерністської соціології; тому в певному значенні мережу суспільних взаємовідносин цілком доречно розглядати як своєрідний “текст”, який довільно пишуть взаємодіючі суб’єкти.

Передусім нас цікавить спрямованість концепції І. Гофмана – розглядати особистість як процес перманентного становлення, тобто створення і самостворення. Ідея ця не є новою, але цей факт зайвий раз доводить постійне повернення до неї та заперечення будь-яких спроб розкрити сутність людини й суспільних відносин лише через деякі сталі, стабільні та стійкі системи.

Щодо нашої теми, це означає, що слід розглянути такі нібито звичні поняття соціології, як “статус”, “роль”, “престиж” тощо, як динамічний і внутрішньо суперечливий процес, зокрема процес їх взаємної конверсії і реконверсії. Символ у цьому процесі посідає важливе місце завдяки, між іншим, і своїй здатності до постійних трансформацій і реконверсій.

У такому контексті суспільство виглядає не завершеною будовою, а постійною новобудовою і перебудовою, перманентною взаємодією у тому числі й взаємодією уявлень суб'єктів, що взаємодіють стосовно одного, які є такими ж плинними, як і інші боки людської взаємодії. Отже, І. Гофман, усупереч закидам деяких його критиків щодо недостатньої “академічності”, усе ж здійснив наукове відкриття: він описав досить важливий, хоч і не визначальний, аспект суспільних відносин: їх “замаскованість”, постійне свідоме чи несвідоме “маскування”, отже, і перманентне зривання масок, або “демаскування”. Розкриття причин, механізмів і технології цього боку суспільної взаємодії і можна приписати І. Гофману як його персональний внесок у подальший розвиток соціології. Таку методологію сам він називає “драматургічним підходом”.

Таку постановку питання ми вважаємо досить обґрунтованою: суспільство є водночас і певною сценою, і процесом виконання ролей, і маскуванням (до речі, сам термін “особа” (“персона”) означає маску). Саме цей аспект безпосередньо соціальної взаємодії і вводить у соціологічний аналіз Гофман. Проте це не означає, що його концепція обмежена тільки інтимними моментами людської взаємодії; ці аспекти відносин мають місце й у великих групах, формальних організаціях і соціальних інституціях. Хіба не є електоральною взаємодія певним “театром”, де актори грають на публіку, при цьому не стільки розкриваючи, скільки приховуючи свої справжні наміри й бажання?

Зрозуміло, що звузивши предмет дослідження до особливого сегменту соціальної реальності, І. Гофман зобов'язаний був використовувати і певний, дещо особливий – ситуаційний – набір понять і термінів у цілому. Такими, зокрема, є “задум” (сценарій майбутньої поведінки), “виконання”, “співучасть”, “присутність”, “представництво”, “статусні символи” (саме вони є домінуючим предметом дослідження), “підтримка”, “визнання”, “схвалення”, “сприйняття” тощо. Специфічними є предмет та емпірична база дослідження: “декорація” сцени, одяг, ритуальні дії, репліки, обновки, статусні символи.

Суспільна взаємодія при цьому зводиться до процесу взаємного створення вражень. У свою чергу, цей процес (створення вражень) поділяється на стихійний чи несвідомий – неусвідомлюваний самовираз (автоматичне або інстинктивне самоуявлення) і націлений, або свідомий чи попередньо сплановане самовираження, і відносно малоусвідомлене самовираження, через яке особа чи інший соціальний суб'єкт не стільки подає, скільки виказує себе. При цьому існує об'єктивна необхідність у тому, аби

якісь моменти поведінки подати більш яскраво, тоді як інші – затінити. Навмисність і театральність стає при цьому незворотною, а театральні знаки й символи обов'язковими. Саме вони, як стверджує І. Гофман, і висуваються на передній план соціальної взаємодії, як і декорація, простір взаємодії (сцена), очевидний і залаштунковий сценарій розгортання подій, рутинні й інноваційні дії. Керуючись цим, він вводить свої критерії соціальної стратифікації, де людські спільноти поділяються на “ініціаторів”, “виконавців”, “глядачів”, “сторонню публіку”. Особливістю цих угруповань є те, що вони, переважно мають ситуативний характер, тобто, створюються під реалізацію певного завдання. Має місце при цьому неформальний консенсус щодо майбутньої гри, груповий етос (вузькогрупові мови і правила поведінки), ініціатори, група підтримки, а також залаштунковий простір, деяка подібність “спеціалістів”, призначенням яких є контроль за будь-якими відхиленнями у виконанні заданого сценарію та попередження можливих “провокацій”.

Аби уникнути можливих непорозумінь, І. Гофман не ототожнює мистецький і життєвий театр. Термін і образ театру є для нього скоріше способом такого подання матеріалу, який би виразив із достатньою очевидністю його теоретичний задум, переклав академічні поняття на зрозумілі для сприйняття й оцінки образи, констатував, що між театральними постановками і життєвими хитрощами чи викрутасами має наявний формальний і змістовий паралелізм.

Проте тут окреслюються різні цільові завдання: художній театр прагне щось зобразити, життєвий – нав'язати: певну оцінку і сприйняття ситуації, її підтримку, збереження, стабілізацію й увічнення на якомога довший період. Хоч між ними є й певна подібність. Справа часто виглядає так, що немов би між учасниками взаємодії заздалегідь існує певна домовленість, дія буде сприйматися як певна умовність, існує замаскований контракт щодо ініціатив і колективних зворотних реакцій, наперед уведені певні обмеження, місце, правила – як сукупність дозволених і заборонених дій.

Особливе значення при цьому має нібито попередня домовленість щодо сприйняття “життєвого театру” як дійсного життя, тобто заборона на критику і викриття чи демонстративне неприйняття. Співучасники розглядають це як порушення попередньо складеної, хоч ніким і не підписаної, конвенції. Постановки питання про те, що в цьому випадку переважає: віталізація театру чи театралізація життя, настільки ми можемо судити, Гофман уникає. Він тільки наголошує на їх взаємній подібності.

Також варто підкреслити, що особливу увагу І. Гофман приділяє тому моменту, коли відбувається порушення контракту, коли сценаристи, актори чи глядачі починають вести себе всупереч попереднім домовленостям. Він розглядає це не просто як загрозу цілісності сценарію, а як загрозу встановленому порядку відносин. Саме тут утримується можливість поєднання гофманівської соціальної драматургії з конфліктуалістською мето-

дологією, маючи на увазі як конфліктуалістське тлумачення життєвого театру, так і соціодраматургічний аналіз соціальних конфліктів. Саме тому він особливо зосереджений на аналізі “дезінтегруючої” комунікації, використовуючи такі символи, як “двозначність”, “замовчування”, “драматургічна вірність”, “обережність виконавців” тощо.

Задля опису і тлумачення подібних ситуацій І. Гофман користується термінами суворо ситуативного призначення: контракт, одинична взаємодія, партія (колективна взаємодія), сюжетна лінія, розв’язка тощо.

Символ не є безпосереднім предметом у його дослідженнях. Більше того, він практично не вживає цей термін. Проте його концепція є прямим відгалуженням від символічного інтеракціонізму, а всі його твори описують саме причини, механізми й наслідки символічної (точніше було б – символічної) взаємодії людей, груп і організацій. Його тексти при цьому, буквально просякнуті символізмом. Тому концепцію І. Гофмана, безумовно, можна оцінити як символічний акціоналізм дії; у цьому значенні вона цілком може слугувати певною теоретичною базою дослідження відповідних соціальних проблем і ситуацій.

При цьому варто підкреслити, що І. Гофман, всупереч Т. Парсонсу й усьому структурному функціоналізму в цілому, розглядає роль не як залежний і наслідковий елемент статусу, не як “динамічний аспект статусу”, а як автономний і досить важливий момент соціальної взаємодії, саме момент соціальної активності, яка спрямована на завоювання нового, тобто ще не існуючого у суб’єкта соціальної дії, статусу. Тому роль визначена в І. Гофмана насамперед як заявка на статус, що може бути як прийнятою, так і відхиленою.

Так, у його праці “Стигма” розглядається саме такий момент соціальної взаємодії, коли оточення не погоджується з самоідентифікацією (рольовою самозаявкою) діючого суб’єкта, змушеного в умовах колективного остракізму захищати свою ідентичність (рольову заявку на пошукуваний статус). При цьому особливо вдало й продуктивно аналізується І. Гофманом соціальна природа формальних соціальних структур (інституцій), призначенням яких є репресія тих соціальних ідентичностей, яких конкретне суспільство, або його особливий сегмент не визнають, уважають ворожими чи небезпечними для себе [7].

Висновки. Саме більш досконала, довершена й продуктивна інтерпретація статусно-рольової взаємодії і є, на нашу думку, найбільш цінним мотивом драматургічної соціології І. Гофмана, принаймні в контексті окресленої нами проблеми. Хоча в цілому ми чудово розуміємо, що перманентна інтерпретація та реінтерпретація класичних текстів є одним із механізмів розвитку чи історичної еволюції соціології. Також усвідомлюємо, що кожний дослідник бачить у класичних текстах те, що хвилює насамперед саме його.

Список використаної літератури

1. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life / E. Goffman. – N. Y. : Anchor Books, 1959. – 136 p.
2. Goffman E. Asylums / E. Goffman. – Chicago : Aldine, 1962. – 212 p.
3. Goffman E. Stigma. Prentice / E. Goffman. – Hall : Englewood cliffs, 1963. – 264 p.
4. Goffman E. Frame Analysis: An Essay in the Organization of Experience / E. Goffman – N. Y. : Harper and Row, 1974. – 318 p.
5. Goffman E. Gender. Advertisement / E. Goffman // Studie and the Antropologie of Visual Communication. – 1976. – № 3. – P. 69–95.
6. Goffman E. Interaction Ritual: Essay on Face – to-Face Bihavior. / E. Goffman. – N. Y. : Anchor Books, 1967. – P. 5-47.
7. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман ; пер. с англ. – М. : Канон-Пресс – Ц, 2000. – 302 с.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2013.

Скидин Л.О. Игровая презентация социального взаимодействия как методологическая проблема современной социологии

В статье представлена интерпретация статусно-ролевого взаимодействия в контексте драматургической социологии И. Гофмана. Определена основная методологическая проблема современной социологии.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, социология, субъект, личность, статус.

Skidin L. Gameplay presentation of social interaction as a methodological problem of modern sociology

Article predstavlena interpretation of status and role of interaction in the context of sociology dramaturgiynoy J. Hoffman. Identify the main methodological problem of modern sociology.

J. Hoffman primarily focused on the meaning of social interaction for entities that interact. To do this, find out what kind of social need or satisfies implements social subject , engaging in social interaction ; according to Weber's determination of the social action as such, that perception and aims to assess ing others, I. Hoffman asks, but what exactly is the initiator of social interaction, what exactly he wants to achieve in this way ? The simplest and nayo - chevydnisha answer : he wants to make a certain impression , to ensure that others perceived him as he achieves that , interpreted the meaning of his actions the way they interpret the same initiator . So he wants to achieve recognition , understanding and acceptance, thus pre- thinks , but in fact under the control constructs its own course of action .

Key words: social interaction, sociology, subject, personality, status.

УДК 316

Ф.С. ХРУСТАЛЬОВ

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВИМІРІВ СПОЖИВАННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ МОЛОДІ

У статті наведено теоретичний аналіз методик вивчення споживацтва та соціального новаторства. Емпірично доведено, що молодь з високим рівнем орієнтації на споживання активно включена в інноваційні практики. Підтверджено гіпотезу щодо глибокого проникнення цінностей споживання і споживацтва в усі основні соціальні інститути.

Ключові слова: *суспільство споживання, консьюмеризм, споживацтво, “Люди ХХІ”, соціальне новаторство.*

Сучасне суспільство характеризується підвищеним інтересом до споживання як соціокультурного явища. У соціологічній літературі увагу, як правило, приділено дослідженню практик споживання населення в цілому, при цьому поза належної уваги їх розповсюдження серед молоді.

Для сучасної економіки вкрай важливо підтримувати високий рівень споживання. Це зумовлює потребу формувати в населення активну споживчу поведінку, перевищення міри якої призводить до надмірної акцентуації споживчих цінностей у населення. Виникає суперечність між економічною доцільністю активного споживання та негативними соціокультурними наслідками такого типу споживацтва. Цю суперечність можна значно послабити в тому випадку, коли активне споживання не супроводжується негативними наслідками для духовного світу особистості, не обмежує всебічний розвиток людини та є органічною якістю суспільства та природним для людини. Активне споживання має бути способом життя нормальної людини, не руйнувати особистість, а виявляти її індивідуальність. На нашу думку, певні ознаки гармонійної моделі способу життя, що поєднує активне споживання та нормальний духовний розвиток людини, з'являються та поширюються в сучасному суспільстві, особливо серед молоді як такої верстви населення, яка більш чутлива до викликів часу.

Особливості споживчої поведінки також зумовлюються приналежністю споживачів до певної суспільної системи. Неможливо без урахування типу суспільства переносити теоретичні положення теорії споживання, що сформувалися у високорозвинутих західних країнах. Для умов України типові положення соціології споживання, розроблені західними вченими для пояснення процесів, що відбуваються в заможних, стабільних країнах, мають бути суттєво скореговані. В Україні ці процеси відбуваються в умовах суспільної трансформації.

У сучасній літературі висвітлені критерії суспільства споживання, особливості суспільства споживання в Україні, вплив консюмеризму на

особистість і суспільство. Ці проблеми входять до сфери інтересів соціології споживання.

Проблеми соціології споживання вивчають і соціологи і економісти і фахівці в галузі управління. Найбільш помітними фігурами в цій проблематиці є Ж. Бодрійяр, З. Бауман, А. Бард, Т. Веблен, Дж. Де Грааф, Дж. Гелбрейт, Г. Маркузе, Дж. Рітцер, Д. Слейтер, А. Тоффлер, Е. Фром, М. Фезерстоун.

Поняття “споживання у суспільстві” нав’язане західною наукою, починаючи з Еріха Фромма. Детально цей концепт вивчав Ж. Бодрійяр. Споживання в заможному суспільстві сприймалось пересічними громадянами як свято, як те, що приносить задоволення.

Досліджували специфіку споживання в сучасному суспільстві такі українські вчені, як: В. Тарасенко, Ю. Пачковський, І. Набруско, Я. Зоська, М. Мастинець, Г. Сорока та ін. Проблематика споживання висвітлена в багатьох періодичних публікаціях українських учених.

Українська соціологія приділяє велику увагу проблематиці суспільства споживання. На меті у соціологів вирішити широке коло питань перейняти закордонний досвід розробки тематики суспільства споживання, споживацтва, консьюмеризму та запропонувати свої міркування щодо цієї проблематики.

Мета статті – визначити зв’язок характеру споживання та соціокультурних практик сучасної української молоді на прикладі студентської молоді м. Запоріжжя.

У межах визначеної мети виділимо три групи гіпотез, що вимагають перевірки.

Перша група – гіпотези про зв’язок характеру споживання із “соціальним новаторством”. Для їх вирішення використано методику, застосовану в дослідженні “Люди ХХІ” Фонду “Громадська думка” (ФОМ), що стартував у 2006 р. (Р.Н. Абрамов, А.А. Зудина). Однак за 8 років шкала дещо застаріла відповідно до викликів сучасності вимагала змін. У ході модифікації практики, що на сьогодні є звичними, були замінені на більш інноваційні [1].

Соціальні новатори – соціологічне поняття, що означає соціальну групу, зусиллями якої в суспільстві поширюються інноваційні практики. В основі концепції соціальної групи “люди ХХІ” роботи в галузі соціології споживання та соціології інновацій (наприклад, підхід Е. Роджерса [6]). Вихідна теза полягає в домінуванні споживчих практик у повсякденній поведінці сучасної людини. Відповідно, схильність до новаторської поведінки може бути зафіксована за допомогою схильності “людей ХХІ” до новацій у галузі споживання. Емпірично “люди ХХІ” виділяються з точки зору включеності в сучасні практики за п’ятьма позиціями:

1. Користування інформаційними технологіями.
2. Активна фінансова поведінка.
3. Прагнення до розширення горизонту.
4. Оптимізація свого часу.
5. Турбота про себе і своє здоров’я.

Ці позиції охоплюють 18 практик:

- користування смартфоном і/або планшетом;
- спілкування в соціальних мережах;
- водіння автомобіля;
- купівля товарів у кредит;
- отримання кредитів у банку;
- операції з іноземною валютою;
- використання пластикової картки при розрахунках;
- вкладення коштів в акції, інші види цінних паперів та депозити;
- отримання додаткової освіти;
- покупка товарів через Інтернет;
- поїздки за кордон;
- покупка туристичного та/або спортивного спорядження;
- доставка товарів додому;
- пільоти на літаках;
- користування послугами домробітниць і няньок;
- користування послугами косметичних салонів (крім стрижки);
- заняття у фітнес-центрі, спортивному клубі;
- дистанційна робота через Інтернет.

У другу групу увійшли гіпотези, що стосуються емпіричного підтвердження класичної теорії Т. Веблена про “бездіяльний клас” щодо сучасної української молоді. Конкретно нас цікавили особливості розповсюдження цінностей споживання бездіяльного класу у ХХІ ст.

Особливою формою публічного визнання грошового успіху є демонстративне споживання – марнотратство, придбання дорогих і непотрібних речей, предметів розкоші. Демонстративне споживання має для представника дозвільного класу примусовий характер: він повинен засвідчувати свій високий соціальний статус регулярно й постійно, інакше він втратить суспільну повагу [3].

Ступінь і характер споживацтва виявляються шкалою споживчих цінностей. Оскільки під споживацтвом ми розуміємо непереборне бажання що-небудь купувати, не звертаючи уваги на необхідність і наслідки, при якому покупки стають і відпочинком, і розвагою, і самостійним змістом [4], для виявлення рівня розповсюдження споживацтва нами був використаний опитувальник О. Джеймса, що складається з 16 тверджень. Чим більше тверджень збігається з уявленнями респондента про себе, тим вищий рівень його схильності до споживацтва [7].

Опитувальник щодо цінностей споживацтва має такий вигляд.

Оберіть судження, з якими ви погоджуєтеся:

1. Я хотів би бути дуже багатого людиною.
2. Я хотів би бути відомою людиною.
3. Я хотів би успішно приховувати ознаки старіння.
4. Я хотів би, щоб мною захоплювалися.

5. Я хотів би, щоб люди часто говорили про те, як я привабливо виглядаю.
6. Мені подобається йти в ногу з модою в зачісці й одязі.
7. Я хотів би, щоб моє ім'я часто з'являлося в засобах масової інформації.
8. Я часто порівнюю те, що в мене є з тим, що є у інших.
9. Майно може бути таким же важливим, як і люди.
10. Шопінг або думки про нього часто хвилюють мене.
11. Якщо друг не може допомогти мені просуватися в житті, я зазвичай перериваю дружбу.
12. Я менше заклопотаний тим, яку роботу я роблю, чим тим, що я отримаю за це.
13. Я захоплююся людьми, у яких дорогі будинки, автомобі й одяг.
14. Моє життя буде кращим, якщо я матиму речі, досі не доступні мені.
15. Я хочу купувати речі, які говорять про те, що я успішний.
16. Я хочу жити в розкоші.

До третьої групи гіпотез були віднесені такі, які пов'язують споживачтво й основні соціальні інститути. У соціології під соціальним інститутом прийнято розуміти певною мірою структуровані соціальні відносини, покликані задовольняти конкретні соціальні потреби [5]. Однак, виходячи з теоретичних положень, висунутих Ж. Бодрійяром [2], у таких відносинах, незалежно від сфери, починають проявлятися споживацькі мотиви. Для виявлення таких мотивів було розроблено низку питань. Кожному з п'яти основних інститутів відповідає свій блок опитувальника.

Всього існує п'ять фундаментальних потреб і п'ять основних соціальних інститутів:

- 1) потреби у відтворенні роду (інститут сім'ї);
- 2) потреби в безпеці й порядку (держава);
- 3) потреби в добуванні засобів існування (виробництво);
- 4) потреби в передачі знань, соціалізації підростаючого покоління (інститут освіти);
- 5) потребу у вирішенні духовних проблем (інститут релігії).

Передбачається, що споживчі мотиви для кожного з інститутів приймають специфічну форму:

- матеріальна забезпеченість, побутовий комфорт (інститут сім'ї);
- підвищення матеріального становища за рахунок приєднання держави до тих чи інших союзів, можливість матеріальної компенсації Євро-союзу (інститут держави);
- отримання високої зарплати, просування по службі (інститут виробництва);
- можливості заробляти більше грошей отримавши освіту (інститут освіти);
- допомога Вищих Сил у вирішенні власних проблем (інститут релігії).

Для вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотез було проведено емпіричне дослідження методом анкетування серед молоді м. Запоріжжя.

Кількість респондентів – 600. Серед них парубків – 234, дівчат – 366. Збір даних проводився в березні 2014 р. Вибірка квотована по статі й віку. Максимальна статистична похибка вибірки (з вірогідністю 0,95) не перевищує 3,99% для показників, близьких до 50%.

Відповідаючи на запитання анкети, багато респондентів вказували першочергову важливість для них таких цінностей, які ми визначаємо як матеріальні, безпосередньо пов'язані зі споживанням. Важливим аспектом сьогодення української молоді є політичне самовизначення. Проникнення цінностей консьюмеризму в цю сферу визначалося за допомогою аналізу уявлень молоді щодо мети приєднання України до тих чи інших союзів. Індикатори консьюмеризму – вибір пунктів “Підвищити матеріальний добробут” та “Розширити можливості людей у вирішенні своїх проблем (освіта, робота тощо)”.

Так, 20% опитаних убачають у вступі в політичний союз матеріальну вигоду, тобто основна мета політичних інститутів для них – підвищувати добробут населення. Третина вважає, що вступ у той чи інший політичний союз дасть змогу розширити можливості людей для вирішення власних проблем, більш важливими для молодих людей ніж демократія, культура, безпека, медицина, освіта тощо, є підвищення матеріального становища і можливість вирішення власних проблем, чим, на їх думку, повинна займатися держава.

Визначальною для молоді є сфера професійного самовизначення. Для 30% респондентів висока заробітна плата – основний мотив для діяльності в межах професійної кар'єри.

Найважливішими в сімейному житті 12% опитуваних вважають матеріальну забезпеченість і побутовий комфорт. Інститут родини не так схильний до впливу цінностей споживання, не дивлячись на його тривку трансформацію. Проте, споживацтво може виражатися у прагненні бути з коханою людиною, тобто потурати власним бажанням, перешкоджаючи продовженню роду, вихованню потомства тощо.

Освіта – один з головних інструментів соціальної мобільності. Так само його сприймає й молодь. Половина (49%) опитуваних вважають, що головне в отриманні освіти – отримати престижну професію, що дає змогу добре заробляти. Однак значно менше молодих людей прагнуть отримати вищу освіту, щоб підвищити свій культурний рівень, набути нових знань, ще менше, щоб зайняти гідне положення в суспільстві.

У розподілі відповідей на запитання про головну мету в житті, на другому місці (після самореалізації) знаходиться матеріальний добробут. 22% вважають найголовнішим досягненням матеріальний добробут. Проте далеко не для всіх молодих запорожців така мета є найбільш пріоритетною. Приємно дізнатися, що для 39% найважливішим досягненням у житті вбачається самореалізація, хоча яким способом респонденти хочуть досягати цього, ще одне запитання, для відповіді на яке необхідне окреме наукове дослідження.

Для аналізу відповідей респондентів на запитання стосовно цінностей консьюмеризму ми використовували 3 групи нормальним розподілом Стюдента. До першої групи вираженості ознаки “низький рівень” увійшли респонденти, що обрали 0–1 твердження із запропонованого списку, до “середнього рівня” – ті, хто обрав 2–4 твердження, а до “високого рівня” від 5 і більше.

Використовуючи методику, що була використана у дослідженні “Люди ХХІ” фонду “Громадська думка” (ФОМ) у Росії, ми вивчили запорізьку молодь на предмет соціального новаторства.

У результаті опитування ми з’ясували, що до числа соціальних новаторів можна віднести 40% запорізької молоді. Вони протягом останнього року, так чи інакше, брали участь у 6 і більше видах діяльності, які оцінюються для українського суспільства як сучасні. Іншими словами, вони активно використовували інноваційні практики індивідуального споживання.

Соціальні новатори за своєї активності, можливо мимоволі, глибоко включені в культуру споживання, вони вміють споживати більше всього нового, знають більше про способи й тенденції споживання. Але відкритим залишається питання: чи знаходяться їхні ціннісні орієнтації у сфері споживання, тобто по суті, наскільки вони є консьюмеристами.

Порівнюємо рівень консьюмеризму в новаторів та неноваторів (рис. 1). Непараметричні статистики показали наявність статистичного зв’язку між змінними соціального новаторства та рівня споживацтва (коефіцієнт кореляції Спірмена $\rho=0,191$, при рівні значущості $\alpha<0,01$).

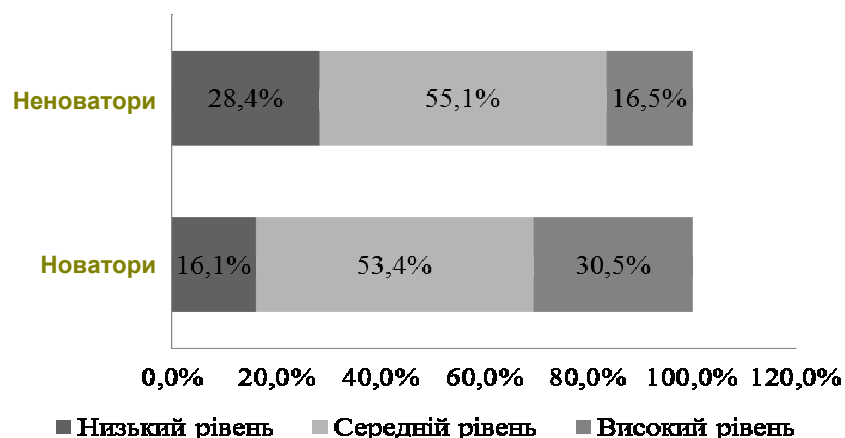

Рис.1. Рівень споживацтва соціальних новаторів

Соціальні новатори є ще й консьюмерами, охочими споживати більше. Ймовірно, саме те, що їх мотиви лежать у просторі споживання і змушує їх включатися в нові практики: використовувати нові гаджети, подорожувати, займатися власним тілом, більше спілкуватися й активно працювати з банківською системою.

Зв’язок новаторства і споживацтва був встановлений на кількісному рівні, перейдемо до якісного аналізу. Дослідимо, за яким принципом групуються новаторські практики. Для цього за допомогою факторного аналізу укрупнимо категорії і перейдемо від конкретних висловлювань до узагальнених показни-

ків. Факторний аналіз проводився методом головних компонент з обертанням варімакс, що дало змогу виділити 6 типів новаторських практик. Така факторна модель дещо відрізняється від моделі авторів методики, але вона відображає специфіку соціального новаторства молоді. Факторні навантаження, що мають найбільше значення, у табл. 1 виділено жирним шрифтом. У таблиці також наведено умовні узагальнені назви груп новаторських практик.

Таблиця 1

Матриця повернутих компонент

	Компоненти					
	Подорожі за кордон	Віртуалізовані буденні практики	Спорт	Фінансова активність	Турбота про свій час	Віртуалізація професійної діяльності
Польоти на літаках	,877	-,073	,039	,059	-,048	-,075
Поїздки за кордон	,862	,020	,087	-,016	,028	,011
Звернення з іноземною валютою	,513	,301	-,024	,028	,254	,258
Спілкування в соціальних мережах	,077	,607	-,103	-,103	,060	-,221
Доставка товарів додому	-,051	,575	,205	,167	-,006	,074
Користування смартфоном і / або планшетом	,159	,561	,260	-,132	-,050	,075
Використання пластикової картки при розрахунках	-,108	,538	-,204	,175	,203	-,010
Покупка товарів через Інтернет	,068	,525	,274	,122	-,377	,303
Заняття у фітнес-центрі, спортивному клубі	,046	,093	,696	,257	-,031	-,045
Купівля туристичного та / або спортивного спорядження	,125	-,030	,628	-,058	,219	,111
Водіння автомобіля	-,045	,075	,596	-,013	,037	-,031
Отримання кредитів у банку	-,008	,048	-,039	,764	,134	,119
Вкладення коштів в акції, інші види цінних паперів та депозити	,056	,018	,153	,680	-,141	-,113
Користування послугами домробітниць і няньок	,087	,016	,312	-,181	,713	,018
Купівля товарів у кредит	,021	,073	,006	,447	,590	,093
Отримання додаткової освіти	,164	,051	-,070	-,069	,000	,652
Користування послугами косметичних салонів (окрім стрижки)	,281	,218	-,068	,012	,085	-,562
Дистанційна робота через Інтернет.	,035	,144	,067	,188	,356	,559

Отримані типи новаторських практик розподілено залежно від рівня вираженості цінностей споживання і визначено профіль різних груп споживачів (рис. 2).

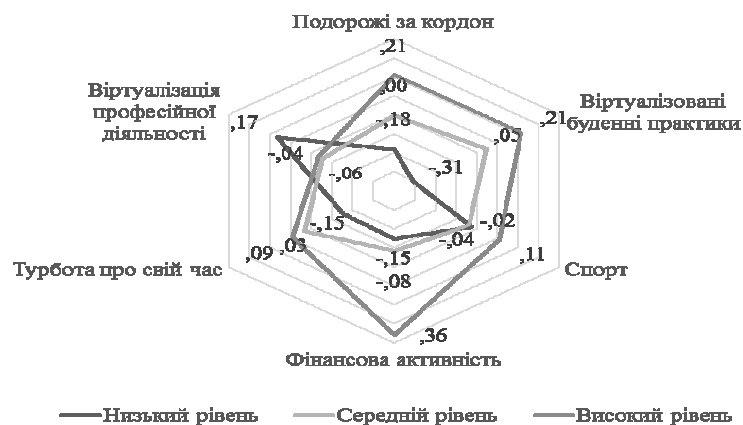

Рис. 2. Профіль інноваційних практик молоді залежно від рівня консьюмеризму

Згідно з діаграмою, можемо судити про якість відмінностей сучасних практики споживання у молоді з різним рівнем орієнтації на консьюмеризм. Найцікавішою є істотна відмінність у практиках користування інтернетом серед молодих людей з високим і середнім рівнем орієнтації на консьюмеризм та молоддю менш орієнтованою на споживання. Молодь, що користується Інтернетом не задля розваги і шопінгу, а для здобуття освіти й у професійній діяльності, менш схильні до впливу цінностей консьюмеризму. Або ж навпаки, молодь, яка не ставить споживання на перше місце, відтворює в повсякденній діяльності практики віртуальної освіти та професійної діяльності. Виявляється, люди, що витрачають час на самоосвіту за допомогою Інтернету (а варто погодитися, що зараз це найбільш зручний спосіб) менш цінують споживання. Можемо припустити, що їхні ціннісні орієнтації локалізуються в просторі освіти, науки, творчості, самореалізації тощо.

На противагу вищесказаному ми бачимо, як активно включають новаторські практики в повсякденну діяльність люди з високим рівнем орієнтації на споживання. Найбільш поширеними серед них є практики, пов'язані з фінансовою активністю, зарубіжними подорожами, спортом і віртуалізованими буденними практиками. Створюється враження, що ці люди успішно включені в соціальне життя, яке сьогодні не уявляється без постійного споживання, що вимагає від них особистісного прагнення до самого споживання.

Висновки. Отже, спостерігається прямий зв'язок поширеності проконсюмеристських висловлювань з рівнем вираженості споживчих цінностей. Відповідно, можемо стверджувати, що нами був створений стандартизований опитувальник, що дає змогу виявляти споживацьке ставлення до основних соціальних інститутів.

У результаті проведеного емпіричного дослідження молоді була підтверджена гіпотеза про глибоке проникнення цінностей споживання і споживацтва в усі основні соціальні інститути.

Список використаної літератури

1. Абрамов Р.Н. Культурное потребление и досуговые практики “социальных инноваторов”: социологический анализ / Р.Н. Абрамов, А.А. Зудина. – Ижевск : Вестник удмуртского университета, 2012. – Вып. 1. Философия. Социология. Психология. Педагогика. – С. 64–76.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр : [пер. с фр.]. – М. : Культурная революция: Республика, 2006. – 269 с.
3. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 400 с.
4. Калашников Д. Консюмеризм и ониомания [Электронный ресурс] / Д. Калашников. – Режим доступа: <http://dm-kalashnikov.livejournal.com/135628.html?thread=753612>.
5. Примуш М.В. Загальна соціологія : навч. посіб. / М.В. Примуш. – К. : Професіонал, 2004. – 590 с.
6. Роджерс Е. Дифузія інновацій / Е. Роджерс. – К. : КМА, 2009. – 592 с.
7. Oliver James. Affluenza. How to be Successful and Stay Sane. Random House Group. – 2007. – 400 p.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2013.

Хрусталеv Ф.С. Исследование социокультурных измерений потребления запорожской молодежи

В статье теоретически описаны методики изучения потребительства и социального новаторства. Эмпирически доказано, что молодежь, характеризующаяся высокой степенью ориентации на потребление, активно включена в инновационные практики. Получено подтверждение гипотезы о глубоком проникновении ценностей потребления и потребительства во все основные социальные институты.

Ключевые слова: общество потребления, консьюмеризм, потребительство, “Люди XXI”, социальное новаторство.

Khrustaliiov F. Study of socio-cultural aspects of youth consumption in Zaporozhye

Modern society is characterized by an increased interest in consumption as a social and cultural phenomenon. In the sociological literature, attention is usually given to consumption practices research of population in general, leaving out of the proper attention their distribution among the youth.

The article presents theoretical description of the methods of studying consumerism and social innovation. It was empirically proved that the youth, which is characterized by a high degree of orientation on consumption, is actively involved in innovative practices. It was received the confirmation of the hypothesis of deep penetration of consumption and consumerism values in all major social institutions.

There is a direct connection of the proconsumer expressions prevalence with the level of severity of consumer values. Accordingly, we can state that we have created a standardized questionnaire that can detect the consumer attitude towards basic social institutions.

Key words: consumer society, consumerism, “People XXI”, social innovation.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Батюк А.М. – ДВНЗ “Криворізький національний університет”, м. Кривий Ріг.

Бондаренко О.В. – викладач кафедри соціології факультету соціології та управління, Запорізький національний університет.

Васильченко О.А. – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи, Запорізький національний технічний університет.

Ганчев О.І. – кандидат історичних наук, докторант кафедри соціології Інститут соціальних наук, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Гордієнко Н.М. – кандидат соціологічних наук, заступник директора комунального закладу “Хортицький національний навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр” Запорізької обласної ради.

Дубініна Я.П. – старший викладач кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету.

Зацепіна Н.О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму, Запорізький національний технічний університет.

Каменская Т.Г. – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології, ІСН ОНУ імені І.І. Мечникова.

Кравченкова Г.М. – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Коваленко Ю.П. – аспірант, Класичний приватний університет

Мосасв Ю.В. – Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара.

Огаренко Т.О. – доктор соціологічних наук, доцент, Класичний приватний університет.

Сірий Є.В. – доктор соціологічних наук, доцент, старший науковий співробітник НДЧ ф-ту соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, проф. кафедри соціології КНУКІМ.

Скідін Л.О. – кандидат соціологічних наук, доцент Класичного приватного університету.

Стадник А.Г. – студентка мігістратури, Класичний приватний університет.

Хрустальов Ф.С. – аспірант, Класичний приватний університет.

Чумак О.В. – ОКВНЗ “Інститут підприємництва “Стратегія”, м. Жовті Води.

Шепелєва Г.А. – аспірантка кафедри соціології та економіки КПІ ДВНЗ “Криворізький Національний університет”.

Ядранський Д.М. – доктор соціологічних наук, ОКВНЗ “Інститут підприємництва “Стратегія”, м. Жовті Води.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Збірник наукових праць

Випуск 58

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Редактор І.Ю. Антоненко
Технічні редактори: Ю.В. Волошина, О.В. Дрига

Підписано до друку 08.10.2013 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 13,86. Обл.-вид. арк. 14,27. Тираж 300 прим. Зам № 20-13Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.